

‘मास्टर’ मणिमालायाः ३ संख्यको मणिः (व्या० विभा० २ मणिः)

श्रीकेशवदैवज्ञविरचिता—

जातकप्रवृत्तिः ।

मिथिला-देशान्तर्गत-‘बौगमा’ निवासि—काशीस्थ-संन्यासि संस्कृत-
विद्यालय प्रधानाध्यापक-ज्यौतिषाचार्य-तीर्थ-पण्डित—

श्रीसीतारामशर्मकृतया

सर्वमनोरमाख्यया

सोपपत्तिसंस्कृतभाषाव्याख्यया विभूषिता ।

‘बौधया’ निवासिज्यौतिषतीर्थपण्डित—

श्रीरामाधीनशर्मकृतया

उदाहरणदीपिकया सहिता ।

श्रीमदैवज्ञापूज्यशर्मकृतसयुक्तिकोदाहरणचक्रेण समलङ्कृता ।

—०❀०—

सेयं—

काशीस्थ—‘संस्कृत बुकडिपो’ऽध्यक्ष बरेण्यैः

मास्टर खेलाड़ीलाल ऐण्ड सन्स इत्येतैः

स्वीये मास्टर प्रिटिङ्ग वर्क्स नाम्नि यन्त्रादये

मुद्रापयित्वा प्रकाशिता ।

[सर्वाधिकारः प्रकाशकेन रक्षितः]

मूल्यम् २।।।)

‘मास्टर’मणिमाळाया ज्योतिषमञ्जुभणिस्तृतीयोऽयम् ।
श्रीविश्वेश्वरदेव्यः सादरमादौ समर्प्यते भक्त्या ॥

—:०:—

प्रस्तावना ।

समस्तैरपि दैवज्ञैर्विविक्तैर्वास्ति भारते ।
श्रीमत्केवलदैवज्ञकृता “जातकरद्वयः” ॥
नवमन्धप्रसिद्धयै हि काचिद् भवति भूजिका ।
अलं जगत्प्रसिद्धायास्तयाप्यस्याः सुप्रद्वतेः ॥
यद्यप्यस्याः कृता टीका पूर्वैः “प्रौढमनोरमा” ।
अन्यैस्तदनु दैवज्ञैरन्या “बालमनोरमा” ॥
नाथा प्रौढान्यवित्तुष्ट्यै नान्या बालान्यविन्मुदे ।
नैताभ्यां मध्यावित्तुष्टिर्जातेत्यस्यतिरोहितम् ॥
वस्तुतोऽन्वर्थनामत्वं गतं टीकाद्वयन्त्वतः ।
कृता सर्वजनप्रीत्यै मया सर्वमनोरमा ॥
अत्रादौ स्पष्टया देवगिरा व्याख्याऽस्ति शोभना ।
ततस्तदुपपत्तिश्च तत्तटीका नृभाषया ॥
स्वसतीर्थेन मित्रेण श्रीरामाधीनशर्मणा ।
रचिता रक्षिता पश्चादुदाहरणदीपिका ॥
अन्ते संरक्षितं श्रीमदैवज्ञापूर्वशर्मणः ।
जन्मपत्रं च तेनैव रचितं युक्तिसंयुतम् ॥
उत्तमा गुणमेवास्या दृष्ट्वा गच्छन्तु पुष्टताम् ।
अधमा दोषमालोक्य तन्वन्तु निजदुष्टताम् ॥
उभावपि विवृण्वन्तो मध्यमा यान्तु तुष्टताम् ।
इत्येव रचिता टीका मया जातकपद्धतेः ॥
अतो धन्यतमं मन्या भृशमाशास्महे वयम् ।
यद् दृष्ट्वेमां भविष्यन्ति सर्वे सन्तुष्टमानसाः ॥
यात्र मानववर्मत्वाद् या वा मद्दृष्टिदोषतः ।
मुद्रणादौ त्रुटिर्जाता संशोभ्या सा महाशयैः ॥
इति ज्ञानदृशो विज्ञा विज्ञाप्यन्ते विवेकिनः ।
‘चौगमा’ग्रामवास्तव्य-श्रीसोतारामशर्मणा ॥

अथ विषयानुक्रमिका ।

विषयाः	पृष्ठे	विषयाः	पृष्ठे
टीकाकारकृतमङ्गलाचरणम्	१	योगजायुर्दायः	४२
ग्रन्थकारकृतमङ्गलाचरणम्	२	चेष्टागुणकादिसाधनं च	४२
अहर्गणानयनपद्यमुदाहरणं च	३	आश्रयगुणकः	४५
बालिकानयनम्	४	कर्मयोग्यगुणकः	४६
मध्यमग्रहानयनम्	४	दायांशसाधनम्	४६
तात्कालिकग्रहानयनम्	५	चक्रार्धहानिः	५०
मन्दोच्चसाधनम्	५	अंशायुर्दायसाधनम्	५२
रविचन्द्रस्पष्टीकरणम्	५	पिण्डादित्रिकायुर्दायांशः	५३
स्पष्टगतिसाधनम्	५	लगने क्रूरे हानिः	५६
कुजादीनां स्फुटीकरणम्	६	पिण्डादित्रिकायुःसाधनम्	५७
„ गतिस्फुटीकरणम्	८	लग्नायुःसाधनम् विशेषश्च	५९
अयनांशसाधनम्	८	अंशायुषः श्रेष्ठत्वम्	६०
राशीनां लङ्कोदयमानम्	९	चतुर्णामायुषां व्यवस्था	६२
„ स्वोदयमानप्रकारः	९	परमायुःप्रमाणम्	६३
प्रथमलग्नानयनम् विशेषश्च	९	मनुष्येतरस्फुटायुःसाधनम्	६३
मतोज्ञतसाधनम्	१०	दशास्वरूप तच्छुभाशुभम्	६४
चतुर्थदशमभावादनयनम्	१०	दशाक्रमः	६५
अवशिष्टभावसाधनम्	१३	दशाक्रमबलम्	६७
दृष्टिसाधनम्	१६	रिष्टकरिष्टहरबलम्	६७
उच्चबलं सप्तवर्गजबलम्	१९	मतान्तरम्	६९
युग्मायुग्मराशि-नवांशबलम्	२०	अन्तर्दशाक्रमः	७०
केन्द्रादिबलम्	२०	विदशादिकथनम्	७२
दिग्बलं-कालबलम्	२२	दशाप्रवेशकालिकलग्ना-	
पक्षबलं व्यंशबलं वर्षेणा-		नयनम्	७४
दिबलम्	२४	दशायाः शुभाऽशुभफलम्	७७
अयनबलानयनम्	२६	अष्टवर्गफलस्य अवपात्रिक-	
चेष्टाबलं नैसर्गिकबलम्	२८	त्वकल्पना	७९
युद्धादिबलम्	२०	क्वचित् फलस्य व्यभिचारे-	
भावानां त्रिविधबलम्	३२	कर्तव्यता	८०
चन्द्रार्कयोश्चेष्टाबलम्	३४	ग्रन्थालङ्करणं ग्रन्थप्रशंसा	८१
इष्टकष्टबलानि इष्टकष्टदृष्टयः	३५	टीकाकारपरिचयः	८२
सप्तवर्गेष्टकष्टसाधनम्	३८	ततो जन्मपत्रोदाहरणम्	१-४८

इति विषयानुक्रमिका ।

ॐ श्रीः ॐ

श्रीकेशवदैवज्ञविरचिता

जातकपद्धतिः ।

सोपपत्तिव्याख्योदाहरणदीपिकासहिता ।

दानवारिभिरर्च्यो यः शोभितो दानवारिभिः ।

अगजानन्दनः पायादपायात् स गजाननः ॥

शैलोक्यभृषतुर्वर्गप्रदा-ता-पापहृत् सदा ।

मिथिलाभूमिजा-माता ॐ सन्ततं सन्तनोतु शम् ॥

जननीं जानकीं नौमि तातं बछरनाभिधम् ।

यशसा यौ भुवि ख्यातावन्ते साम्बेश्वरं गनौ ॥

महामहोपाध्यायो बुधवर्यो ज्यौतिषाचार्यः ।

श्रीमुरलीधरशर्मा शाश्वतवर्मानुरागिजनमान्यः ।

ध्यात्वा यत्पदकमलं मन्दधियोऽपि हि भवन्ति तत्त्वज्ञाः ।

जयति तरां स गुरुणामपि गुरुरध्यापयन् काश्याम् ॥

श्रीमिथिलापतिविद्यापीठे विज्ञान् प्रपाठयन्ननिशम् ।

शं श्रीनन्दनमिश्रो दिक्षतु गुरुवर्यौतिषाचार्यः ॥

देवीमभीष्टदां नत्वा श्रियं स्वाभीष्टदेवताम् ।

उपपत्तिगुतां कुर्वे व्याख्यां जातकपद्धतेः ।

अथ ग्रन्थकारो वृत्तपूर्वार्धेन मङ्गलमाचरन् ग्रन्थारम्भमुत्तरार्धेन
ग्रन्थान्तरसाध्यामितिकर्तव्यतामस्तत्प्रसाधनञ्चाह—

ॐ “सीता”, पक्षान्तरे “रामः” ।

नत्वा विघ्नपशारदाच्युतशिवब्रह्मार्कमुख्यग्रहान्
कुर्वे जातकपद्धतिं स्फुटतरां होराविदां प्रीतये* ।

यन्त्रैः स्पष्टतरोऽत्र जन्मसमयो वेद्योऽथ खेटाः स्फुटा

यत्पक्षे हि घटन्त उद्गम इहास्तर्क्षं सषड्भः स च ॥ १ ॥

व्याख्या—‘अहं’ विघ्नपशारदाच्युतशिवब्रह्मार्कमुख्यग्रहान्=विघ्नोप-
गणेशः, शारदा सरस्वती, अच्युतो विष्णुः, शिवो महादेवः, ब्रह्मा
विधाता, अर्कमुख्यग्रहाः सूर्यादिनवग्रहाः एतान्, नत्वा=प्रणम्य, होरा-
विदां=होरां ज्योतिषशास्त्रस्य लक्षणफलादिविनिर्णयस्कन्धं विदन्तीति होरावि-
दस्तेषां प्रीतये=मुने, स्फुटतराम्=भतिलघुक्रियां जातकपद्धतिं=ज्ञातस्य
शुभाशुभफलनिरूपकं शास्त्रं जातकं तस्य पद्धतिं=मार्गं, कुर्वे=करोमि ।
अत्र=अस्यां पद्धतौ यन्त्रैः=शङ्कु-घटी-चक्रादिभिः, स्पष्टतरः=भति-
सूक्ष्मो जन्मसमयः=सूर्योदयाज्जन्मकालावधिकेष्टकालो वेद्यः=ज्ञातव्यः ।
अथ=अनन्तरं इह=अस्मिन् जन्मसमये यत्पक्षे=यस्मिन् सौरादिपक्षे
घटन्ते=हमणितैक्यं गच्छन्ति, तस्मिन् पक्षे स्फुटाः=स्पष्टाः खेटाः=ग्रहाः
‘साध्या’ इति शेषः । उद्गमः=उग्रं च साध्यः, स=उद्गमः सषड्भः=षड्भा-
शिसहितोऽस्तर्क्षः=सप्तमलग्नं भवतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अत्रोपपत्तिः—“यात्राविवाहोत्सवजातकादौ खेटैः स्फुटैरेव फल-
स्फुटत्व”मित्याद्युक्तेः सूक्ष्मजन्मकाले स्फुटखेटादिसाधनं समुचित-
मेव । तथा क्रान्तिवृत्त-क्षितिजवृत्तयोः पूर्वसम्पातः पश्चिम-
सम्पातश्चास्तलग्नसंज्ञं तत्सम्पातद्वयं च मिथः षड्भान्तरितमिति गोलीय-
रेखागणितेनातिरोहितमेव विदामतो लग्नं सषड्भमस्तर्क्षं स्यादेवेत्यलं
पल्लवितेन ॥ १ ॥

भाषार्थ—

दोहा—श्रीगणपतिपदपञ्चयुग मन धरि सीताराम ।

सरलमनुजभाषातिलक लिखत सुजनहितकाम ॥

भा०—मैं (कैशव) गणेश, सरस्वती, विष्णु, महादेव, ब्रह्मा, और सूर्यादि
नवग्रहों को प्रणाम करके होराशास्त्र जानने वालों के प्रीत्यर्थ अत्यन्त लघुक्रियायुक्त
‘जातकपद्धति’ नामक ग्रन्थ बनाता हूँ । यहाँ यन्त्रादि द्वारा अत्यन्त सूक्ष्म जन्म-

क्षेत्रद्वेषु पुस्तकेषु “ज्योतिर्विदां प्रीतये” इति पाठोऽनभिज्ञैः प्रक्षिप्तः स न
रमणीयः केवलहोरावित्तु ज्योतिर्विद्वाभावात् ।

समय समझना चाहिए, फिर उस जन्म समय में जिनके पक्ष से गणित करने से हकतुल्यता होती हो उन (सौर, ब्राह्म आदि) पक्ष से स्पष्टग्रह सावन करें और ग्रन्थान्तरोक्तविधि से लग्नसावन करें और लग्न में ५ राशि जोड़ने से सप्तमलग्न अर्थात् जायाभाव होता है ॥ १ ॥

अथोदाहरणदीपिका ।

संस्मृत्य कालिकापादान्बुजं जातकपद्धतेः ।

मुदे दैवविदां कुमं उदाहरणदीपिकाम् ॥ १ ॥

अत्र तावत्स्पष्टग्रहसाधनार्थमहर्गणस्यैव प्रयोजनं भवत्यतः कलि-
युगादेस्तदानयनार्थं ग्रन्थान्तरांकं साद्वैकं पद्यम्—

युगादेस्तदानयनार्थं ग्रन्थान्तसेकं साद्वैकं पद्यम्—

“शाक्यो नवाव्रीन्दुकशानुयुक्तः कलेभवेदब्दगणो व्यतीतः ।

कल्याणब्दगणः प्रभाकरहृतश्चैत्रादिमासैर्युतः ॥

त्रिष्टुः स्वाद्रिहतास्युक्—सुरहृतैलब्धाधमासैर्युतः ।

स्वात्रिष्टुः सतितांशद्विवा शिवहृतात्रव्योमशैलाद्धृतै—

हीना लब्धदिनावर्गः सितनिशाद्वं सावनोऽहगणः ॥”

अथ शाक्यवाहनशकाब्दे १७८० फाल्गुनकृष्णषष्ठ्यां बुधे सूर्यो-
दयात् ४० । ३६ इष्टषाटकादिबहगणः साध्यते । तत्रोक्तप्रकारेण शकः
१७८० नवाव्रीन्दुकशानु ३१७९ युक्तः ४९५९ अयं कलेव्यतीताब्दगणः
स्यात् । असौ व्यतीताब्दगणः प्रभाकर १२ हृतः ५९५०८ चैत्रमारभ्य गत-
चन्द्रमासे १० युतः ५९५१८ अयं त्रिष्टुः स्थाप्यः । अन्तिमस्य स्वाद्रिहवेना
८५० नेन द्वितीयस्थो युतः ६०३६८ अस्य सुरहवेना १८२९ नेन प्रथम-
स्थानस्थो युतः ६१३४७ अयं त्रिष्टुद्विष्टुः १८४०४१० गततिथिभि २१
राभयुतः १८४०४३१ अयं द्विष्टुः । द्वितीयस्थः शिव ११ हृतः २०२४४७४१
अस्य त्र्याधकसप्तशताशेना २८७९७ नेन प्रथमस्था हीनो जातः
१८११६३४ अयमेव फाल्गुनकृष्णषष्ठ्यां बुधानेशार्धे सावनोऽहगणो
जातः । अत्राहगणः सप्ततष्टः ६ सितोदभाष्टवारो बुधः स्यात् ।

अथात्र विशेषः—अहगणे स्वाभाष्टवारो यदि नायाति तदाभाष्ट-
वारार्थं सैको वा निरेकोऽहगणः कार्यः ।

अन्वश्चापि विशेषः—मलमासात् पूर्वभासेवहर्गणानवने पूर्ववर्षा-
विमासापेक्षया यद्यधिकोविमास आगच्छेत् तदा स न मासः किन्तु
पूर्ववर्षोद्भवतुल्या एवाविमासाः मासाः ।

एवं स्पष्टाधिमासोत्तरमासे अहर्गणानयने पूर्ववर्षाधिमासापेक्षया यथाधिकोधिमासो नायाति तथापि स ग्राह्य एव ।

पुनरपि विशेषः—मलमासोत्तरमहर्गणे गतचैत्रादिमासगणनाया-
मधिमासो न ग्राह्यः । मध्ये त्वहर्गणानयने गततिथिग्रहणेऽधिमासस्य
तिथयो गणनीया एवेति ।

अथाहर्गणावल्लिकानयनं मकरन्दप्रकाशे—

“विधाय भागं युगणस्य षष्ठ्या पुनः पुनः सा दिनजा ग्रहाणाम् ।
बली भवेच्छेषमिता चतुर्धा शेयास्ततो मध्यखगा ग्रहशैः ॥”

उदाहरणम्—अहर्गणः १८११६३४ अस्य षष्ठ्यंशलब्धिः ३०१९३
शेषम् ५४ इयमेव प्रथमा बली । प्रथमलब्धस्यास्य ३०१९३ पुनः
षष्टिभागाल्लब्धं ५०३ । शेषम् १३ इयं द्वितीया बली । पुनर्द्वितीय-
लब्धस्यास्य ५०३ षष्टिभागाल्लब्धम् ८ । शेषम् २३ इयं तृतीया बली ।
पुनः तृतीयलब्धस्यास्य ८ षष्ठ्यंशलब्धिः ० शेषम् ८ इयमेव चतुर्थी
बली । आसां क्रमान् न्यासः ८ । २३ । १३ । ५४ इति वाल्लिकानयनम् ।

अथ मध्यमग्रहानयनम् । अत्र यस्मिन् पक्षे ये घटन्ते तस्मिन्
पक्षे ते ग्रहा साध्या इत्याचार्याणामाशयस्तथापि मकरन्दप्रकाराभि-
ज्ञानां छात्राणामुपकारार्थं मकरन्दयुक्त्यैव ग्रहाः साध्यन्ते । यथा
मकरन्दप्रकाशे—

‘यो बलिकायां प्रथमावशेषस्तस्मादधःस्था ग्रहवाटिकायाम् ।

येऽङ्काः स्थितास्तेषु युगप्रमाणा अङ्का ब्रुवैरादित एव ग्राह्याः ॥

यदा शून्यं भवेद्व्यान्तदा तस्य तलस्थितान् ।

कदापि नैव गृह्णायादङ्कान्मध्यप्रसावने ॥

द्वितीयशेषे प्रथमं विहाय तृतीयशेषे द्वितयं चतुर्थे ।

त्रयं तु तत्तलगाङ्क्यागं बाणैर्भजेच्छेषमितं तु षष्ठ्या ॥

सङ्गुण्य दिग्भिर्भजेत्फलं यद्दशान्तरेणापि विहीनितं तत् ।

मध्यो भवेदर्कमुखग्रहाणां सहायकः स्पष्टविधानयोग्यः ॥”

उदाहरणम्—पूर्वानीता बलिका ८।२३।१३।५४ अथ रविवाटि-
कायां प्रथमबलिकातलस्थांकाः ८।५२।१३।३१।३३ द्वितीयबलीतल-
स्थाङ्काः ८।७।४२।२।३२ तृतीयबलीतलस्थाङ्काः ४१।१८।५९।५२।४७
चतुर्थबलीतलस्थाङ्काः ५३।३३।५२।१६।४० एषां योगः ५१।५२।४७।४३।
३२ एतस्य प्रथमस्थाने पञ्चमक्ते कुम्भो राशिः १० शेषं १ षष्ठ्या

६० सङ्गुण्य अग्रिमाङ्के ५२ युतं ११२ दशभिर्भक्तं लब्धं भागाः ११ शेषं
२ षष्ठ्या सङ्गुणितम् १२० अग्रिमाङ्के ४७ युतं १६७ पुनर्दशभिर्भक्त्वा
लब्धाः कलाः १६ शेषं ७ षष्ठ्या सङ्गुण्य ४२० अग्रिमाङ्के ४३ युतं ४६३
दशभिर्भक्तं लब्धा विकलाः ४६ एषां क्रमेण न्यासः १०।११।१६।४६
अथ कलादौ मिथिलादेशान्तर १।३५ मृणं कृत्वा जातो मिश्रमान-
कालिकमध्यमरविः १०।११।१५।११ अथ तात्कालिकार्थं पद्यम्—

“मिश्रेष्टयोयद्विवरं दिनाद्यं गतिसंगुणम् ।

षष्ठ्या भक्तं लब्धं स्यान्मिश्राधिक्ये फलं त्वृणम् ॥

अल्पे ग्रहे धनं कायमेवं तात्कालिको भवेत् ।

वक्त्रे तु विपरीतः स्याद्वाहुकेत्वोस्तथैव हि ॥”

अथ मिश्रमानम् ४४।७ इष्टम् ४०।३६ अनयोरन्तरमृणचाळनदिनादि
०।३।३१ रवेर्मध्यमा गतिः ५९।८ अतया मिश्रेष्टान्तरं गुणितम् षष्ठ्या
विभक्तं लब्धमंशादिचाळनमृणम् ००।३।२८ अनेन हानो पूर्वार्धनीत-
मिश्रमानकालिकमध्यमरविस्तात्काले मध्यमरविः । १०।११।११।४३ एवं
चन्द्रादयोऽपि साध्याः ॥ (द्रष्टव्यम् १ चक्रम्) ॥

अथ मन्दोच्चानयनपद्यं मकरन्दप्रकाशे—

“नन्दा भूपा ग्रहा वेदा रसा बाणगत्राः क्रमात् ।

विना चन्द्रं ध्रुवाः प्रोक्ताः सूर्यादीनां नभः स्रष्टाम् ॥

शशिबाणाङ्गभूतुल्यो व्यवस्थितशको मतः ।

व्यवस्थितशक स्वीयाच्छकास्संशोध्य यत्नतः ॥

अन्तरं स्वध्रुवैर्भक्तं फलं यद्विकलात्मकम् ।

तद्व्यवस्थितमन्दोच्चे युक्तमिष्टं तु तद्भवेत् ॥”

अत्रोदाहरणम्—व्यवस्थितशकः १६५१ इष्टशकश्च १७८० अन-
योरन्तरम् १२९ रविध्रुवाङ्केनानेन भक्तं लब्धं १४ अनेन विक-
लात्मकेन व्यवस्थिततरावमन्दाद्यम् २।१७।१७।९ युतम् २।१७।१७।२३ इद-
मिष्टरविमन्दोच्चं जातम् । एवं कुजादीनामपि । चन्द्रमन्दोच्चं तु मध्य-
मग्रहानयनवदेव ज्ञेयम् । (द्र० ३ चक्रम्) ।

अथ रविचन्द्रयोः स्फुटीकरणपद्यम्—

“शोधयेत्स्वस्वमन्दोच्चात् स्वरश्चमध्यं प्रयत्नतः ।

शेषं केन्द्रं बुधैर्ज्ञेयं ज्यधिकं यद्यदा भवेत् ।

षड्भास्त्रं शोधयेत्तु षड्भाधिक्यं यदा भवेत् ॥

षड्भहीनं तदा कार्यं चक्राच्छोध्यं नवाधिकम् ॥
 खत्रिघ्नः केन्द्रराशः स्याद्भुजः स्वीयलवान्वितः ।
 तदधःस्थान् लिखेदङ्कान् प्रथमं फलपत्रतः ।
 भुजाप्रमतलस्थान् तदधो बिलिखेत्क्रमात् ।
 फलयारन्तरेणैव हन्याद्भुजकलादिकम् ॥
 षष्ठ्याप्तं स्वमृणं कुर्यात् क्रमात्क्रमवसात्फले ।
 प्रथमे तत्फलं स्पष्टं ज्ञेयं गाणतर्कोविदैः ॥
 तत्फलं युतो मध्यः केन्द्रं मेषादिषड्भगे ।
 तुलाषट्कास्थिते हीनः स्पष्टखेटो भवेद्भुवम् ॥”

अथ स्फुटरावसाधनार्थमुदाहरणम्—

मध्यमाके १०१११११४३ रावमन्दोच्चा २१७।१७।२३ दस्मा-
 द्विशोध्य ४।२।५।४० शेषामद केन्द्रसंज्ञम् । इदं राशित्रयाधिकत्वात्
 षड्भाद्विंशत्यं शेष भुजः, १।२३।५।४२० एतस्य राशित्रयशुद्ध्युणः ३० स्व-
 लवे २२ राभयुतः जाता भुजांशः ५३ एतत्तलस्थाः फलपत्राङ्काः १।४४।४५
 तदप्रमतलस्थाङ्काश्च १।४६।२ एषामन्तरं जातं फलान्तरम् ०।१।१७ अनन
 भुजकलादिकं ५।४।२० गामूत्रकया सङ्गुण्य षष्ठ्या विभज्य लब्धं
 ००।०१।१० इदं प्रथमफलं १।४४।४५ युक्तम् जातामष्टफलम् १।४५।५५
 अनन मेषाद—केन्द्रत्वाद्युक्ता मध्यमरावः स्फुटरावः १०।१२।५।३८
 एव चन्द्रानयनमाप ।

अथ स्पष्टगातसाधनार्थं पद्यम्—

“गामूत्रकायाः क्रमता ।ह गुण्या मध्यागतिः स्वस्वफलान्तरेण ।
 षष्ठ्युद्भूता लब्धयुता स्वकेन्द्रे कर्कोदषड्भाशगते स्वभुक्तः ॥
 मृगादषड्भाशगत च केन्द्रे लब्धेन हाना निजमध्यभुक्तिः ।
 स्फुटा भवेद्भुक्ताकारहेन्दुरव्योरेवं गातशीरोक्ता महाद्भुः ॥

अत्रादाहरणम्—रवमध्यगातम् ५९।८ फलान्तरेणा००।०१।१७
 नेन गामूत्रकया सङ्गुण्य षष्ठ्या विभज्य लब्धम् १।१६ अनन मेषादि-
 केन्द्रत्वान्मध्यगातः ५९।८ युक्ता जाता रवेः स्पष्टा गातः । ६०।२४
 एव चन्द्रस्थायि ।

अथ कुजादानां स्फुटीकरणश्लोकाः—

“सूर्यस्य मध्यं बुधशुक्रयाः स्यान्मध्यं स्वमध्यं निजशीघ्रतुल्यम् ।
 सुरेज्यभौमाकिनमश्वराणां मध्यं स्वमध्यं रविमध्यमुच्चम् ॥

अपास्य मध्यं निजशीघ्रतुंगाच्छेषं भवेद्राशिमुखं स्वकेन्द्रम् ।
षड्भाषिकं वीक्ष्य कुजादिकानां संशोधयेद् द्वादशराशिमध्ये ॥

खत्रिघ्नः केन्द्रराशिः स्य'हुजः स्वीयलवान्वितः ।
तद्वसात्पूर्ववच्छैऽयं फलमादौ प्रसाधयेत् ॥
तदर्धं स्वमृणं कुर्यात् केन्द्रे मेषतुलादिगे ।
परप्रहो भवेदेवं मन्दोच्चात्तं विशोधयेत् ॥
शेषं द्वितीयकेन्द्रं स्यादतो बाहुश्च पूर्ववत् ।
तद्वसात्पूर्वबन्मानन्दं फलं ज्ञात्वा तु तद्वप्रहे ॥
मध्याख्ये स्वमृणं कुर्यात् समस्तं द्विग्रहो भवेत् ।
द्विग्रहं शोधयेच्छीघ्राच्छेषं केन्द्रं तृतीयकम् ॥
केन्द्राद्बाहुस्ततः शीघ्रं पुनः संसाधयेत्फलम् ।
समस्तं स्वमृणं कुर्यात् द्विग्रहे तत्फलं क्रमात् ॥
केन्द्रे मेषतुलाषटके भवेदेवं स्फुटो ग्रहः ।
एवं कुजादिपञ्चानामुदितं स्पष्टसाधनम् ॥”

अत्रोदाहरणम्—रविमध्यमानयनवदत्र सावितमध्यमभौमः ००।११।
१६।४३ अस्य शीघ्रे च मध्यमार्कः १०।११।११।४३ मध्यमार्कान्मध्यमं
कुजं विशोध्य जातं प्रथमशीघ्रकेन्द्रसंज्ञं ९।२९।५५।०० इदं षड्भाषिक-
त्वाच्चक्राद्विशोषितं २।००।०५।०० एतस्य भुजांशाः ६० एतदधःफलपत्रस्थ-
शीघ्रफलङ्काः २२।५४ भुजांशाग्रमाङ्कस्यास्य ६१ तल्लिखिताङ्काः २३।१५
अनयोरन्तरम् ००।२१ अनेन भुजकलादिकं ५।०० गोमूत्रिकया गुणितं
००।१०५।०० षष्ठ्या भक्तं लब्धं ००।१।४५ इदं प्रथमफले २२।५४ युतं
जातम् २२।५५।४५ एतस्यार्धेन ११।२७।५२ मध्यमकुजस्तुलादिकेन्द्रत्वा-
द्धीनः कृतः ११।२९।४८।५१ अयमेव परग्रहाख्यो ज्ञेयः । एनं परग्रहं
कुजमन्दोच्चा ४।१०।०२।५० दशमाद्विशोध्य जातं मन्दकेन्द्रम् ४।१०।१३।४९
अस्मात् प्राग्बहुजांशाः १३० पूर्ववद्गृहीते मान्दफले ९।२६ ॥ ९।१९
अनयोरन्तरम् ००।०७ अनेन भुजकलादिकं १३।४९ गोमूत्रिकया संगुण्य
जातम् १।३६।४३ षष्ठ्या भक्तं लब्धं ००।०१।३७ प्रथममान्दफले ९।२६
ऽस्मिन् क्षयफलत्वाद्धीनं ९।२४।२३ अनेनापि मेषादिमान्दकेन्द्रत्वात्
मध्यकुजोऽशादौ युतः ००।२०।४१।०६ अयमेव द्विग्रहाख्यः स्यात् । एनं
द्विग्रहं रविमध्याद्विशोध्य जातं तृतीयं शीघ्रकेन्द्रम् ९।२०।३०।३७ इदं

षड्भाधिकमतः १२ अस्मादिशोधितम् २।०९।२९।२३ एतस्य राशिचि-
ह्नदगुणितः ६० अंशैः ९ युगः जाता भुजांशाः ६९ अस्मात्पूर्ववच्छीघ्रफले
२६।४ ॥ २६।२४ अनयोऽन्तरेणा ००।२० नेन गोमूत्रिकया गुणितं भुज-
कलाविकं ९।४७।४० षष्ठ्या भक्तं लब्धम् ००।०९।४८ अनेन प्रथममन्द-
फलं युक्तं जातं २६।१३।४८ अनेनैव तुलादिकेन्द्रत्वाद्धोनो द्विप्रहो जातः
स्फुटकुजः ११।२४।२७।१८ एवमेव बुधदिकानयनमपि ज्ञेयमिति ।

अथ कुजादिकानां गतिस्पष्टीकरणम् । तत्र तावन्मध्यमागतस्तु
प्रथमचक्रे द्रष्टव्या । गतिस्फुटीकरणपद्यम्—मकरन्दप्रकाशे—

“मध्यां गतिं मन्दफलान्तरेण हत्वा हरेदधरसैरिहापम् ।
मध्ये स्वकेन्द्रे किलराशिषट्के कर्कान्मृगान्मध्यगतौ घनर्णम् ॥
मन्दस्फुटा सा च तयोनिता स्याच्छीघ्रा गतिः केन्द्रगतिर्ग्रहाणाम् ।
हत्वाऽथ तां शीघ्रफलान्तरेण षष्ठ्या भजेदाप्रफलं घनर्णम् ॥
मन्दस्फुटायां निजशीघ्रकेन्द्रे मृगादिकर्कादिगते द्वितीये ।
भवेत्तदा भूमिजपूर्वकानां गतिः स्फुटा सैव नभश्चराणाम् ॥”

अत्रोदाहरणम्—कुजस्य मध्यमागतिः ३१।२६ मन्दफलान्तरेणा
००।०७ नेन गोमूत्रिकया गुणिता जाता ००।२१।७।१८२ षष्ठ्या भक्ता
लब्धं ००।०३।४० इदं कर्कादिकेन्द्रत्वान्मध्यगतौ घनं कार्यमतः ००।३५।
०६ इयमंशादिमन्दस्फुटा गतिः, अनया शीघ्रागतिः ५९।८ होना कलादिः
२४।०२ केन्द्रगतिः स्यात् . सा च शीघ्रफलान्तरेणा ००।२० नेन गुणिता
००।४८।०।४० षष्ठ्या भक्ता लब्धं ००।०८।०१ अनेन मृगादिकेन्द्रत्वान्म-
न्दस्फुटा गति ००।३५।०६ युता जाता कुजस्पष्टागतिः ००।४३।०७ ॥ एवं
बुधादीनामपि गतयः साध्याः (द्र० ४ चक्रम्)

अथायनांशानयनपद्यम्—

“शाकमेकाक्षिवेदोनं द्विकृत्वा दशभिर्हरेत् ।

लब्धं हीनञ्च तत्रैव षष्ठ्याप्ता अयनांशकाः ॥

लबीकृतोऽर्कस्त्रिगुणो नखाप्रस्ताबन्मिताभिर्विकलाभिराह्याः ।

अत्रोदाहरणम्—शकः १७८० एकाक्षिवेदै ४२१ रेभिर्हीनः १३५९
अयं स्थानद्वये स्थाप्यः द्वितीयस्थो दशभिर्भक्तः १३५।५४ अनेन
प्रथमस्थानस्थो हीनः १२२३।०६ षष्ठ्या भक्तो लब्धं २०।२३।०६
वर्षारम्भेऽयनांशकाः । अथ लबीकृतः सूर्यः ३१२।५७।३८ त्रिभिर्गुणितः

९३८।५२।५४ विशत्या भक्तो लब्धं ४० आभिर्विकलाभिर्वर्षारम्भका-
लिकायनांशा युताः जाता इष्टायनांशाः २०।२३।५३।

अथ लङ्कोदयेभ्यः स्वदेशोदयानयनपद्यम्—

मेषादिगे सायनभागसूर्ये दिनार्धज्ञाभा पलभा भवेत्सा ।

त्रिष्टा हता स्युर्दशभिर्भुजैर्दिग्भिश्चरार्धानि गुणोद्धृतान्त्या ॥

लङ्कोदया विघटिका गजमानि गोक्क-

दस्त्रास्त्रिपक्षदहनाः क्रमगोत्क्रमस्थाः ।

हीनान्विताश्चरदलैः क्रमगोत्क्रमस्थै-

र्मेषादितो घटत उत्क्रमतस्त्वमे स्युः ॥

मिथिलादेशीयपलभा ६ अत उपरोक्तपद्यानुसारेण चरखण्डानि
६०॥४८॥२०

लङ्कोदयाः चखं स्वोदयाः

मी. मे. २७८—६०=२१८

कु. वृ. २९९—४८=२५१

म. मि. ३२३—२०=३०३

ध. क. ३२३+२०=३४३

वृ. सि. २९९+४८=३४७

तु. क. २७८+६०=३३८

अतएव वृद्धोक्तं पद्यम्—

“अष्टेन्दुपक्षाः शशिवाणपक्षा गुणाभ्ररामा गुणवेदरामाः ।

शैलाधिरामा वसुरामरामाः क्रमोत्क्रमान्मेषतुलादिमानम् ॥”

अथ लग्नानयनपद्यम् नीलकण्ठ्याम्—

तात्काले सायनार्कस्य भुक्तभोग्यांशसंगुणात् ।

स्वोदयात् स्वामिहलब्धं भुक्तं भोग्यं रवेस्त्यजेत् ॥

इष्टनाडोपलेभ्यश्च गतगम्यान्निजोदयान् ।

शेषं स्वग्राहतं भक्तमशुद्धेन लवादिकम् ॥

अशुद्धशुद्धभे हीनयुक् तनुर्व्ययनांशकम् ।

अथ कदा कथं लग्नं साध्यं तदर्थं पद्यम्—

“लग्नं सूर्योदयादिष्टदण्डैर्भोग्यप्रकारतः ।

रात्रिशेषघटीभिस्तु साध्यं भुक्तप्रकारतः ॥

यामिनीगतदण्डैर्वा लग्नं षड्भयुताद्रवेः ।

भोग्यप्रकारतत्त्वेवं दिनशेषसमुद्भवैः ॥

दण्डैः सषड्भरवितः साध्यं भुक्तप्रकारतः ।

द्विषाद्याद्यनेवं राज्ञेयं मोक्षविदा सदा ॥”

अत्रोदाहरणम्—अथ सूर्यदेव्याश्चिह्नवृत्तयः ४०३६ अत्र ताव-
लाघवार्थं राजितोष्टचटोभि १०२२ राशिः सषड्भसूर्याकच भोग्य-
प्रकारेण लग्नं साध्यते । स्वष्टो रविः २०१२।५।३८ अयनांशाः २० २३।
५३ सप्तमसायनः सूर्यः ५।०३।१।३१ अस्य भुक्तांशाः ३२१।३१
त्रिंशदंशेभ्यः ३० शेषिता जाताः सूर्यस्य भोग्यांशाः २६।३८।२९ अथ
सषड्भसायनार्कस्य कन्याराशिगतत्वात् पूर्वानीतैर्भोग्यांशैः कन्य-
कोट्यां ३३८ गुणिताः ९००४।४७ २२ स्वाम्यु ३० द्रुतो जातो भोग्य-
कालः पलादिः ३००।०५।३५ एवं भुक्तांशैः भुक्तशाला भवति । अथेष्ट-
चटोष्टेभ्यो ७४२ भोग्यकालः ३००।०९।३५ शेषितः शेषम् ४४१।५०।२५
अस्मात्तुल्येदयः ३३८ शेषितः शेषम् १०३ । ५० । २५ तुलादमे
वृश्चिकोदयमान ३४७ मिदं न शुद्धयत्यतस्तुलः शुद्धसंज्ञो वृश्चिको-
ऽशुद्धसंज्ञश्च ज्ञेयः । शेषं १०३।५० २५ स्वय्याहतं ३११५।१२।३० अशुद्धो-
दयमानेना ३४७ नेन भक्तं लब्धमंशाद्यम् ८।५८।३९ मेषादिशुद्धपर्यन्तं
राशिसंख्या ७ अस्यां लब्धांशाद्ये योजिते जातम् ७।८।५८।३९ इदमय-
नांशै २०।२३।५३ हीनं जातं प्रथमलग्नम् ६।१८।३४।४६ इदं सषड्भं
सप्तमलग्नम् ०।१८।३४।४६ ॥ लग्नसाधने विशेषः—

“इष्टाविकानि सूर्यस्य भुक्तभोग्यपलानि चेत् ।

तदेष्टात् त्रिंशता निघ्नात् सूर्याक्रान्तोदयैर्हृतात् ॥

लब्धांशे रहितो युक्तो रविरेव हि लग्नकम् ।

उदये रवितुल्यं स्याल्लग्नं षड्भयुतो रविः ॥

अस्तकाले भवेदेवं ज्ञेयं तत्त्वविदा सदा ॥ १ ॥”

अथ नतोन्नतं दशमचतुर्थभावसाधनमाह—

रात्रेः शेषमितं युतं दिनदलेनाहो गतं शेषकं

विश्लेष्यं खलु पूर्वपश्चिमनतं त्रिंशच्चयुतं चोन्नतम् ।

यत्पूर्वोन्नतषड्भयुक्तरावतः पश्चान्नतादित्यतो

यल्लङ्कोदयकैश्च लग्नमिव तन्माध्यं सषड्भं सुखम् ॥ २ ॥

व्याख्या—रात्रेः शेषं = अक्षिशेषव्यादिकं, इतं = गतव्यादिकं
दिनदलेन = दिनार्धेन युतं क्रमेण पूर्वपश्चिमनतं भवति, (अर्थात् रात्र्यु-
त्तरार्धे जन्मसमयश्चेत्तदा रात्रिशेषं दिनार्धेन युतं पूर्वतः, तथा रात्रि-
पूर्वार्धे जन्मसमयश्चेद् तदा रात्रिगतं दिनदलेन युतं पश्चिमनतं भवति)
एवं अहो = दिनस्य गतं शेषकं दिनदलेन दिग्दलेन = दिनार्धाद् विशोध्य-
मित्यर्थः, तदा क्रमेण पूर्वपश्चिमनतं स्यात् । तन्नतं त्रिंशच्चयुतं
= त्रिंशतः शुद्धमुन्नतं स्यात् (पूर्वनते त्रिंशच्चयुते पूर्वोन्नतं, पश्चिमनते
त्रिंशच्चयुते पश्चिमोन्नतं स्यादित्यर्थः) । [अथ भावद्वयानयनं—यदि-
त्यादि] पूर्वोन्नतषडभ्युत्तरवितः = पूर्वोन्नतषाट्कासषडभसूर्याभ्यामित्यर्थः,
तथा पश्चात्तादित्यतः = पश्चिमनतकाळतत्कालसूर्याभ्यामित्यर्थः । लङ्को-
दयकैः = लङ्कादयश्चुदयैः “लङ्कादया विवाटिका गजभानी” त्यादिभिः
लभमिव यलग्नं तन्माध्यं = दशमलग्नं स्यात् (अर्थात् पूर्वनते सति
पूर्वोन्नतषट्काद्यमिष्टकालं प्रकल्प्य, सषडभसायनसूर्य तात्कालिकसायन-
सूर्यं प्रकल्प्य, लङ्कादयानेव स्वोदयान् प्रकल्प्य भोग्यप्रकारेण लग्नं साध्यं
तद्दशमलग्नं स्यात्, एवं पश्चिमनते पश्चिमनतषट्कादिकमिष्टकालं,
लङ्कादयान् स्वोदयान् प्रकल्प्य तात्कालिकसायनसूर्यस्य भोग्यांशवशेन
लग्नं साध्यं तद्दशमं भवतीत्यर्थः) तत् सषडभं सुखं = चतुर्थलग्नं भवतीति ॥

अथ नतोन्नतोपपत्तिः—याम्योत्तरवृत्तेन खण्डितस्य खगोलस्य
प्रागपरविभागेन कयालद्वयं भवति । तत्र याम्योत्तराहोरात्रवृत्तोर्ध्व-
सम्पातादहोरात्रवृत्ते सूर्यो यावतीभिर्घटोभिर्नतः स नतकाळः । तथा
याम्योत्तराहोरात्रवृत्ताधःसम्पाताद्यावतीभिर्घटीभिर्नतः स चोन्नतकाळः,
ऊर्ध्वयाम्योत्तरवृत्ताक्षितिजावस्थहोरात्रवृत्ते दिनार्धं, ततश्चाधोयाम्योत्तर-
वृत्तावधि रात्रिदण्डम् । अः प्राक्कपाले क्षितिजावस्थे सूर्ये रात्रिशेषं,
पश्चिमकपाले क्षितिजावस्थे रात्रिगतमतो रात्रिशेषेण रात्रिगतेन
पृथक् युतं दिनदलं क्रमेण पूर्वपश्चिमनतं स्यादेव । तथा प्राक्कपाले क्षिति-
जोर्ध्वस्थे रवौ कुजाद्विं यावद् दिनगतं, पश्चिमकपाले दिनशेषमतो
दिनगतेन दिनशेषेणोनितं दिनदलं क्रमात् प्रागपरसंज्ञको नतकाळः
स्यात् । तथा नत + उन्नत = ३० ∴ उन्नत = ३० - नत । ∴ उपपन्नम्
नतोन्नतानयनम् । अथ दशमचतुर्थभावोपपत्तिः—क्रान्तिवृत्तयाम्योत्तर-
वृत्तयोर्ध्वसम्पातो दशमलग्नमधःसम्पातश्च चतुर्थलग्नं मध्यलग्नमिति

दक्षिणोत्तरे” इति भास्करोक्तेः । तदानयनं तु क्रियालाघवाद् भोग्य-
प्रकारेणैवाचार्येण कृतम् । यथा—पूर्वनते यावतीभिर्घटीभिरघोयाम्यो-
त्तरघृत्ताद्रविमन्नतस्तावतीभिरेव घटीभिः सषड्भरविरुध्वयाम्योत्तर-
घृत्तान्नतो घृत्तयोः सम्पातद्वयस्य षड्भान्तरितत्वात् । अतः सषड्भसूर्य-
दशमलग्नयोरन्तरे सषड्भसूर्यस्य भोग्यांशाः मध्यलग्नस्य भुक्तांशाः
तदन्तर्वतिराशयश्च, तत्सम्बन्धिकालश्चाहोरात्रवृत्ते पूर्वोन्नतघटीतुल्य एव
पूर्वोक्तयुक्त्या सिद्धोऽत एव “पूर्वोन्नतषड्भयुक्तरवितः” इत्युक्तं युक्तमेव ।
तथा पश्चिमनते मध्यलग्नार्कयोरन्तरे रवेर्भोग्यांशाः, खल्वग्नभुक्तांशाः,
तदन्तर्वतिराशयंश्चेति तत्सम्बन्धिकालश्चाहोरात्रवृत्ते नतकाल एवातोऽत्र
स्थितद्वयेऽपि भोग्ययुक्त्या दशमलग्नं भवितुमर्हति । तथा स्वयाम्योत्तर-
घृत्तं निरक्षदेशीयक्षितिजं ध्रुवस्थानगतत्वात्, तस्मान्मध्यलग्नसाधने
निरक्षोदयमानग्रहणेनैव समुचितम् । तथा च दशमचतुर्थलग्नयोर्मिथः
षड्भान्तरितत्वान्मध्यं सषड्भं सुखं स्यादेवेत्युपपन्नम् ॥ २ ॥

भा०—रात्रि में मध्यरात्रि से ऊपर इष्टकाल हो तो रात्रिशेष घटी को दीनार्ध
में जोड़ने से पूर्वनत होता है, यदि मध्यरात्रि से पूर्व (पहले ही) इष्टकाल हो तो
रात्रिगतघटी को दिनदल में जोड़ने से पश्चिमनत होता है । तथा दिन में मध्याह्न
से पूर्व इष्टकाल हो तो दिनगतघटी को दिनार्ध में घटाने से पूर्वनत, यदि मध्याह्न
से ऊपर इष्टकाल हो तो दिनशेष घटी को दीनार्ध में घटाने से पश्चिमनत होता है
और पूर्वनत को ३० तीस में घटाने से पूर्वोन्नत तथा पश्चिमनत को ३० में घटाने
से पश्चिमोन्नत होता है । इस प्रकार से यदि पूर्वनत हो तो पूर्वोन्नतघटी को इष्ट-
काल कल्पना करै और सायनसूर्य में ६ राशि जोड़ करके सायनसूर्य कल्पना करै,
तथा पश्चिमनत हो तो पश्चिमनतघटी को इष्टकाल कल्पना करै और तात्कालिक
सायनसूर्य को सायनसूर्य, तथा लङ्कोदयमान को स्वोदयमान मानकर (दोनों
संस्था में) भोग्य प्रकार से ही लग्नसाधन करै तो दशमलग्न होता है । उसमें ६
राशि जोड़ने से सुखभाव (चतुर्थलग्न) होता है ॥ २ ॥

उ० वी०—अथ नतोन्नतसाधनम्—इष्टं ४०।३६ दिनमानेना २८।२४
नेन हीनितं जातं रात्रिगतेष्टदण्डमानम् १२।२२ इदं दिनार्धेना १४.७
नेन युतं जातं रात्रौ पश्चिमनतम् १६।२९ इदं ३० त्रिंशच्छ्रुतं जात-
मुन्नतम् ॥३१॥

अथ दशमलग्नसाधनम्—

तत्र क्रियालाघवार्थं उन्नतघटीषड्भयुक्तरवितः भुक्तप्रकारेणोदा-

हरणं प्रदर्शयते । तारकालिङ्गोऽर्कः १०.१२.५७.३८ अयनांशाः २०।२१।
५३ सायनार्कः ११।०३.२१.३१ सप्तमः ५।३.२१।३१ अस्य भुक्तांशाः
३।२१।३१ एभिः कन्योदयमान २५८ गुणितम् ९३३।४१।१८ खान्युद्युतम्
जातानि भुक्तपलानि ३१.७।२३ चक्रतलेभ्यः २११ संशोध्य शेषं
१७९.५२।३७ अस्मात् सिद्धोदयो त शुद्धयत्यङ्कः सोऽशुद्धसंज्ञः । शेषम्
१७९.५२।३७ त्रिंशता गुणितम् ५३९३।१८।३० अशुद्धलङ्कोदयमानेना-
२९९ नेन भक्तं लब्धमंशाद्यम् १८.२।५२ मेवादशुद्धराशिभ्यो ५ लब्धवां-
शाद्यं शोधितं जातम् ४।११.५७।८ इदमेभि २०.२३।५३ रयनभागै-
र्द्दीनं जातं दशमलभम् ३.२१।३३।१५ एतद्राशिषट्केन द्युतं जातं
चतुर्थलभम् ९।२१।३३।१५ ॥ २ ॥

अथावशिष्टभावसन्ध्यानयनं तत्फलं चाह —

त्र्यंशो व्यस्तखभस्य भूयमहतो योज्यस्तनौ द्विच्युतो

बन्धौ तेऽपि च साङ्गभास्तनुमुखाः सन्धिर्द्वियोगोऽर्धितः ।

शून्यं सन्धिषु भावगेऽखिलफलं स्याद्भावसन्ध्यन्तरे-

णाप्तं सन्धिखगान्तरं क्षयचयं भावाधिकेऽल्पे खगे ॥३॥

व्याख्या—व्यस्तखभस्य=सप्तमभावोनदशमलभस्य, त्र्यंशः=तृतीयांशः
द्विष्टः=स्थानद्वये स्थाप्यः, भूयमहतः=एकत्रैकेनान्यत्र द्वाभ्यां गुणित
इत्यर्थः, पृथक् पृथक् स तनौ=लग्ने योज्यस्तदा क्रमेण द्वितीयतृतीयभावौ
भवतः । तथैव स एव त्र्यंशो द्विच्युतः=द्वाभ्यां शुद्धो भूयमहतो बन्धौ=
चतुर्थभावे योज्यस्तदा क्रमेण पञ्चमषष्ठभावौ भवतः । तेऽपि चानन्तरानीता
द्वितीय-तृतीय-पञ्चम-षष्ठभावाः साङ्गभाः=षड्राशिसहिताः क्रमेणाष्टम-
नवमैकादशद्वादशभावा भवन्ति, एवं तनुमुखाः=तन्वादयो द्वादश-
भावाः सिद्धाः ।

अथ सन्ध्यानयनं—द्वियोगोऽर्धितः=द्वयोरासन्नस्थभावयोर्योगोऽर्धितः
सन्धिर्भवति स एव पूर्वभावस्य विरामसन्धिरग्रिमभावस्यारम्भसन्धिः
स्यादित्यर्थः ।

(अत्र विशेषः—भावद्वययोगे द्वादशाधिकत्वेऽपि चक्रत्यागो न कार्यः ।
तथा च पूर्वभावे यदि दशैकादश वा राशयोऽग्रिमभावे शून्यमेको वा
राशिस्तदा शून्यैकस्थाने द्वादश संयोज्य योगः कार्यः ।)

अथ भावफलम्—सन्धिषु स्थिते प्रदे शून्यं=शून्यफलं, भावगे=भाव-

राश्यंशादिभिस्तुल्ये ग्रहेऽस्त्रकफलं=पूर्णफलं रूपमितं स्यात् । भावाधिके-
ऽल्पे खगे सति सन्धिखगान्तरं=सन्धिग्रहान्तरं । भावसन्ध्यन्तरेण
=भक्तं फलं क्रमात् क्षयचयं भवति, (भावाधिके ग्रहे विरामसन्धिखगा-
न्तरं विरामसन्धिग्रहान्तरेण भक्तं फलं क्षयं=अवरोहाख्यं, भावाल्पे
खगे आरम्भसन्धिग्रहान्तरमारम्भसन्धिग्रहान्तरेण भक्तं फलं चयं
=आरोहाख्यं भवतात्यर्थः ॥ ३ ॥

अत्रोपपत्तिः—प्रथमचतुर्थलभान्तरस्य तुल्याख्यो विभागाः क्रान्ति-
वृत्ते द्वितीयाद्यख्यो भावाः । तथा चतुर्थसप्तमान्तरस्य समाख्यो
भागाः पञ्चमाद्यख्यो भावाः, एवं सप्तमदशमान्तरेऽष्टमाद्यख्यः,
दशमप्रथमलभान्तरे चैकादशाद्यख्यो भावाः प्रीचीनैरुदिताः । अत एव
लभचतुर्थान्तरस्य त्रिभागेन = $\frac{\text{च-ल}}{३} = \frac{६ + \text{च-ल}-६}{३} = \frac{६ + \text{च}-(६ + \text{ल})}{३}$

= $\frac{\text{दशम-सप्तम}}{३}$ अनेनैकगुणितेन युतं लभं द्वितीयो भावो द्विगुणेन

युतं तृतीयो भावः स्यादेव । तथा चतुर्थसप्तमान्तरत्र्यंशेन = $\frac{\text{स-च}}{३}$
= $\frac{६-६ + \text{स-च}}{३} = \frac{६-(\text{च} + ६-\text{स})}{३} = \frac{२-(\text{द-स})}{३}$ अनेनैकगुणेन युतो

बन्धुभावः पञ्चमो भावो भवितुमर्हति । द्विगुणेन युतस्तदा षष्ठभावः
स्यादेव । तथा वृत्तसम्पातद्वयस्य षड्भान्तरतत्वात् द्वितीयाद्योऽपि
साङ्गभा अष्टमादयः स्युः । भावद्वयान्तरस्य मध्यस्थानमेव सन्धिः तस्य
राश्यादिमानं = प्रभा + $\frac{\text{द्विभा-प्रभा}}{२} = \frac{\text{प्रभा} + \text{द्विभा}}{२}$ अतः “सन्धिद्वि-

योगोऽर्धित इत्यन्तमुपपन्नम् । अथ भावफलयुक्तिः—तत्र प्राचीनवचनम्—
“भावप्रवृत्तौ हि फलप्रवृत्तिः पूर्णं फलं भावसमांशकेषु ।

हासः क्रमाद्भावविरामकाले फलस्य नाशः कथितो मुनीन्द्रैः ॥”

आरम्भसन्ध्यग्रतो भावप्रवृत्तिस्तत एव फलप्रवृत्तिरपि ततः क्रमेणो-
पचीयमानं फलं भावसमे ग्रहे सति परमं रूपमितं भवति, तत्र सन्धि-
ग्रहान्तरमपि परमं भावसन्ध्यन्तरतुल्यं भवति, ततः क्रमेण फलस्यापचयः
विरामसन्धिसमे ग्रहे फलस्य नाशस्तत्र सन्धिखगान्तरमपि शून्यमतः
सन्धिखगान्तरवशेनैव फलस्योपचयापचयौ सिद्धावतोऽनुपातो यदि
भावसन्ध्यन्तरतुल्यसन्धिखगान्तरेण परमं फलं रूपमितं १ लभ्यते

तदेष्टसन्धिखगान्तरेण किसिति $\frac{1 \times (\text{सं० प्र})}{\text{आ० सं}} = \frac{\text{सं० प्र}}{\text{आ० सं}}$ उपस्थाने भाव-

फलमित्युपपन्नम् सर्वम् ॥ ३ ॥

भा०—दशमभाव में सप्तमभावको घटाकर उसका तृतीयांश लग्नमें जोड़ने से द्वितीयभाव, और द्विगुणिततृतीयांश जोड़ने से तृतीयभाव होता है, और उसी तृतीयांशको दो राशि २ में घटाकर शेषको चतुर्थभावे में जोड़नेसे पञ्चमभाव, और द्विगुणित शेषको चतुर्थ भावमें जोड़नेसे षष्ठभाव होता है । इत प्रकार १, ३, ५, ७, ये चार भाव हुए इनमें प्रत्येकमें ६ राशि जोड़ने में क्रमसे ८, ९, ११, १२ ये चार भाव होते हैं, और चार भाव १ ४ ७, १० पूर्व श्रृंखले सिद्ध हो चुके हैं एवं तन्वादि द्वादशभाव सिद्ध हुए । आमन्त्रण से दो भावों का योगार्थ करने से प्रथमभावकी विराम सन्धि और अग्रिमभावकी आरम्भसन्धि होती है । सन्धिके तुल्य ग्रहके राश्यंशकला हो तो भाव फल शून्य, और भावके तुल्य हो तो सम्पूर्ण फल १ होता है । यदि भाव से अधिक (अग्रे) ग्रह हो तो विरामसन्धि ग्रहान्तरको विरामसन्धिभावान्तर से भाग देने से लब्धि भावफल क्षय (अवरोही संज्ञक) होता है । यदि भाव से अल्प (पीछे) ग्रह हो तो आरम्भ सन्धिग्रहान्तरको आरम्भ सन्धि और भावके अन्तर से भाग देने से लब्धि चय (आगोही संज्ञक) होता है ॥ ३ ॥

उ० द्वि०—व्यस्तखभम्यास्य ३।२।५।८।२९ उर्यंशः १।००।५९।२९ अत्र शेषम् २ अतः स्थानद्वयेऽपि सरूपोन्तिभावयवो ग्राह्योऽतः १।००।५९।३० अयं स्थानद्वये स्थाप्यः । एकत्रैकेन गुणिनः १।००।५९।३० लग्नेना ६।१८।३४।४६ नेन युतो जातो द्वितीयभावः ७।१९।३४।१६ । अन्यत्र द्वाभ्यां हतः २।१।५९।०० लग्नेना ६।१८।३४।३६ नेन युक्तो जातस्तृतीयो भावः ८।२०।३३।४६ । अथ द्वाभ्यां २ व्यस्तखभस्य उर्यंशः १।००।५९।३० जोधितः ००।२९।००।३० एकगुणेनानेन ००।२९।००।३० युक्तः सुखभावः ९।२१।३३।१५ जातः सुनभावः १०।२०।३३।४५ द्विगुणेना १।२८।११।०० नेन सुखभावो ९।२१।३३।१५ युक्तो जातो रिपुभावः ११।१९।३४।१५ । सिद्धा इमे षड्भावाः भार्थयुक्ता अवरेऽपि षड्भावाः स्युरेवं द्वादश भावाः सिद्धयन्ति । द्र० ७ चक्रम् ।

अथ सन्ध्यानयनोदाहरणम्—तनुभावः ६।१८।३४।१६, जनभावः ७।१९।३४।१६ अनयोर्योगः १४।८।९।२। अधिनः ७।४।४।३१ अयं तनुभावस्य विरामसन्धिर्घनभावस्यारम्भसन्धिः । एवमग्रेऽपि । द्र० ७ चक्रम् ।

भावकुण्डलीनिर्णयार्थं द्रष्टव्यम् ८-९ चक्राद्यः स्थितगद्यम् । तथा ८-९ चक्रे च ।

अथ रूपात्मकभावफलोदाहरणम्—रविः १०।१२।५७।३८ सुतभाव-
स्यारम्भसन्धिः १०।६।३।३० अनयोर्नन्तरम् ००।६।५४।८ इदं षष्ठ्या
सवर्णितम् २४८४८ ॥ अथ सुतभावः १०।२०।३३।४५ अस्यारम्भसन्धिः
१०।६।३।३० अनयोश्चान्तरम् ००।१४।३०।१५ षष्ठ्या सवर्णितम् ५२२१५
अनेन ग्रहसन्ध्यन्तरेण २४८४८ इदं भक्तं लब्धम् ००।२८।३३।९ इदं
रूपात्मकभावफलम् । अग्यैव व्यंशः ९।३१।३ विंशोपात्मकं भावफलम् ।
एवमग्रेऽपि । द्रष्टव्ये १०-११ चक्रे । इति ॥

अथ दृष्टिमाधनमाह—

खैकामिद्विखवेदरामयमभूखाभ्राभ्रमेकादिभे

द्रष्टा वर्जितदृश्यकस्य गुरुणा चेदष्टवेदे कृताः ।

मन्देनाङ्कयमेऽसृजा नगगुणेऽङ्का भादिजाः संस्कृता

भाग्नक्षयवृद्धिखानललेनाब्धयुद्धतां दृग् भवेत् ॥४॥

व्या०—यः पश्यति स द्रष्टा । यो दशनार्हः स दृश्यः दृश्य एव
दृश्यकः । द्रष्टा वर्जितदृश्यकस्य=द्रष्टो नितस्य दृश्यस्य=एकादिभे शेषे सति
क्रमेण खैकामिद्विखवेदरामयमभूखाभ्राभ्र भादिजाः=राशिसम्बन्धि-
नोऽङ्काः=दृष्टिध्रुवाङ्का भवन्ति ।

अथ गुरुशक्तिजानां विशेषमाह—चेद् गुरुर्द्रष्टा तदा गुरुणा वर्जित-
दृश्यकस्याष्टवेदे=अष्टमे चतुर्भे च कृताः=चत्वारो दृष्टिध्रुवाङ्का ग्राह्याः ।
मन्देन=शनैश्चरेण वर्जितस्याङ्कयमे(९।२)=नवमे द्विभे च शेषे कृताः=चत्वार
एव । तथाऽसृजा=मंगलेन वर्जितस्य नगगुणे (७।३)=सप्तमे त्रिभे शेषे
कृताः=चत्वार एवाङ्का भवन्ति । अन्याङ्कभे शेषे तु यथाक्रमं पूर्वोक्ता एवाङ्का
भवन्तीत्यर्थः । ते भादिजाः=राशिभवाः अङ्का भाग्नक्षयवृद्धिखानललेना
संस्कृताः=(यो भादिजोऽङ्कस्तस्मादग्निमाङ्केऽल्पश्चेत्तदा तथोर्नन्तरं क्षयः,
यद्यग्निमाङ्कोऽधिकस्तदा तदन्तरं वृद्धिर्भवति, अतः शेषस्यांशादिगुणित-
क्षयवृद्धिर्त्रिंशंशेन क्रमादूनयुताः) ते चाब्धयुद्धताः=चतुर्भक्तास्तदा दृग्
=दृष्टिर्भवेत् ॥ ४ ॥

अत्रोपपत्तिः—‘व्याशं त्रिकोणं चतुरस्रमस्तं पश्यन्ति खेटाश्चर-
ः॥ भिवृद्धया । मन्दो गुरुर्भूमिसुताः परे च क्रमेण सम्पूर्णदृशो भवन्ति ॥’

इति वचनेन यदि द्रष्टृदृश्यग्रहयोगन्तरमेको राशिनन्त द्रष्टुग्रहात् दृश्यो द्वितीये राशौ तत्र दृष्टिः शून्यम् । यदि तयोरन्तरं द्वौ राशौ तदा द्रष्टृग्रहात्तृतीये दृश्यग्रहस्तत्रैकचरणो दृष्टिः, यदि तयोरन्तरं राशि-
त्रयं तदा दृश्यस्य चतुर्थस्थानस्थितत्वात् त्रिपादमिता दृष्टिरेवं सर्वे दृष्टिध्रुवांका उपपद्यन्ते । अनयैव युक्त्योपरोक्तवचनेन गुरोश्चतुरष्ट-
राश्यन्तरे, शनेर्द्विनवराश्यन्तरे, भौमस्य त्रिसप्तराश्यन्तरे सम्पूर्णदृष्टि-
श्रतुश्चरणात्मिका भवत्यतस्तत्र तेषां चत्वारो राशिजाङ्को ग्राह्य इत्युपपन्नम् ।

एवं सिद्धदृष्टिचरणचक्रम—

शेषराशि-	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
दृष्टिपादाङ्काः-	०	१	३	२	०	४	३	२	१	०	०	०

अथ दृष्टिसाधनोपपत्तिः—द्रष्टुग्रहात् कियतान्तरेण दृश्यग्रहोऽप्रतो वर्तते तज्ज्ञानार्थमेव द्रष्टा वर्जितः कार्य्यः । तत्र शेषराशिसंख्याय स्थोऽङ्को ग्राह्योऽंशादिभिश्चानुपातो—यदि त्रिंशदंशैर्गतैः स्यान्तरतुल्यश्रयो वृद्धिर्वा लभ्यते तदा शेषांशैः किमिति = $\frac{(ग-ए) \times \text{शेष}}{३०}$ अनेन फलेन गताङ्कः

क्षयात्मकेन हीनो, वृद्ध्यात्मकेन युक्तः कार्य्यस्तदा चरणात्मिकेष्टदृष्टिः स्यादतः सा चतुर्भक्ता रूपादिका भवतीत्युपपन्नम् ॥ ४ ॥

भाषा—देखनेवाला द्रष्टा और जिसको देखे वह दृश्य कहलाता है । इसलिये जिस ग्रह की दृष्टि साधन करना हो वह द्रष्टा, और जिस ग्रह वा भाव पर दृष्टि विचार करना हो वह दृश्य है । द्रष्टा ग्रहको दृश्य में घटाकर राशिस्थान में यदि एक शेष बचे तो ०, दो बचे तो १, तीन बचे तो ३, चार बचे तो २, पाँच बचे तो ०, छ बचे तो ४, सात बचे तो ३, आठ बचे तो २, नौ बचे तो १, और दश, ग्यारह, बारह, बचे तो ०, ये राशिज अंक होते हैं । फिर राशिज अंक और उससे अग्रिम अंक के अन्तर से शेष अंशादि को गुणा करके उसमें ३० का भाग देकर लब्ध (राशिज अङ्क से अग्रिमांक अलग हो तो शून्य, और अधिक हो तो चय होता है । उसको) क्षय को राशिज अङ्कमें घटावे और चय को जोड़े फिर उसमें चार का भाग देने से लब्धि रूपादिक दृष्टि होती है ॥ ४ ॥

उ० दी०—द्रष्टा रविणा १०।१२।५७।३८ दृश्यकश्चन्द्रो ७।१।४।१५ वर्जितः शेषम् ८।१८।६।३७ अत्र राशिः ८ अतो भादिजोऽङ्कः २ एत-

स्याग्रिमाङ्कः १ अनयोरन्तरमृणम १ अनेन शेषांशान् १८।६।३७ संगुण्य
१८।६।३७ त्रिंशता विभज्य लब्धेना ००।३६।१३ नेन भादिजोऽङ्कः २
रहितः १।२३।४७ अन्वयुद्गतो जाता चन्द्रोपरि रवेर्दृष्टिः ००।२०।५७ एवं
सर्वेषां ग्रहाणाम् द्र० १२ चक्रम् । एवमेव भावोपरिग्रहाणां दृष्टिर्भवति
द्र० १३ चक्रम् ॥ ४ ॥

अथ ग्रहाणामुच्चबलं सप्तवर्गजबलं चाह—

नीचोनो भागणाल्लघुनः षडधिकश्चेत्षड्द्वौच्चं बलं
स्वर्क्षेऽर्धं सममेऽष्टमस्त्रिचरणा मूलत्रिकोणे बलम् ।
मित्रर्क्षेऽष्टप्रिचरणीष्टमे त्रय इभांशा वैरिमेऽष्ट्यंशको
दन्तांशोऽध्यरिमे गृहादिपवशात्खेटस्य सप्तैक्यजम् ॥ ५ ॥

उदा०—नीचोनः=स्वनीचहीनो ग्रहश्चेद्यदि षडधिकस्तदा भगणाद्
=द्वादशराशिभ्यश्च्युतः=शेषितः, षड्द्वौ=षड्भक्तः, फलं औच्चं=उच्च-
सम्यग्धिवलं भवति, स्वर्क्षे=स्वराशौ अर्धं=रूपार्धं=चरणद्वयमिति यावत्
बलं स्यात्, सममेऽष्टमः=अष्टमांशो बलं, मूलत्रिकोणे त्रिचरणा, मित्रर्क्षे-
ऽष्टमिः=एकचरणः, अर्धेष्टमे=अधिमित्रराशौ त्रय इभांशाः=त्रिगुणिता-
ष्टमांशा इत्यर्थः, वैरिमे=शत्रुराशौ अष्ट्यंशः=षोडशांशः, अध्यरिमे
=अधिशत्रुराशौ दन्तांशो=द्वात्रिंशद्भागो बलं स्यात् । एवं खेटस्य सप्तैक्यजं
=सप्तानां (गृह-होरा-द्वेष्काण-सप्तमांश-नवमांश-द्वादशांश-त्रिंशांशानां)
वर्गाणामैक्यजं=योगजं बलं गृहादिपवशात्=गृहादिसप्तवर्गस्वाभिपवशात्
प्राप्नोमितीत्यर्थः । अत्रत्यविशेष उदाहरणे विलोक्यः ॥ ५ ॥

अत्रोपपत्तिः—यः कश्चिदृक्षस्थित उच्चकर्मकृत् स बलवान्, यश्च
नीचस्थो नीचकर्मकृत् स निर्बलो भवतीति सर्वत्र प्रसिद्धमेवास्ति । अत
एव नीचस्थस्य ग्रहस्यापि बलं शून्यं, तत् उच्चभाभिमुखं गच्छतो बलम-
प्युपचीयमानं परमोच्चस्थाने परमं रूपमितं भवितुमर्हति । अत एव
यथा यथा नीचग्रहयोरन्तरमधिकं तथा तथा बलस्याप्याधिक्यमतो
नीचग्रहान्तरबलैर्नोक्तबलस्यानयनं समुचितम् । उच्चसमे ग्रहे नीच-
ग्रहान्तरं परमं बद्धाक्षिसमं तत्र यदि परममुच्चबलं रूपमितं तदेष्टनीच-
ग्रहान्तरेण किमिति = $\frac{(ग्र-नी) \times १}{६}$ = इष्टोच्चबलं स्यादेव । तथा
च परमोच्चस्थानाद् भिन्नस्थानस्थे ग्रहे नीचग्रहान्तरं यदेव षड्भात्यं
तदेव बलानयनार्थं प्राप्नोमि । तत्तुच्चात् पृष्ठस्थे ग्रहे नीचोनो ग्रहः षड्-

भाल्प एव । सच्चिदादग्रये ग्रहे नीचोनो ग्रहः षड्भाधिकः स भगणा-
च्छ्रुतः षड्भाल्पो ग्रहो न नीचः स भविष्युमहृत्यतां नीचोनो भगणा-
च्छ्रुतः षड्भाधिकः” इत्युक्तं संयुक्तिकमेव । उच्चस्थाने सर्वोत्कृष्टत्वाद्भूमितं
पूर्णं बलं, ततः क्रमापचयेन मूलत्रिकोणादी तारतम्यात् त्रिचरणादवल
स्वाकृतमाचार्यैरित्युपपन्नम् ॥ ५ ॥

भा०—स्वष्ट्र ग्रहमे अपने नीचकां घटावे यदि ६ राशिसे अलग हो तो उसमें
६ का भाग देने से, यदि ६ राशि से अधिक हो तो उसका १२ राशि में घटाकर
शेषमें ६ का भाग देनेसे उस ग्रहका उच्च बल होता है । अपनी राशिमें दो चरण,
समको राशिमें, अष्टमांश, मूलत्रिकोणमें तान चरण, मित्रकी राशिमें एक चरण,
अभि मित्रकी राशिमें त्रिगुणित अष्टमांश, शत्रुकी राशिमें षोडशांश, अविशत्रुकी
राशिमें बचीसवाँ भाग बल होता है । इस प्रकार ग्रहों के सप्तवर्गज बल गृहादि
सप्तवर्गके स्वामीके वशसे ग्रहण करना चाहिए । अर्थात् ग्रह जिसके वर्ग में हो वह
मित्र शत्रु आदिमें जा हो वही बल ग्रहण करे ॥

विशेष—जो राशि स्वग्रह और मूलत्रिकोण दोनों होता हो, अथवा उच्च, स्वग्रह
और मूलत्रिकोण तीनों होता हो तो वहाँ कौन बल ग्रहण करना चाहिए इस
विषयके नेणयमें साराबलके वचन उदाहरण (२४) चक्र में लिखा है देखा ॥५॥

उ० दी०—अत्र तावत् ग्रहाणामुच्चनाचविभागा बृहज्जातके—

‘अजवृषभमृगाङ्गनाकुलीरा शेषबाणजो च दिवाकरादितुङ्गाः ।

दशाशस्त्रिमनुयुक्तात्थान्द्रियांशैस्त्रिनवकविंशताभश्च तदस्तनाचाः ॥”

अत्र सूर्यः १० । १२ । ५७ । ३८ अस्य नीचम् ६।१० नीचानः सूर्यः
४।२।५७।३० षड्भातपत्ताचक्राङ्ग-शाबिताऽतः षड्भक्तलब्धं शून्यम् ००
शेषम् ४।३।५७।३० षष्ठ्या संगुण्य स्वस्वस्थानीयद्वारेण विभज्य लब्धमु-
पयुपरि संयोज्य जातम् २४५।२७।३ षड्भक्तलब्धं ४० शेषम् ५।२७।३०
पुनः षष्ठ्या संगुण्य स्वस्वद्वारेण विभज्य जातं राश्यादिस्थानीयम् ३५४।
३ षड्भक्तलब्धम् ५९ अतः रवेः रूपायुच्चबलम् ००।४०।५९ एवं सप्त-
षाम् । द्र० १४ चक्रम् ।

अथ निसर्गांमत्रसमशत्रवः १५ चक्रत एव ज्ञेयाः किमत्र लेख-
प्रयासेन । तार्कालिकाभित्रामत्रज्ञानार्थं तु—

“अन्यान्यस्य धनव्ययायसहजव्यापारबन्धुस्थिता-

स्तत्काले सुहृद इति ।”

यथात्र रवद्वितीया भोमः चतुर्थो गुरुः, दशमश्चन्द्रः एकादशः शुक्रः

एते मित्राणि । अन्योन्यस्येत्याद्युक्तस्थानेभ्योऽन्यत्रस्थौ बुधशनी तेन सूर्यस्य बुधशनी शत्रू भवतः । एवं सर्वेषां विचार्यम् । अविमित्रादिचकार्थं तु द्रष्टव्या १७ चक्राधःस्थिता चण्डेश्वरोक्तिः । अलमत्र लेखविस्तरेणेति ।

अथ सप्तवर्गेश्वरचक्रं तु वृहज्जातकादित एव ज्ञेयम् । ततो बलम् । यथा—रविराधिशत्रुगृहेऽतो रूपस्या १ स्य दन्तांशो गृहबलम् ००।१।५२। स्वहोरायामद्वेम् ००।३०।०० शत्रुद्रेष्काणेऽतोऽष्ट्यंशकः ००।३।४५ । सप्त-सप्तमांशेऽतोऽष्टमांशकः ००।७।३०। अविशत्रुनवमांशे दन्तांशः ००।०।१।५२ अविमित्रद्वादशांशे त्रय इमांशाः ००।२२।३० अविमित्रत्रिंशांशेऽपि त्रय इमांशाः ००।२२।३० एवं सर्वेषाम् । द्र० २४ चक्रम् ।

अथैषां सप्तवर्गजबलानां योगो रवेरैक्यजं बलम् १।२९।५९ । एवं सर्वेषाम् । द्र० २५ चक्रम् ॥ ५ ॥

अथ युग्मायुग्मराशिनवांशबलं केन्द्रादिवलं चाह—

शुक्रेन्दू समभांशके हि विषमेऽन्ये दधुरङ्घ्रि बलं
केन्द्राद्येषु च रूपकार्धचरणान् यच्छन्ति खेटाः क्रमात् ।
स्त्रीखेटौ चरमे नराः प्रथमके क्लीबौ च मध्ये तथा ।

द्रेष्काणे वितरन्ति पादमुदितं स्यात् स्थानवीर्यं त्विदम् ॥ ६ ॥

व्या०—शुकेन्दू समभांशके=समराशौ समनवांशके वा स्थितौ तदाङ्घ्रि=एकचरणं बलं दद्याताम्, यदि समराशौ समनवांशे चोभयत्र स्थितौ तदा पादद्वयमन्यथा शून्यं बलमिति तथैव सिद्धं स्यात् । तथान्ये =रविकुजबुधगुरुशनयः विषमे=विषमराशौ विषमनवांशे वा स्थिताः अङ्घ्रि=एकचरणं बलं दद्यात्, यदि विषमराशौ विषमनवांशे चोभयत्र स्थितास्तदा पादद्वयमन्यथा शून्यं बलं स्यात् ।

अथ केन्द्रादिवलमाह—केन्द्राद्येषु=केन्द्र-पणफरापोक्लिमेषु स्थिताः खेटाः=सर्वे ग्रहाः क्रमेण रूपकार्धचरणान् बलानि यच्छन्ति; (केन्द्रस्था रूपतुल्यं, पणकरस्था अर्धं, आपोक्लिमस्थाश्चरणमेकचरणं बलं ददतीत्यर्थः) ।

अथ द्रेष्काणबलमाह—स्त्रीखेटौ=चन्द्रशुक्रौ चरमे=तृतीयद्रेष्काणे, नराः=पुरुषग्रहाः=रविकुजगुरुवः प्रथमके=प्रथमद्रेष्काणे, तथा क्लीबौ =नपुंसकाः=शानबुधौ मध्ये=द्वितीयद्रेष्काणे पादं=एकचरणं बलमिति यथाक्ता ग्रहाः वितरन्ति=ददतास्यथः । इदं=पञ्चधादितं स्थानवीर्यं स्थानबलं स्यात् ॥ ६ ॥

अत्रोपपत्तिः—समराशीनां स्त्रीराशित्वात् चन्द्रशुक्रयोश्च स्त्री-
ग्रहत्वादेतयोः समभांशके, तथाऽऽयेषां पुरुषग्रहत्वात् विषमे पुरुष-
राशावेव बलप्रदत्वं समुचितम् ।

केन्द्रादिवलार्थं तु गर्गवचनम्—‘केन्द्रस्थः पूर्णबलो मध्यबलः
पणपरस्थितस्तद्वत् । आपोक्लिमगः प्रोक्तो हीनबलः खेचरो मुनिभिरिति ॥’
अथ एव केन्द्रस्थः पूर्णबलत्वादूचितं पणपरस्थो मध्यबलत्वाद्ध, आपो-
क्लिमस्थो हीनबलत्वाच्चरणं बलं दातुमर्हत्येवेति ।

द्रेष्काणबलयुक्तिः—ग्रहास्तु पुंनपुंसकस्त्रीभेदात्त्रिंशः सन्ति । तत्र
पुरुषाणां प्रधानत्वात्प्रथमाधिकारः स्त्रीणां तृत्ताधिकारो भवति । तथा
नपुंसकानां तयोर्मध्यस्थत्वान्मध्यमाधिकारः समुचित एवेत्य एव “स्त्रीखेटौ
चरमे” इत्यादि द्रेष्काणबलकथनं सयुक्तिकमेवेति ॥ ६ ॥

भाषा—शुक्र और चन्द्रमा समराशि वा सम राशिके नवांश में रहें तो १
चरणबल देते हैं (यदि समराशि और समराशि के नवांश दोनों में रहें तो दो
चरणबल, और समराशि वा सम नवांश में दोनों ही में न रहें तो युग्मायुग्म बल
शून्य समझना चाहिये) और रवि मङ्गल बुध बृहस्पति शनि ये विषम राशि वा
विषम नवांश में हों तो १ चरण, (विषम राशि और विषम नवांश दोनों में हों
तो दो चरण, अन्यथा शून्य युगायुग्म बल) होता है । अब केन्द्रादि बल कहते
हैं । केन्द्रस्थित ग्रह रूप (चारो चरण), पणपरस्थित २ चरण, आपोक्लिमस्थ
१ चरण बल देते हैं । स्त्रीग्रह (शुक्र चन्द्रमा) तृतीयद्रेष्काण में; पुरुष ग्रह
(रवि, मङ्गल, बृहस्पति) प्रथम द्रेष्काण में, नपुंसक (शनि बुध) द्वितीय
द्रेष्काण में, एक एक चरण द्रेष्काण बल देते हैं । ये उपरोक्त (उच्चबल,
सतमवर्गजबल, युग्मायुग्मभांश बल, केन्द्रादि बल, द्रेष्काण बल) पाँच प्रकार
के स्थान बल हैं ॥ ६ ॥

७० दी—रविबिषमेऽतोऽङ्घ्रिवलम् ००।१५।०० एवं सर्वेषां सम-
विषमराशिगतानां बलानि ज्ञेयानि । द्र० २६ चक्रम् ।

अथ रविः लग्नात्पञ्चमस्थः स तु पणपरस्थितस्तैर्नाद्धं बलम् ००।३०।
०० एवं चन्द्रादीनां केन्द्रादिवलम् । द्र० २७ चक्रम् ।

अथ सूर्यः पुरुषग्रहः स तु कुम्भस्य द्वितीयद्रेष्काणे तेन द्रेष्काणबला-
भाव एव । एवं चन्द्रकुजबुधगुरुणां बलाभावो जातः । शुक्रस्तु स्त्रीग्रहः
तृतीयद्रेष्काणस्थः तेन द्रेष्काणबलम् ००।१५।०० एवं शनेरपि ।
द्र० २८ चक्रम् ।

अथ रवेरुच्चबलम् ००४०।५९ सप्तवर्गजबलम् १।२९।५९ युग्मा-
युग्मभांशबलम् ००।१५।०० केन्द्रादिबलम् ००।३०।०० द्रष्टृकाजबलम्
००।००।०० एषां पञ्चानामैक्यं रवेः स्थानबलं जातम् २।५५।५८ एवं
चन्द्रादीनामपि । द्र० २९ चक्रम् ॥ ६ ॥

अथ दिग्बल-कालबले आह—

मन्दाह्वयमिनात्कुजाच्च हिवुकं शोध्यं विधोर्भागवात्
माध्यं ज्ञाद् गुरुतोऽस्तमत्र रसभात्पुष्टं त्यजेच्चक्रतः ।

दिग्वीर्यं रसहृत्त्वयो समयजं रूपं सदा स्याद्बद-

त्रिशङ्कभक्तनतोन्नते शशिकुजार्कीणां परेषां बले ॥७॥

व्या०—मन्दात्=शनैश्चराल्लभं, इनात्=सूर्यात् कुजाच्च हिवुकं
=चतुर्थलभं, विधोः=चन्द्रात्, भागवाच्च माध्यं=दशमलभं, ज्ञात्
=बुधात्, गुरुतश्चास्तं=सप्तलग्नं शोध्यं, तद्रसभादधिकं चेत्तदा चक्रतो
=द्वादशराशभ्यस्त्यजेत् तद् रसहृत्=षड्भक्तं दीग्वीर्यं=दिग्बलं स्यात् ।

अथो समयजं बलमाह—विधा=बुधस्य समयजं बलं सदा
=सर्वस्मिन् काले रूपं=पूणमेकमितं स्यात् । त्रिशङ्कभक्तनतोन्नते क्रमेण
शशिकुजार्कीणां परेषां च बले भवतः, (त्रिशङ्कभक्तनतं शशिकुजार्कीणां
बलं, त्रिशङ्कभक्तनतं रविगुरुशुक्राणां बलं स्यादित्यर्थः) ॥ ७ ॥

अत्रोपपत्तिः—यो ग्रहो यस्यां दिशि बलवान् तत्सम्बन्धि बलं
दिग्बलमित्युच्यते । तत्र ग्रहाणां दिक्क्रमस्तु राशचक्र एव । यथोक्तं
भास्कराचार्यैः—“यत्र लग्नपमण्डल कुजे तद् गृहाद्यामिह लग्नमुच्यते
प्राचि पश्चिमकुजेऽस्तलग्नकं मध्यलग्नमिति दाक्षिणोत्तरे ॥” एतेन लग्नं
पूर्वेदिशि, सप्तमलग्नं पश्चिमादिशि, चतुर्थलग्नमुत्तरादिशि, दशमलग्नं
दाक्षिणादिशीति प्रत्यक्षतोऽपि दृश्यते । तथा च—“दिक्षु बुधाङ्गिरसौ
राविभीमौ सूर्यसुतः सितशीतकरी च” । इति बराह्मिहर्षवचनेन
ग्रहाणां दिक्सम्बन्धेन बलापचयापचयौ सिद्धौ । तत्र यथोक्तादिशि
ग्रहा पूणबला ततश्च यथा यथा विप्रकषतथा तथा बलस्यापचयः,
परमे विप्रकर्षे बलाभाव इति युक्त्या सिद्ध्यति । परमविप्रकषस्तु
षड्भान्तर एव भावितुमर्हति । यथा—शनः पश्चिमे (सप्तमलग्ने)
पूर्णं बलं ततः क्रमापचयेन (प्राचि) प्रथमलग्नं बलाभावः ततश्च
क्रमापचयेन सप्तमे पुनः पूर्णं बलम्, अतो यथा यथा बलाभाव-

स्थानग्रहयोरन्तरमधिकं तथा तथा बलाधिक्यमिति सिद्ध्यति ।
अतोऽनुपातेनेष्टदिग्बलसाधनं समुचितम् । यथा—यदि लग्नशून्योः पर-
मान्तरेण पङ्क्तिमितेन पूर्णं रूपमितं बलं लभ्यते तदेष्टलग्नशून्यन्तरेण
किमिति शनेर्दिग्बलम् = $\frac{१ \times (श - ल)}{६}$ । एवं सर्वेषां ग्रहाणां बला-

नयनमुपपद्यते । षड्भाल्पान्तरग्रहणार्थं षक्रशोधनमपि सयुक्तिकमेवे-
त्युपपन्नं दिग्वीर्यं रसहवित्यन्तम् । अथ काळबलोपपत्तिः—“निशि शशि-
कुजसौराः सर्वदा ज्ञोऽहि चान्ये” इति वराहमिहिरवचनेन बुधस्य
सर्वदा रूपं बलम् । शशिकुजार्कीणां रात्रौ बलवत्त्वान्मध्यरात्रौ पूर्णं बलं
तत्र नतं पूर्णं त्रिंशद्वटिकातुल्यम् । दिने निर्वलत्वान्मध्याह्ने बलाभावस्तत्र
नामपि शून्यमतो नतवशेनैव बलापचयापचयौ सिद्धावतोऽनुपातो
यदि त्रिंशत्तुल्ये परमेनते पूर्णं बलं रूपमितं लभ्यते तदेष्टनते किमिति

$$= \frac{१ \times \text{नत}}{३०} = \text{शशिकुजार्कीणां बलम्} । \text{एवं रविगुरुशुक्राणां दिने बलि-}$$

त्वान्मध्याह्ने पूर्णं बलं तत्रोन्नतं पूर्णं त्रिंशत्तुल्यम्, रात्रौ निर्वलत्वान्मध्य-
रात्रौ बलाभावस्तत्रोन्नताभावोऽतः पूर्वबदनुपातेन तेषां काळबलम्

$$= \frac{१ \times \text{उन्नत}}{३०} \text{ इत्युपपन्नम् ॥ ७ ॥}$$

भा०—शनैश्चर में लग्न को रवि और मङ्गल में चतुर्थभाव को, चन्द्र और
शुक्र में दशम भाव को, बुध और बृहस्पति में सप्तम भाव को घटावे शेष यदि ६
राशि वा ६ राशि से अलग हो तो उसी में, यदि ६ राशि से अधिक हो तो १२
राशि में घटाकर जो बचे उस में ६ का भाग देने से लग्नि ग्रहों का दिग्बल होता
है । अब काळबल कहते हैं—बुध का बल सर्वदा रूप [१] होता है । तथा नत
घटी को ३० से भाग देने से लग्नि चन्द्र, मङ्गल, शनि का बल, और उन्नत घटी
में ३० से भाग देने से लग्नि रवि, गुरु शुक्र का बल होता है ॥ ७ ॥

उ० दी०—रवे १० । १२ । ५७ । ३८ रस्माद्विबुके ९ । २१ । ३३ । १५
बिंशोऽप्य शेषम् ०० । २१ । २४ । २३ षड्भक्तलब्धम् ०० शेषम् २१ । २४ । २३
इदं षष्ठ्या संगुण्य स्वस्वस्थानीयहरेण विभज्य लब्धमुपर्युपरि संयोज्य
जातम् ४२ । २४ । २३ पुनः षड्भक्तलब्धम् ७ शेषम् ०० । २४ । २३
पुनरपि षष्ठ्या संगुण्य स्वस्वहारेण विभज्य लब्धमुपर्युपरि संयोज्य
राश्यादिस्थानियं जातम् ४८ । २३ । ०० अत्रापि षड्भक्तलब्धम् ८ ।

अतो जातं रवेर्विंबलम् ०० । ७ । ८ । एवं चन्द्रादीनां श्लोकोक्त्या
साध्यम् । द्र० ३० चक्रम् । अथ ननम् २६।२९ त्रिंशता भक्तं जातं शशि-
कुजार्कीणां बलम् ००।५२।५८ अथोन्नतम् ३ । ३१ । त्रिंशता भक्तबलं
रविगुरुशुक्राणां बलम् ०० । ०७ । ०२ । बुधस्य सर्वदा बलम् १।००।००
एवं नतोन्यतबलं जातम् । द्र० ३१ चक्रम् ॥ ७ ॥

अथ पक्षबलं त्र्यंशबलं वर्षेणादिवलञ्चाह—

शुक्लेऽन्त्ये तिथिहृद्गतैष्यतिथयो वीर्यं मतां भूच्युतं
पापानां द्विगुणं विधोरिदमथाहम्यंशकेषु क्रमात् ।

सौम्यार्कार्कभुवां निशः शशिमितागणां च रूपं मदे-

ज्यस्याथाहघ्रिचयाद्वली किल समामासहोरेश्वरः ॥ ८ ॥

व्या०—शुक्ले=शुक्रपक्षे, अन्त्ये=कृष्णपक्षे क्रमेण तिथिहृद्गतैष्य-
तिथयः=(शुक्ले तिथिभिः पञ्चदशभिर्हृता गततिथयः कृष्णे पञ्चदश-
भक्ता एष्यतिथय इत्यर्थः) सतां=शुभप्रहाणां वीर्यं=बलं=पक्षबलं
स्यादिति । तत् शुभबलं भूच्युतं=रूपाद्विशदं पापानां=पापप्रहाणां
पक्षबलं स्यात् । विधोः=चन्द्रस्य इदं पक्षबलं द्विगुणं विधेयम् ।

अथ दिनरात्रिभिर्भागवलमाह—अहो=दिनस्य त्र्यंशकेषु=त्रिभागेषु
क्रमात् सौम्यार्कार्कभुवां (प्रथमत्र्यंशे सौम्यस्य=बुधस्य, द्वितीयत्र्यंशे-
ऽर्कस्य=सूर्यस्य तृतीयत्र्यंशेऽर्कभुवः=शनैश्चरायेत्यर्थः रूपं बलं स्यात् ।
तथा निशो=रात्रेः त्र्यंशकेषु क्रमात् शशिमिताराणां=चन्द्रशुक्रकुजानां रूपं
बलं स्यात् । इत्यस्य=बृहस्पतेः सदा=मर्वस्मिन् काले रूपं बलं भवति ।

अथानन्तरं वर्षेणादिवलं कथयति—समा मामासहोरेश्वरः=वर्ष-
मासदिनहोरापतिः क्रमादंघ्रिचयात्=चरणवृद्धिर्नो बली स्यात् (वर्षेश्वरस्यै-
कचरणतुल्यं, मासेश्वरस्य चरणद्वयं, दिनेश्वरस्य चरणत्रयं, होरेश्वरस्य
चरणचतुष्टयं बलं भवतीत्यर्थः) ॥ ८ ॥

अत्रोपपत्तिः—“बहुलसितगताः स्युः क्रूरसौम्याः क्रमेण” इति बराह-
मिहिराजकेन शुक्रपक्षे शुभप्रहाः बलिनः पापप्रहाः निर्वलाः, कृष्णपक्षे पाप-
प्रहा बलिनः शुभाश्च निर्वला इति । तत्र शुक्रपक्षे द्विजराजस्य चन्द्रस्य
शुक्रबुधया साधूनामिव शुभप्रहाणां बलवृद्धिः, चौराणामिव पापप्रहाणां
बलक्षयः । एवं पूर्णिमान्ते चन्द्रशुक्रस्य परमत्वात् शुभानां बलं परमं
रूपमितं, पापप्रहाणां बलाभावस्तत्र गतशुक्रतिथयः पञ्चदश, तथैष्य-

कृष्णतिथयश्च, पञ्चदश । अतः शुक्ले गततिथिवृद्ध्या, कृष्णे चैष्यतिथि-
वृद्ध्या शुभग्रहाणां बलवृद्धिः सिद्धाऽतोऽनुपातेन शुक्लपक्षे शुभग्रहबलम्
= $\frac{१ \times \text{गति}}{१५}$ । एवं कृष्णपक्षे शुभबलं = $\frac{१ \times \text{एति}}{१५}$ । पापग्रहाणां तु

पूर्वोक्तयुक्त्या शुक्ले एष्यतिथिवृद्ध्या कृष्णे च गततिथिवृद्ध्या बलवृद्धिस्त-
तोऽनुपातेन शुक्लपक्षे पापग्रहबलम् = $\frac{१ \times \text{एति}}{१५} = \frac{१५ - \text{गति}}{१५} = १ -$

$\frac{\text{गति}}{१५}$ । एवं कृष्णपक्षे पापबलम् = $\frac{१ \times \text{गति}}{१५} = \frac{१५ - \text{एति}}{१५} = १ - \frac{\text{एति}}{१५}$ ।

एतेन शुभवर्णनं रूपमेव पापबलं सिद्धमतो “भूच्युतं पापानां” मित्यन्त-
मुपपन्नम् । तथा चन्द्रस्य यावदेव पक्षबलं तावदेव चैश्वर्यमपि भव-
त्यतोऽत्रैव द्विगुणितं पक्षबलमेव तयोर्योगसमं गृहीतम्त एव “प्राग्वन्न
वीर्याय ते” इत्यग्रे वक्ष्यते । दिनरात्रिद्वयंशबलोपपत्तौ तु—“निशामुखे
शीतरुचिर्वलीयान भृगुर्निशीथे कुसुतो निशान्ते । प्रातर्बुधो मध्यदिने
दिनेशः शनिर्दिनान्ते विषणः सदैव ॥” इति होरामकरन्दोक्तमेव
प्रमाणम् । अथ वर्षेशमासेशदिनेशहोरेशानां मध्ये वर्षेशस्य सर्वा-
पेक्षयाऽधिककालेनावृत्तिर्भवति ततोऽल्पकालेन मासेशस्य ततोऽप्यल्प-
कालेन दिनेशस्य ततोऽप्यल्पेन होरेशस्य पुनः पुनरावृत्तिर्भवति । अत
आवृत्त्यधिक्यवशादेव पादवृद्ध्या वर्षेशादीनां बलानि पठितानीति ॥८॥

भा०—शुक्लपक्ष में गत तिथि को, कृष्णपक्ष में एष्य तिथि को १५ से भाग
देकर लब्धि शुभ ग्रह का पक्षबल होता है । और शुभ ग्रह के पक्षबल को १ में
बटाकर पाप ग्रह का पक्षबल होता है । चन्द्रमा के पक्षबल को द्विगुणित कर देना
चाहिये । अब अंशबल कहते हैं—दिन के प्रथम अंश में बुध का, द्वितीय अंशमें
सूर्यका, तृतीय अंश में शनि का रूप (१) बल होता है । रात्रिके प्रथम अंशमें
चन्द्रमा का, द्वितीय अंश में शुक्र का, तृतीय अंश में मङ्गल का रूप १ बल होता
है । तथा बृहस्पति का सदा रूप १ बल होता है । और वर्षेशका १ चरण, मासेश
का २ चरण, दिनेशका ३ चरण, होरेशका ४ चरण (रूप तुल्य) बल होता है ॥

६० दी—गतैष्यतिथ्यानयनार्थं तु ३२ चक्राधःस्थितगद्ये “सूर्यो न-
चन्द्रस्य लवार्कभाग” इत्यादिपद्यं विलोक्यम् । ततोऽत्र कृष्णरक्षत्वा-
दैष्यतिष्वाद्यः ८।२१।२७ एतत्पञ्चदशांशः ००।३३।५८ इदं शुभग्रहाणां
पक्षबलम् । एतदेव रूपाच्छोषितं ००।२६।०२ इदं पापानां पक्षबलम् ।

पापग्रहशुभग्रहार्णां निर्णयः ३२ चक्राधःस्थितगद्य एव द्रष्टव्यः । द्र० ३२ चक्रम् ।

अथ रात्रेर्मध्यश्र्यंशे जन्म तेन शुक्रस्य रात्रित्र्यंशबलम् १।००।०० गुरोस्तु सर्वदा श्र्यंशबलं रूपतुल्यमेवान्येषां शून्यम् द्र० ३३ चक्रम् ।

अथ समामासद्युहोरेश्वरज्ञानार्थं द्रष्टव्यं ३४ चक्राधःपद्यम् । ततो वर्षेशो होरेशश्चापि चन्द्र एवातोऽधिकारद्वयस्य बलम् १।१५।०० मासेश्वरो रविरस्तेन चरणद्वयं बलम् ००.३०।०० दिनेशो बुधस्तेनास्य चरणत्रयं बलम् ००।४५।०० अन्येषामनधिकारिणां शून्यम् । द्र० ३४ चक्रम्

अथ रवेर्नतोन्नतबलम् ००।७।२ पक्षबलम् ००।२६।२ दिनरात्रि-
त्रिभागबलम् ००।००।०० वर्षशादिबलम् ००।३०।०० एषां चतुर्णां
योगेन जातं कालबलम् १।३।४ एवमन्येषाम् । द्र० ३५ चक्रम् ॥ ८ ॥

अथायनबलमाह—

सदा क्रान्तिभागैर्युता ज्ञस्य सिद्धाः

शनीन्द्रोर्युतोनाः क्रमाद्याम्यसौम्यैः ।

विलोमं परेषां गजाम्भोधिभक्ता

भवेदायनं वीर्यमर्कस्य दृग्गम् ॥ ९ ॥

व्या०—ज्ञस्य=बुधस्य सदा याम्यैः सौम्यैर्वा क्रान्तिभागैर्युताः सिद्धाः
=चतुर्विंशतिर्गजाम्भोधिभक्ता आयनपयनसम्बन्धि वीर्यं=बलं भवेत् ।
शनीन्द्रोः=शनिचन्द्रयोर्याम्यसौम्यैः क्रमाद्युतोनाः (याम्यक्रान्तिभागैर्युताः
सौम्यैश्चोनाः) सिद्धा गजाम्भोधिभिः=अष्टचत्वारिंशता भक्ता आयनं
बलं म्यात् । परेषां=रविकुजगुरुशुक्राणां विलोमं (याम्यक्रान्तिभागैरुताः,
सौम्यैर्युताः सिद्धा गजाम्भोधिभक्ता लब्धिरायनं वीर्यं भवेत्) ।
अर्कम्यायनं बलं दृग्गत्तं=द्विगुणं कार्यम् ॥ ९ ॥

अत्रोपपत्तिः—अयनवशादुत्पन्नं बलमायनं बलम् । तद्वोधकं पद्यं
सारावल्याम्—“उत्तरमयनं प्राप्ताः शुक्रकुजार्कसुरमन्त्रिणो बलिनः ।
याम्ये क्षश्चिरविपुत्रौ द्वयमपि शशिजः स्ववर्गसंस्थश्च ॥” इति वचनेन
बुधोऽयनद्वयेऽपि बलवानतो बुधस्य परमोत्तरगमनान्मिथुनान्ते परमं
बलं रूपमितं, परमदक्षिणगमनाद्धनुरन्ते च परमं रूपमितं बलम् ।
तयोर्मध्ये गोलसन्धौ तु रूपार्धं बलं भवितुमर्हत्ययनद्वयेऽपि सवद्यत्वात् ।
ततः क्रान्त्युपचयेन बलोपचयोऽतोनुपातो यदि परमक्रान्त्यंशैश्चतु-

विंशत्यंशै रूपार्धतुल्यं बलमुपचीयते तदेष्टक्रान्त्यंशैः किमितीष्ट-

क्रान्तौ बलवृद्धिः $= \frac{१ \times \text{बुक्रां}}{२४} = \frac{\text{बुक्रां}}{४८}$ एतद्युनं गोलसन्धिजबलं बु-
 स्यायनं बलम् $= १ + \frac{\text{बुक्रां}}{४८} = \frac{२४ + \text{बुक्रां}}{४८}$ अत उपपन्नम् बुव-

स्यायनबलानयनम् । शनिचन्द्रयोरीम्यायने बलवत्त्वात् परमयाम्यक्रान्तौ परमं रूपमितं बलं परमोत्तरक्रान्तौ बलाभावस्तथोमध्ये गोलसन्धौ रूपार्धं बलं भवितुमर्हति । तेन याम्यक्रान्तिवृद्ध्या बलवृद्धिः सौम्य-
 क्रान्तिवृद्ध्या क्रमेण बलहानिरित्यतः पूर्ववदनुपातेन याम्यक्रान्तिभा-
 गैर्वलमानिय गोलसन्धिजबले योज्यं, सौम्यक्रान्तिभागैवल प्रसाध्य
 गोलसन्धिजायनबला (१) दस्माद्विशोध्यमेवं शनिचन्द्रयोरायनबला-
 नयनमुपपद्यते । अन्येषां (रविकुजगुनशुक्राणां) सौम्यायनं बलित्वा-
 दुक्तयुक्त्या सौम्यक्रान्तिवृद्ध्या बलवृद्धिर्याम्यक्रान्तिवृद्ध्या बलहानिस्तेन
 सौम्यक्रान्त्यंशैर्वलप्रसाध्य गोलसन्धिजबले योज्यं, याम्यक्रान्त्युत्पन्नबल
 सन्धिजबलाद् रूपार्धमिताच्छोध्यमतो “बिलोमं परेषामित्युपपद्यते ।
 रवेरायनबलतुल्यमेव चेष्टाबलं भवत्यत आयनबलमेव द्विगुणितं कृत्वाप्रे-
 ऽर्कस्य चेष्टाबलं बलत्वेन न गृह्यतमतः “प्राग्बलं वीर्यायते” इति वक्ष्यते॥१॥

भा०—बुध के उत्तर वा दक्षिण क्रान्त्यंश जो हो उसको सवदा चौबीस (२४)
 में जोड़कर ४८ का भाग देने से बुध का अयन बल होता है । तथा शनि और
 चन्द्रमा की याम्य क्रान्ति को २४ में जोड़कर, और सौम्य क्रान्ति को २४ में घटा
 कर शेषमें ४८ का भाग देने से, एवं रवि मङ्गल बृहस्पति शुक्र की दक्षिण क्रान्ति
 को २४ में घटाकर, और उत्तर क्रान्ति को जोड़कर ४८ का भाग देने से आवन
 बल होता है । इस प्रकार सूर्य का अयन बल जो हो उसको दूना करै, तो चेष्टा
 बल सहित अयन बल होता है ॥ १ ॥

७० दी०—तत्र तावत् क्रान्त्यंशानयनपद्यं द्रष्टव्यम् ३६ चक्रजले ।
 यथात्र रवेः—“चत्वारिंशदशीतिरित्यादिना” सायनांकः ११।३।२१।३१
 अस्य भुजांशाः २६।३८.२९ अस्य दशमांशलब्धम् २ अतो गताङ्कः ८०
 अप्रिमाङ्कः ११७ गतैष्याङ्कयोरन्तरम् ३७ अनेन शेषांशादयो ६।३८.२९
 गुणिताः २४५।४३।५३ दशहल्लब्धम् २४।३४।२३ अनेन गताङ्को ८०
 युक्तः १०४।३४।२३ दशमकः लब्धा दक्षिणक्रान्त्यंशाः १०।२७।२६
 रवेर्दक्षिणगोलगतत्वात् । एवं चन्द्रादीनामपि । इ० ३६ चक्रम् ।

मितं चेष्टाबलं तदेष्टशीघ्रोच्चप्रहान्तरेण किमिति = $\frac{(\text{शीघ्र-प्र})}{६} = १२$ -

चेष्टाबलम् । एवं चेष्टाबलं कुजादीनां पञ्चानामेव यतो रवेश्चेष्टाबल-
मायनबलतुल्यमतस्तदेव द्विगुणितम् । तथा चन्द्रस्य चेष्टाबलं पक्षबल-
तुल्यमतः पक्षबलमेव द्विगुणितं पूवमेव गृहीतमिति । अत्र स्पष्टग्रहस्थाने
स्पष्टमध्ययोर्योगार्धं फलद्वयाधसंस्कृतमध्यतुल्यं स्वीकृतवानाचायस्तत्रागम
एव प्रमाणम् । अथ नैसर्गिकबलोपपत्तिः—“शुक्रबुधशुचराद्या वृद्धितो
वीर्यवन्तः” इति वराहमिहिरोक्तेन शन्यादयो ग्रहा वृद्धितः क्रमेण बलिनो
भवन्ति । तत्र सर्वापेक्षया विम्बविपुलत्वात् सूर्यस्याधिक बलं रूपमितम्,
शनेः सर्वापेक्षया विम्बस्य सूक्ष्मत्वात् कारणादल्प रूपसप्तमांशसम
३ भवितुमर्हति । ततो द्विगुणसप्तमांशसमं ३ कुजस्य, त्रिगुणतप्त-
मांशसमं ३ बुधस्य । एवं गुरोः = ३, शुक्रस्य = ३, चन्द्रस्य ६, रवेः ३
= १ । एतद्वलं सबेदा स्थिररूपत्वाच्चनैसर्गिकमित्युक्त प्राचीनैरोत दिक् ॥

भा०—मध्यम स्पष्ट ग्रह के योगार्ध को शीघ्रोच्च में घटाने से भौमादि पाँच
ग्रहों का चेष्टा केन्द्र होता है, यदि वह ६ राशि से अधिक हो तो फिर उसको १२
में घटाकर चेष्टाकेन्द्र समझना । उस केन्द्र में ६ का भाग देने से ऋषि चेष्टाबल
होता है । तथा—(एक से सात तक) एकाधिकोत्तर अङ्क को पृथक् पृथक् ७ से
भाग देने से क्रम से शनि, मङ्गल, बुध, गुरु, शुक्र, चन्द्र, रवि इनका नैसर्गिक
बल होता है । जैसे—१ में ७ का भाग देने से ऋषि ०।८।३४ शनि का । २ में
७ का भाग देने से ००।१७।९ मङ्गल का इत्यादि उदाहरण चक्र ४१ देखा ॥१०॥

उ० दी०—मध्यमकुजः ००।११।१६।४३ स्पष्टकुजः १०।२४।२७।१८
अनयोर्योगः ००।०५।४४।०१ अस्य दलं ००।०२।५२।००।३० अनेन
कुजशीघ्रोच्चम् १०।११।११।४३ हीनं जातं चेष्टाबलकेन्द्रम् १०।०८।१९।
४२।३० इदं षडधिकमतो भगणेभ्यः १२ शोधितम् १।२१।४०।१८ इदं
षड्भक्तं जातं कुजस्य चेष्टाबलम् ०।१७।१३ अत्रापि भजनप्रकार
उच्चबलानयनबदेव शयः । एवमन्येषामपि चेष्टाकेन्द्रबले साध्ये । द्र०
३८-३९ चक्रे । अथ रवेरायनबलम् ००।१६।५६ चेष्टाबलञ्च ००।१६।५६
अनयोर्योगः स्पष्टचेष्टाबलम् ००।३३।५२ एवं सर्वेषाम् । द्र० ४० चक्रम् ।
अथे ७ दं सप्तभिभक्तं लब्धं रवेर्नैसर्गबलम् १।००।०० एवं ६ इदं
सप्तभक्तं लब्धम् चन्द्रनैसर्गिकबलम् ००।५१।२६ एवं सर्वेषाम् । द्र०
४१ चक्रम् ॥१०॥

अथ युद्धादिवलमाह—

युद्धे वाणवियोगहृत्स्वचरयोर्वीर्यैक्ययोरन्तरं
स्वं सौम्यस्थस्य क्षयं च यमदिक्संस्थस्य कुर्याद्वले ।
सदृष्ट्यङ्गप्रियुगुग्रदृष्टिचरणोनं खेदवीर्यं भवेत्

व्या०—स्वचरयोः (भौमादिपञ्चानामन्यतमयोर्द्वयोः) = ग्रहयोर्युद्धे
(राश्यंशादितुल्यत्वे) सति तयोर्वीर्यैक्ययोः = पूर्वोक्तवृद्धलैक्ययोरन्तरं
वाणवियोगहृत् (ग्रहयोर्दक्षिणोत्तरान्तररूपेण शरान्तरेण भक्तमित्यर्थः)
युद्धबलं भवति । तत् सौम्यस्थस्य = उत्तरदिक्स्थस्य बले स्वं = धनं,
यमादिक्संस्थस्य = दक्षिणस्थस्य बले क्षयं = ऋणं कुर्वाद् गणक इति शेषः ।
शरान्तरं त्वेकदिशोरन्तरेण भिन्नदिशोर्योगेन भवतीति ज्ञेयम् । तथा
यस्य ग्रहस्य यादृक्शरो भवति स तादृक्स्थो ज्ञेयः । एकदिक्स्थयोर्य-
स्याल्पः शरः स तद्भिन्नदिक्स्थो भवतीति मतिमतानुक्तमपि ज्ञेयम् । एवं
पूर्वानीतबलं सदृष्ट्यङ्गप्रियुक् = प्रागानीतशुभग्रहदृष्टियोगचतुर्थीशेन युक्तं,
उपहाष्टचरणोनं = पापहाष्टयोगचतुर्थीशेन हीनं कार्यं तदा खेदवीर्यं
= ग्रहबलं भवेत् ॥

अत्रोपपत्तिः—भौमादिपञ्चग्रहाणामन्यतमयोर्ग्रहयोः राश्यंशादितु-
ल्यत्वं युद्धलक्षणम् । तत्र “विपुलकरा युधि चोत्तरसंस्थाश्चेष्टितवीर्ययुताः
परिकल्प्याः ।” इति बृहज्जातकवचनेन युद्ध उत्तरस्थस्य जयवशाच्चेष्टा-
बलवृद्धिर्दक्षिणस्थस्य पराजयवाशाच्चेष्टबलहानिः । उत्तरस्थस्य यावदेव
बलाधिक्यं तावदेव दक्षिणस्थस्य बलाल्पत्वमर्पात्यर्थात् सिद्धम् ।

अत्रैककलातोऽल्पे शरान्तरेऽन्तराभाव एव स्वीकृतः । अवस्तत्र
दक्षिणोत्तरान्तराभावेन जयपराजयाभावात् संस्काराभाव एव ।
ततश्च शरयोः कलातुल्येऽन्तरे दक्षिणोत्तरस्थत्वप्रवृत्तिस्तत्र ग्रहयोर्ब-
लान्तरतुल्यो जयः पराजयश्च समुचितः । अथेष्टशरान्तरेणानुपातो-
यदि कलामात्रेण शरान्तरेण बलान्तरतुल्यं बलं लभ्यते तदेष्टशरान्त-
रेण किमिति । अत्रेष्टशरान्तरस्य वृद्धौ बलस्य ह्रासात्, ह्रासे च
वृद्ध्याः “इच्छावृद्धौ फले ह्रासो ह्रासे वृद्धिः फलस्य तु । व्यस्तं
त्रैराशिकं तत्र” इति व्यस्तत्रैराशिकेन बलान्तरमेकेन गुणितमिष्ट,

शरान्तरेण भक्तम् = $\frac{ब अ \times १}{श अ}$ इदं फलमुत्तरस्थस्य जयित्वाद् बले

घनं दक्षिणस्थस्य पराजयोक्तेर्वलै क्षयं समुचितमेव । अथ दृष्टिमंका-
रोपपत्तिः—“वलवान् मित्रस्वगृहोक्तनवांशेऽष्टिभितः शुभैश्चापि ।” इति
लघुजातकोक्त्या शुभैर्दृष्टो वलवान्, पापदृष्टश्च निर्वलः । तत्र चन्द्रगुरु-
शुक्राः सदैव शुभाः, रविकुजशनयश्च सदैव पापाः । बुधस्य शुभयोगे
शुभत्वाच्चत्वारः शुभाः, पापयोगे पापत्वाच्चत्वारः पापा अपि । अथ
यदि चत्वारोऽपि शुभाः पूर्णदृष्ट्या पश्येयुस्तदा रूपतुल्यं दृग्वलं घनम् ।
यदि च चत्वारोऽपि पापाः पूर्णदृष्ट्या पश्येयुस्तदा रूपतुल्यं बलमणं
भवितुमर्हति । अत इष्टदृष्टियोगेनानुपातो यदि चतुरूपमितेन (४) सर्व-
दृष्टियोगेन रूपं (१) बलं लभ्यते तदेष्टदृष्टियोगेन किमिति = $\frac{१ \times \text{दृष्टियो}}{४}$

इति शुभदृष्टियोगचतुर्थांशो घनं पापदृष्टियोगचतुर्थांशं ऋणं समुचितमेवे-
त्युपपन्नम् ॥१० + ३॥

भा०—भौमादिक पाँच ग्रहों में यदि दो ग्रहों के राश्यंशदिक तुल्य हो तो
युद्ध कहलाता है । जिन दो ग्रहों में युद्ध का लक्षण हो उन दोनों ग्रहों के षड्वलै-
क्यका अन्तर करके उसमें उन्हीं दोनों ग्रहों के शरान्तर कला से भाग देने से
लब्धि युद्ध बल होता है । वह उत्तर दिशा में स्थित ग्रह के षड्वलैक्य में धन
और दक्षिण दिशा में स्थित ग्रह के षड्वलैक्य में ऋण करे । तथा जिस ग्रह पर
जितने शुभ ग्रह की दृष्टि हो उन दृष्टि योग के चतुर्थांश को जोड़े । और पापग्रह
सम्बन्धि दृष्टियोग के चतुर्थांश घटावे तो ग्रहों का बल होता है । यहाँ युद्ध का
लक्षण तथा शरसाधन उदाहरण चक्र ४३ के नीचे देखो ॥१० + ३॥

च० की०—अत्र तावद्ग्रहाणां युद्धादिविचारस्तु ४३ चक्रसम्बन्धि-
गणपद्यदर्शनेनैव सुगमोऽलमत्र लेखविस्तरेणेति ।

अथ दृग्वलविचारः, तत्र रव्युपरि चन्द्रगुरुशुक्रशनीनां क्रमाद्दृष्ट्यः
००।३९।०३ ॥ ००।२५।३० ॥ ००।०८।३७ ॥ ००।४७।३५ अथ शुभानां
चन्द्रगुरुशुक्राणां दृष्टियोगचतुर्थांशादस्मा ००।१८।१७ पापस्य शनेर्दृष्ट-
चतुर्थांशं ००।११।४५ विशोध्य शेषं रवेर्दृग्वलम् ००।०६।२३ एवमन्येषां
द्र० ४२ चक्रम् ।

अथ रवेः स्थानबलम् २।५५।५८ दृग्वलम् ००।०७।०८ काळबलम्
१।०३।०४ निसर्गबलम् १।००।०० चेष्टाबलम् ००।३३।५२ दृग्वलम्
००।६।२३ एषामैक्यं जातं रवेः षड्वलैक्यम् ५।४६।२५ एवं चन्द्रादीना-
मपि ज्ञेयम् किं बहुविस्तरेणेति । द्र० ४३ चक्रम् ।

अथ भावानां त्रिविधबलमाह—

भावानां बलमीशजं च नृचतुष्पादाख्यकीटाम्बुजाः ॥११॥

जायाम्बाद्यस्त्रभोनिताः खलु ततो दिग्बीर्यवत्तद्युतं

सद्दृष्ट्यङ्गप्रियुगुग्रहदृष्टिचरणोऽनं ज्ञेय्यद्वयुक् पुनः ॥

व्या०—भावानां = तन्वादीनामीशजं = (स्वामिबलमित्यर्थः) बलं स्यादित्येकम् । च (पुनः) नृचतुष्पादाख्यकीटाम्बुजाः = द्विपदचतुष्पद-कीटजलचरसंज्ञकराशयो भावाः क्रमेण जायाम्बाद्यस्त्रभोनिताः = सप्तम-चतुर्थपथमदशमभावै रहिताः कार्या इत्यर्थः । ततो दिग्बीर्यवत् “रम्भात् पुष्टं त्यजेच्चक्रतो दिग्बीर्यं रमहन्” इति पूर्वोक्तवत् बलं साध्यं तद् द्वितीयं दिग्बलम् । तद्युतं=तेन युतं स्वामिबलं कार्यम् । तत् सद्दृष्ट्यङ्गप्रियुक् = शुभग्रहदृष्टियोगचतुर्थीशयुतमुग्रग्रहदृष्टिचरणोऽनं = पारग्रहदृष्टियोगचतुर्थी-शोनं कार्यम् । पुनर्ज्ञेय्यद्वयुक् = बुधगुरुदृष्टिभ्यां युक्तं कार्यम् । एवं स्वामिबलदिग्बलयोगो भावबलं भवतीति । भावानां द्विपदचतुष्पदादि-संज्ञा चोदाहरण (४६) चक्राधो लिखिता ॥११ + ३॥

अत्रोपपत्तिः—स्वामिनि बलवति सर्वे बलिनो, निर्वले च स्वामिनि सर्वे निर्वला भवन्तीति बालैरपि बुध्यतेऽतो भावा अपि स्वस्वस्वामिबलेन बलिनो भवितुमर्हन्तीति “भावानां बलमीशजं” इति युक्तियुतमेवो-दितम् । तथा “कण्टककेन्द्रचतुष्टयसंज्ञा सप्तमलग्नचतुर्थस्वभावानाम् । तेषु यथाभिहितेषु बलाढ्याः कीटनराम्बुचराः पशवश्च ॥” इति बराहमिहिरो-क्तेन नरराशयो लग्ने बलिनो भवन्ति । अर्थादेव लग्नतः परमान्तरिताः सप्तमभावे निर्वला भवन्ति । एतेन नरराशयो यथा यथा सप्तमभावान्त-रितास्तथा तथा बद्ध्युता भवन्ति । अत एव सप्तमभावनरराशिभावयो-रन्तरतोऽनुपातेन भावदिग्बलसाधनं समुचितम् । यथा—यदि नरराशि-भाव-सप्तमभावयोरन्तरेण षण्मितेन रूपं बलं लभ्यते तदेष्टान्तरेण किमिति = $\frac{(नरराभा - समा)}{६}$ = नरराशिभावदिग्बलम् । एवमेव पूर्वो-

क्तवचनेनैव चतुष्पदभावादीनामपि दिग्बलानयनमुपपद्यते । पूर्वं ग्रह-दिग्बलमप्येवमेवोक्तमतो “दिग्बीर्यवत्तादि” त्युक्तम् । तथा च “अधि-पयुतो दृष्टो वा बुधजीवयुगक्षितश्च यो राशिः स भवति बलवान्”

इति बराहमिहिरोक्तेन बुधजीवदृष्टानां वडवत्त्वाद् “शेषग्रहयुक्त
पुनरित्युक्तम् ।” “सदृहदृष्ट्यङ्घ्रियुगपदृष्टिचरणोनम्” इत्यस्योपपत्तिः
प्रागेवाभिहितेति ॥११ + ३॥

भा०—भावों के त्रिविध बल को कहते हैं—अपने अपने स्वामी का बल
भावों का प्रथम बल होता है । दूसरा दिग्बल जैसे—भाव नर राशि हो तो उसमें
सप्तम भाव घटावे, यदि चतुषाद हो तो चतुर्थभावा को, यदि कीटाराशि हो तो
प्रथम (तनु) भावको, यदि जलचर राशि भाव हो तो उसमें दशमभावको घटा-
कर, अन्तर परसे ग्रहके दिग्बलके समान बल साधन करै (अर्थात् यदि अन्तर
६ राशि से अल्प हो तो उसी में, ६ राशि से अधिक हो तो १२ में घटाकर
शेष में ६ का भाग देने से जो लब्धि हो) वह भावका दिग्बल होता है । इसको
प्रथम (स्वामिबल) में जोड़े और उस भाव पर जितने शुभग्रह की दृष्टि हों
उनके योग के चतुर्थांश को उसमें जोड़े, और जितने पाप ग्रहों की दृष्टि हो उनके
योगके चतुर्थांश को घटावे, फिर यदि उसमें बुध बृहस्पति की दृष्टि हो तो
उनकी सम्पूर्ण दृष्टि को जोड़े । यह तीसरा भाव का दिग्बल कहलाता है । इस
प्रकार भाव का स्पष्ट बल होता है ॥११ + ३॥ भावकी नृचतुष्पदादि संज्ञा
उदहरण ४६ चक्र के नीचे देखो ॥

उ० दी—भावानां बलमीशजमित्यत्र भावेशावगमकं पद्यम्—

“कुजशुकरोन्द्रकृत्तशुककुजजीवसौरियमगुरवः । भेशा” इति

अनेन तनुभावस्वामी शुक्ररस्य ललम् ७।१२।०१ इदमेव तनुभाव-
बलमेव सर्वेषां भावानामिति द्र० ४४ चक्रम् । अथ नृचतुष्पदादिज्ञानम्
४६ चक्राधःस्थितपद्यावलोकनेनैव सुगमम् । अथ तनुभावस्तुळाराशिः
स च नृसंज्ञकस्तेन तनुभावात् ६।१८।३४।४६ अस्मात् जायाभाव
००।१८।३४।४६ मिमं विशेष्य शेषम् ६।००।०० इदं षड्भक्तं जातं
तनुभावस्य रूपादिदिग्बलम् १।००।०० एवं सर्वेषां दिग्बलं साध्यम् ।
द्र० ४६ चक्रम् ।

अथ पापानां तनुभावोपरिदृष्टयः—रह = ००।२७।११ मंह १।००।००
बुह ००।२४।२१ शह ००।४४।३७ आसां योगः २।३६।१९ अस्य चतुर्थांशः
००।३९।०५ ऋणात्मकः । शुभग्रहाणां दृष्टयश्च चं.ह ००।००।०० बृ.ह
००।२।४५ बृ.ह ००।०३।३४ आसां योगः ००।०६।१९ अस्य चतुर्थांशः
००।०१।३५ घनात्मकः । अथ ऋणघनात्मकयोरन्तरमृणावशेर दृणम्
००।३७।३० इदं बुधगुरुदृष्टियोगेना ००।२७।०६ नेन युक्तं तत्र “घनर्ण-

प्रोरन्तरमेव योग" इत्यनेनान्तरम् ००।१०।२४ ऋणात्मकम् । एवं सर्वेषां भावानां दृग्वलं साध्यम् । द्र० ४५ चक्रम् ।

अथ तनुभावस्य स्वाभिवलम् ७।१२।०१ दिग्बलेनानेन १।००।०० युतम् ८।१२।०१ इदमृजात्मकेन दृग्वलेनानेन ००।१०।२४ हीनं जातं तनुभावस्यष्टवलम् ८।०१।३७ यत्र घनात्मकं दृग्वलं तत्र योज्यमिति । एवं सर्वेषां स्पष्टवलं साध्यम् । द्र० ४७ चक्रम् ॥११ + ३॥

अथ कष्टेष्टसाधनार्थं चन्द्रार्कयोश्चेष्टाबलमाह

व्यर्केन्दुस्त्रिभयुक्तसायनरविश्चेष्टाख्यकेन्द्रे तयो-

गोकष्टेष्टविधौ बले कुरु ततः प्राग्वन्न वीर्याय ते ॥१२॥

व्या०—व्यर्केन्दुः त्रिभयुक्तसायनरविः क्रमेण तयोः = चन्द्रार्कयो-
श्चेष्टाख्यकेन्द्रे स्याताम् = अर्कोनश्चन्द्रश्चन्द्राय चेष्टाकेन्द्रं ; त्रिभयुक्तसायन-
रविः सूर्यस्य चेष्टाकेन्द्रं भवतीत्यर्थः । ततः = एताभ्यां चेष्टाकेन्द्राभ्यां
गोकष्टेष्टविधौ = रश्मिकष्टेष्टसाधनार्थमित्यर्थः, प्राग्वत् = भौमादिचेष्टाबल-
वत्, तयोश्चन्द्रार्कयोर्वले कुरु । ते = चन्द्रार्कचेष्टाबले वीर्याय न स्याताम्
= बलैक्ये उपयोगिनी न भवेतामित्यर्थः ॥१२॥

अत्रोपपत्तिः—“उदगयने रविशीतमयूखौ वक्रसमागमगाः परि-
शेषाः ।” इति वचनेन रवेः परमोत्तरगमने चेष्टाबलं परमं रूपमितं परम-
दक्षिणगमने च चेष्टाबलं शून्यमतः सायनमिथुनान्ते परमोत्तरगमनाद्
बलस्य परमत्वाच्चेष्टाकेन्द्रस्यापि परमत्वम् । सायनवनुरन्ते च परमदक्षि-
णगमनत्वाच्चेष्टाबलस्य शून्यत्वाच्चेष्टाकेन्द्रमपि शून्यं भवितुमर्हति तत्तु
तत्र सायनरवौ राशित्रययोगेनैव भवति । ततश्च चेष्टाकेन्द्रप्रवृत्तिः । साय-
नमिथुनान्ते च चेष्टाकेन्द्रं षड्राशिसमं तदपि राशित्रययोगेनैव भवति ।
अत एवेष्टकालेऽपि त्रिभयुक्तसायनरविस्तच्चेष्टाकेन्द्रं समुचितमेव । इदं
चेष्टाकेन्द्रं स्थूलम् । वस्तुतो दक्षिणोत्तरगमनस्य क्रान्त्यधीनत्वात् क्रान्त्य-
नुपातेनैव चेष्टाबलं सूक्ष्मं भवितुमर्हतीति सुधीभिर्विभाव्यम् । अथ चन्द्रस्य
चेष्टाकेन्द्रं तु चेष्टारश्मिपरमत्वे परमं, चेष्टारश्मिशून्यत्वे शून्यं भवितु-
मर्हति । तच्चामावास्यान्ते चन्द्रार्कयोरन्तराभावे चेष्टारश्म्यभावात् चेष्टा-
केन्द्रस्याप्यभावः । पौर्णमास्यान्ते च चेष्टारश्मिपरमत्वे चेष्टाकेन्द्रमपि
परमं षड्राशिसमं भवितुमर्हति तत्तु व्यर्केन्दुनैव भवत्यत इष्ट काले-
ऽपि व्यर्केन्दुस्तच्चेष्टाकेन्द्रं समुचितमेव । अन्यत् सर्वं कुजादिचेष्टाकेन्द्रवत्

सुगममेव । ततो भौमादिचेष्टाबलवदन्ते चन्द्रचेष्टाबलं पञ्चबलतुल्य-
मेवातः षड्बलैक्यसाधनार्थं पूर्वमेव द्विगुणितं पञ्चबलं गृहीतम् । रवि-
चेष्टाबलं चायनबलतुल्यमतः पूर्वमेव द्विगुणितमायनबलं कृतमतः
केवलचेष्टारश्मिकष्टेष्टसाधनार्थमेवात्र बले साधिते न बोधयेदिति सर्वमेव
निरवद्यम् ॥१२॥

भा०—चन्द्रमा में सूर्य को बघाने से चन्द्रमा का चेष्टाकेन्द्र और सायन
सूर्य में ३ राशि जोड़ने से सूर्य का चेष्टाकेन्द्र होता है । इससे पूर्वोक्त भौमादि
चेष्टाबल के समान (अर्थात् ६ राशि से अलग हो तो उसी में, यदि ६ राशि से
अधिक हो तो १२ में बटाकर शेष में ६ का भाग देकर) बल साधन करै, इस
बल का चेष्टा रश्मि से कष्ट इष्ट साधन करने में उपयोग होता है । षड्बलैक्य में
इसका उपयोग नहीं होता है ॥१२॥

उ० दी—अथ चन्द्रः ७ । ०१ । ०४ । १५ अस्माद्रवि १० । १२ ।
५७ । ३८ विशोध्य शेषं चन्द्रस्य चेष्टाकेन्द्रम् ८ । १८ । ०६ । ३७
सायनार्कः ११ । ०३ । २१ । ३१ त्रिभयुतः २ । ०३ । २१ । ३१ इदं रवे-
श्चेष्टाकेन्द्रम् । द० ४८ चक्रम् ।

अथ चन्द्रस्य चेष्टाकेन्द्रं षड्भाधिकमतः षष्ठाद्विशोध्य शेषम् ३ । ११ ।
५३ । २३ इदं षड्भक्तं जातं चन्द्रस्य चेष्टाबलम् ०० । ३३ । ५८ अत्रापि भजन-
विधिरुक्षबलानयनबद्धोध्यः । एवं रवेरपि । द० ४९ चक्रम् ॥१२॥

ये चेष्टोच्चबले रसैर्विनिहते सैके निजा रश्मय-
श्चेष्टातुङ्गबलाहतेः पदमिहेष्टं स्याद्बलोनैकयोः ।

घातान्मूलमिदं हि कष्टमथ तद्रूपं दशायाः फलं

वीर्यं दृक् पृथगिष्टकष्टगुणिते द्वे चेष्टकष्टाह्वये ॥१३॥

व्या०—ये चेष्टोच्चबले = पूर्वसाधिते रव्यादिग्रहाणां चेष्टाबलो-
च्चबले ते रसैः = षड्भिर्विनिहते गुणिते निजाः = स्वकीयाः, रश्मयः
= किरणा भवन्ति (चेष्टाबलाच्चेष्टारश्मयः, उच्चबलादुच्चरश्मय
इत्यर्थः) । अथेष्टकष्टसाधनम्—इह चेष्टातुङ्गबलाहतेः = चेष्टाबलोच्च-
बलघातात् पदं मूलं इष्टं स्यात् । तथा बलोनैकयोः = चेष्टाबलोनरूप-
तुङ्गबलोनरूपयोर्घातान्मूलं (यत्) इदं कष्टं स्यात् । हि = पादपूरणे ।
अथ = अनन्तरं दशाफलं निरूपयति—तद्रूपं = इष्टकष्टानुरूपं दशायाः फलं
शेषम् इष्टाधिक्ये शुभफलाधिक्यं कष्टाधिक्ये चाशुभफलाधिक्यं

= इष्टकष्टयोः साम्ये शुभाऽशुभफलयोरपि साम्यमित्यर्थः । वीर्यम् इति, ग्रहस्य वीर्यं=बलबलैक्यं, दृक्=दृष्टिश्च द्वे पृथक् इष्टकष्टगुणिते ते इष्टकष्टाद्वये भवतः (इष्टगुणितं बलमिष्टबलं, कष्टगुणितं च कष्टबलं तथेष्टगुणिता दृष्टिरिष्टदृष्टिः कष्टगुणिता च कष्टदृष्टिरित्यर्थः ॥१३॥

अत्रोपपत्तिः—स्वकीयपरमोच्चस्थे ग्रहे परमाधिकाः सप्तमिताः, परमनीचस्थे परमाल्पो रूपमितो रश्मिः स्वीकृतः प्राचीनैः । तत्रोच्चसमे ग्रहे नीचग्रहान्तरं परमं षड्भाजिमितं, नीचसमे ग्रहे नीचस्वगान्तरं शून्यमतो नीचग्रहान्तरादेव रश्मिसाधनं समुचितम् । अतोऽनुपातो—यदि षड्भाजितुल्येन नीचग्रहान्तरेण षण्मिता रश्मिवृक्षितवेष्टनीचग्रहान्तरेण

$$\text{किमिति लब्धवेष्टरश्मिवृद्धिः} = \frac{६ \times (\text{प्र० नी})}{६} = ६ \times \text{उच्चबल} \text{ क}$$

अतथा नीचस्थानीयरूपमितो रश्मिर्युतो जाता इष्टोच्चरश्मयः = १ + ६ × उच्चब० । एवं षड्मिते चेष्टाकेन्द्रे सप्त चेष्टारश्मयः शून्ये चैको

$$\text{चेष्टारश्मिः । अतः पूर्ववदनुपातेनेष्टचेष्टारश्मिवृद्धिः} = \frac{६ \times \text{चेब}}{६} =$$

$$६ \times \text{चेब} \text{ अत इष्टचेष्टारश्मयः} = १ + ६ \times \text{चेब, अत उपपन्नं रश्म्यानयनम् ।}$$

अथेष्टकष्टोपपत्तिः—उच्चस्थे ग्रहे शुभफलं पूर्ण रूपमितमशुभफलं च शून्यं तत्रोच्चबलमपि पूर्ण रूपमितम् । नीचस्थे ग्रहे चाशुभफलं पूर्ण शुभफलाभावस्तत्रोच्चबलमपि शून्यम् । एवं षण्मिते चेष्टाकेन्द्रे शुभफलं पूर्णशुभशुभफलाभावरतत्र चेष्टाबलमपि पूर्ण रूपमितं, शून्ये चेष्टाकेन्द्रेऽशुभफलं पूर्ण शुभफलाभावरतत्र चेष्टाबलमपि शून्यमेव । एतेन यथा यथा चेष्टोच्चबलवृद्धिस्तथा तथा शुभफलवृद्धिरशुभफलहास इति ज्ञानदृग्भिः परीक्षितमतश्चेष्टोच्चबलयोगत एव शुभाशुभरूपयोरिष्टकष्टयोः साधनं समुचितमतोऽनुपातो यदि परमोच्चचेष्टाबलयोगेन रूपद्वयेन शुभफलं पूर्ण रूपमितं लभ्यते तदेष्टचेष्टोच्चबलयोगेन किमितीष्टशुभम् = इष्टम् = $\frac{१ \times (\text{चेब} + \text{उब})}{२}$ । तथेष्टशुभफलों रूपं कष्टम्

$$= \frac{१ - \text{चेब} + \text{उब}}{२} = \frac{१ - \text{चेब} + १ - \text{उब}}{२} \text{ । अत्राचार्येण बलयोगार्धबलो-}$$

ॐ यतो नीचग्रहान्तरं षड्भक्तमुच्चबलं भवति द्रष्टव्यः श्लो० ५ ।

† षड्भक्तं चेष्टाबलं भवति द्रष्टव्यः श्लो० १० ।

$$\begin{aligned} & \text{नैकयोगार्धस्थाने तद्धातमूलं स्वल्पान्तरात् स्वीकृतं तद्यथा यदि चेव} \\ & = \frac{\text{चेव} + \text{उव}}{२} = \frac{(\text{चेव} + \text{उव}) \sqrt{\text{चेव}} \times \text{उव}}{२ \times \sqrt{\text{चेव}} \times \text{उव}} \\ & = \frac{२ \text{चेव} \sqrt{\text{चेव}} \times \text{उव}}{२ \sqrt{\text{चेव}}^२} = \sqrt{\text{चेव}} \times \text{उव} \end{aligned}$$

वस्तुतो बलयोगार्धमेवेष्टम्, बलोनैकयोगार्धमेव कष्टं समुचितम् । अत एव दैवज्ञदिवाकरेण प्रौढमनोरमायां 'अथवा बलयोगार्धमिष्टं तदूनं रूपं कष्टमिति निष्पन्नम् । मूलरूपेष्टकष्टन्तु पराशरादिमुनिमत-
बिरुद्धत्वादयुक्तत्वादुपेक्ष्यमेवेति बोद्धव्यम्" इत्युक्तम् । किञ्च तद्वहु-
सम्मतत्वाज्जाङ्गीकुर्वते साम्प्रतिका इति ।

तथा ग्रहस्य शुभफलं शुभबलशुभदृष्टिवशादेवं चाशुभबलाशुभदृष्टि-
वशादशुभफलं भवितुमर्हत्यत एवेष्टकष्टार्थ्यां पृथग् दृग्बले गुणिते तदा-
ह्वये कृते इत्यपि समुचितमेवेत्युपपन्नं सर्वम् ॥१३॥

भा०—पूर्व साधित चेष्टाबल को ६ से गुना करके १ एक जोड़ने से चेष्टा-
रश्मि, तथा उच्चबल को ६ से गुना करके १ जोड़ने से उच्चरश्मि होता है । चेष्टा-
बल को उच्चबल से गुना कर उसका मूल इष्ट होता है । तथा चेष्टाबल को एक १
में घटावे और उच्चबल को १ में घटाकर दोनों का घात करके गुणनफल का मूल
कष्ट होता है । और इष्ट कष्ट के अनुरूप ही ग्रहों का दशाफल होता है (अर्थात्
इष्ट अधिक हो तो शुभफल की अधिकता और कष्ट अधिक हो तो अशुभफल की
अधिकता यदि इष्ट कष्ट तुल्य हो तो शुभाशुभ भी तुल्य ही होता है) ग्रहों के
षड्वक्त्रैक्य को इष्ट से गुना करने से इष्टबल और कष्ट से गुना करने से कष्टबल
होता है । और इष्ट से दृष्टि को गुना करने से इष्ट दृष्टि तथा कष्ट से गुना करने से
कष्ट दृष्टि होती है ॥१३॥

स०दी०—रवेश्चेष्टाबलम् ०० । २१ । ०७ इदं षड्भिर्गुणितम् २ ।
०६ । ४२ सैकम् ३०६।४२ । अत्र चेष्टोच्चबलानयने त्यक्तान्तिमावयवं
गृहीत्वा यदि षड्भिर्गुण्यते तदात्रान्तिमावयवो रूपाधिको भवत्यतो
रवेश्चेष्टारश्मयः—३ । ०६ । ४३ एवं सर्वेषां चेष्टोच्चबलानि त्यक्तान्ति-
मावयवसहितान्येव षड्भिर्गुण्यानीति दिक् । द्र० ५० चक्रम् । एवं
रवेरुच्चबले षड्भिर्गुणिते सेकै चोच्चरश्मयो जाताः ५ । ५ । ५५ एवं
सर्वेषाम् । द्र० ५१ चक्रम् ।

अथ ५२ । ५३ चक्रस्थफलानयनं तच्चक्रावःस्थितगद्यावळोकनेनैव स्पष्टं भवति ।

अथ रवेः चचवळम् ०० । ४० । ५९ चेष्टावळम् ०० । २१ । ०७
अनयोगोमूत्रिकया घातः ०० । १४ । ३५ गोमूत्रिकागुणनविधिः ५४
चक्राधो गद्ये द्रष्टव्यः । एवमन्येषामपि चेष्टोच्चवळघातः कार्यः ।
द्र० ५४ चक्रम् । रवेश्चेष्टोच्चवळोनैकघातो यथा - (१ - (०० । २१ ।
०७)) × (१ - (०० । ४० । ५९)) = (०० । ३८ । ५३) × (०० ।
१९ । १) = ०० । १२ । १९ अत्रापि गुणनविधिर्गोमूत्रिकयैव कार्यः ।
एवमन्येषामपि । द्र० ५५ चक्रम् ।

अथेष्टसाधनम् - तत्र रवेश्चेष्टोच्चवळघातस्या ०० । १४ । ३५
स्य मूलं “षष्टिवर्गगुणादङ्का” दिव्यादिता (०० । १४ । २५) ×
३६०० = ०० । ५०४०० । ९०००० षष्ठया सवणिते = ८६५ । ०० । ००
एतन्मूलम् २९ शेषम् २४ सैकम् २५ षष्टिगुणम् १५०० इदं द्विनि-
शेन द्वियुक्तेन मूलेना २९ × २ + २ = ६० नेन भक्तम् २५ प्रथमागत-
मूले विकलास्थाने युक्तमस्याप्रिमावयवरूपमतो २९ । २५ इदं षष्टि-
भक्तं जातं मूलम् ०० । २९ । २५ इदमेव रवेरिष्टम् । एवं चन्द्रादीना-
मपि । द्र० ५६ चक्रम् । एवं चेष्टोच्चवळोनैकघातमूलं कष्टं भवति ।
द्र० ५७ चक्रम् । अथ रवेरिष्टम् ०० । २९ । २५ रवेः षड्वलैक्यम् ५ । ४६ ।
२५ गोमूत्रिकयानयोर्घात इष्टप्रषड्वलैक्यं जातम् २ । ४९ । ५० एवं
इष्टप्रषड्वलैक्यमपि । द्र० ५८-५९ चक्रे । एवमिष्टकष्टाभ्यां प्रहाणां
भावानां च दृष्टयः पृथक् गुणिताः स्वस्वेष्टकष्टप्रदृष्टयो भवन्ति (द्र०
६०—६१-६२-६३ चक्राणि) ॥१३॥

अथ सप्तवर्गशुभाशुभतिर्णयार्थं सप्तवर्गेष्टकष्टसाधनमाह—

स्वोच्चे रूपं त्रिकोणे चरणविरहितं स्वर्क्षगेऽर्धं त्रयोष्टा-
शाश्चाधीष्टर्क्षे इष्टर्क्षयुजि च चरणः स्यात्समर्क्षेऽष्टमांशः ।
भूप्रांशो वैरिगेहेऽभ्यरिमयुजि रदांश्च नीचे खमीशा-
दिष्टं गेहे तदनैकमसदथ दलं षट्सु कार्ये तदैक्ये ॥१४॥
पङ्क्त्योः सप्तसुकोष्ठयोः प्रथमयोरिष्टासदैक्ये कृताप्ते
स्थाप्ते भदलादिषट्सु च तदर्धे वर्गपानां पृथक् ।

कृत्योक्त्या सदसद्युती निजनिजे तन्निष्ठ इष्टाशुभे*

वर्गेदत्तस्थखगोजसोः सदसतोर्घातात्पदघ्ने स्फुटे ॥१५॥

व्या०—स्वोच्चे † = स्वकीयोक्तचराशौ ग्रहे रूपं = (१) बलं, त्रिकोणे
= स्वमूलत्रिकोणे चरणविरहितं = पादोनं रूपं, स्वर्क्षणे = स्वराशिस्थे,
अर्थ = रूपार्थ, अश्रीष्टर्क्षे = अविमित्रगृहे त्रयोष्टांशाः = त्रिगुणिताष्टमांशः,
इष्टर्क्षयुजि = मित्रराशिस्थे च चरणश्चतुर्थांशो बलं, सप्तर्क्षे = पमराशौ चाष्ट-
मांशः, वैरिगेहे = शत्रुराशौ मूपांशः = रूपरोडशांशः, अधपरिभयुजि = भवि-
शत्रुराशिगते रक्षांशः = रूपद्वात्रिशद्भागः, नीचे = स्वनीचराशौ खं = शून्यं बलं
भवति । ईशाद् = ग्रहेशवशादिष्टं = शुभं गेहे = गृहे स्यात् तदुनैकम् = इष्टेन
रूपं गृहेऽसत् कष्टं स्यात् । अद्यातन्मरं पटसु होरादिषड्वर्गेषु बलं
गृहवदागतशुभाशुभयोरर्थं स्थाप्यम् । तदैक्ये कार्ये, सप्रस्थानस्थितानां
चैक्यं कार्यमित्यर्थः । पंक्योरिति—सप्तसुकोष्ठयोः = सप्तगृहहोरादिकाः
सुकोष्ठा विद्यन्ते ययोस्ते सप्तसुकोष्ठे तयोः, पंक्योः = शुभाशुभपंक्योः,
प्रथमयोः = गृहस्थानीयकोष्ठयोरिष्टासदैक्ये = शुभाशुभैक्ये, कृत्वा = चतुर्भक्ते
स्थाप्ये = इष्टैक्यं चतुर्भक्तं शुभपंक्तिगृहकोष्ठे, कष्टैक्यं चतुर्भक्तं मशुभपंक्ति-
गृहकोष्ठे स्थाप्यमित्यर्थः । भदलादिषु = होरादिषु षड्वर्गेषु च तदर्धे = गृह-
स्थापितशुभाशुभयोरर्थे दले स्थाप्ये । वर्गपानां = गृहादिसप्तवर्गेशानां, पृथक्-
पृथक् कृत्या = पूर्वोक्तयुक्त्वा सदसद्युती = शुभाशुभयोगौ कृत्वा तन्निष्ठे
= तद्गुणिते निजनिजे = इष्टाशुभे कार्ये ते मध्यमे शुभाशुभे ज्ञेये । ते च
वर्गेदत्तस्थखगौजसोः सदसतोर्घातात्पदघ्ने = वर्गेशवर्गस्थग्रहशुभाशुभवलै-
क्यघातमूलगुणिते, स्फुटे = स्पष्टे शुभाशुभे भवतः ॥१४-१५॥

ॐ अत्र “ईदूदेद्विवचनं प्रगृह्यम्” इति नियमात् ‘तन्निष्ठे इष्टाशुभे’ इत्येव
पाठो भवितुमर्हति तथा च च्छन्दोभङ्गदोषत्वात् “तन्निष्ठे इष्टाशुभे” इत्येव पाठ
आचार्येण रक्षितः “अपि माषं मषं कुर्याच्छन्दोभंगं न कारयेदित्युक्तः । किञ्चात्र
“तद्घ्ने तथेष्टाशुभे” एवं पाठो निर्विवाद इति ।

† ‘वर्गेशे स्वोच्चादिगामिनि रूपादिकं बलं ग्राह्यम्’ एवं केषाञ्चिद् व्याख्यानं
सम्प्रदायानुरोधान्नाङ्गी कुर्वते मैथिलादिका इति । तथा च यत्र स्वोच्चं स्वनीचं
स्वमूलत्रिकोणं भवेत् तत्र स्वोच्चादिजबलमेव ग्राह्यं, न मित्रादिजम् । विशेषार्थ-
मुदाहरणं विवोक्तव्यम् ।

अत्रोपपत्तिः—नीचे स्वमित्यन्तस्य युक्तिः पूर्वमेव पञ्चमश्लोकोपपत्तौ प्रदर्शिता । अथेशादिष्टमित्यादेरुपपत्तिः—शुभाशुभफलद्वयोर्योगस्य रूप (१) समत्वात् स्वामिवशाद् यद् गृहे शुभं तदूनं रूपं गृहेऽशुभं भवितुमर्हत्येव । तथा च “प्रधानता राशिफलस्य नूनं होरादिबर्गाद् द्विगुणं गृहं यत्” इति प्राचीनोक्त्या होराद्यपेक्षया गृहस्य द्विगुणत्वाद् गृहस्थापितस्य फलस्य दलं होरादिषु स्थापनीयमित्यपि समुचितमेवेत्युपपन्नं “दलं षट्सु” इत्यन्तम् । तथा चाग्रे वर्गेशशुभाशुभयोगेन गुणनीयमस्त्यतः “कार्ये तदैक्ये” इति योगकरणमपि साध्वेव ॥

अथ तद्गृहादिफलैक्यं चतुर्गुणितगृहफलसमं यतो गृहफलार्धं षड्गुणितं गृहफल $\frac{1}{2}$ = गृहफल ३, होरादिषु षड्वर्गेषु वर्तते तद् गृहफलसहितं पूर्वोक्तैक्यम् = ऐक्यम् = गृहफल $\times ४$ ∴ $\frac{\text{ऐक्यं}}{४}$ = गृहफल । अत एव शुभाशुभपङ्क्त्योः प्रथमयोरिष्टासदैक्ये कृताग्रे स्थाप्ये” इत्युक्तम् । होरादिषु त्वर्धं पूर्वोक्तयुक्त्यैवात्रापि समुचितम् । तथा च भावपतौ बलयुक्ते भावस्थग्रहफलं सकलं भवितुमर्हत्यत एव वर्गपथस्य सदसदैक्याभ्यां निजनिजे इष्टाशुभे गुणिते ते मध्यमशुभाशुभत्वेन गृहीते । एवं वर्गेशवर्गस्थशुभाशुभबलवशादेव तत्फलस्य स्फुटता स्यादतोऽनुपातो—यदि वर्गस्थवर्गेशग्रहयोः परमशुभाशुभबलयोगेन रूपद्वयेन (२) सम्पूर्णं फलं रूपमितं (१) लभ्यते तदेष्टवर्गेशवर्गेशयोः शुभाशुभबलयोगेन किमतीष्टबलयोगानुपातेन

$$\text{शुफ} = १ \times \frac{(\text{वर्गस्थशुभ} + \text{वर्गेशशुभ})}{२} = \sqrt{\text{वर्गस्थशुभ} \times \text{वर्गेशशुभ}} \quad \text{एवम-}$$

$$\text{शुभबलयोगानुपातेन अशुभफल} = \frac{१ \times (\text{वर्गस्थअशुभ} + \text{वर्गेशअशुभ})}{२}$$

$= \sqrt{\text{वर्गस्थअशुभ} \times \text{वर्गेशअशुभ}}$ इति पूर्वदर्शितयुक्त्या सिद्धयति ।

अतः आभ्यां गुणिते पूर्वोक्तशुभाशुभे स्फुटे भवितुमर्हतः । अत्र “समयोः समगुणनादौ समत्वं, विषमयोः समगुणनादौ विषमत्वमेवे” ति नियमात् इष्टाधिक्ये घातमूलगुणनेऽप्याधिक्यमेव; कष्टाधिक्ये घातमूलगुणनेऽपि तदाधिक्यमेवेत्यलं बिस्तरेण ॥१४-१५॥

भा०—ग्रह अपनी उच्चराशि में हो तो रूप (१) स्वमूलत्रिकोण में तीन चरण (०।४५), स्वराशि में आधा (दो चरण ०।३०) अविमित्र की राशि में त्रिगु-

ॐ द्रष्टव्या १३ त्रयोदशश्लोकोपपत्तिः ।

भा०—ग्रह अपनी उच्चराशिओं में हो तो रूप (१) स्वमूलत्रिकोण में तीन चरण (०।४५), स्वराशि में आधा (दो चरण ० ३०) अविमित्र की राशि में त्रिगुणित अष्टमांश (०।२२।३०), मित्र की राशि में षोडशांश (०।३।४५), अविशत्रु की राशि में बत्तीसवाँ भाग (०।१।५२) और नीच राशिमें शून्य बल होता है । इस प्रकार वर्गेश के वश से जो बल आवे वह ग्रहस्थान का शुभ बल होता है । उसको एकमें घटाकर ग्रहस्थान का अशुभ बल होता है । एवं होरादि षड्वर्ग में ग्रहवत् जो बल आवे उसका आधा स्थापन करै । फिर उन सबों (सप्त-वर्गस्थबलों) का योग करै ॥१४॥ अनन्तर सात-सात कोष्ठक के शुभ, अशुभ दो पंक्ति लिखकर शुभ पंक्ति के प्रथम (ग्रहकोष्ठक) में उपरोक्त शुभैक्य का चतुर्थांश और अशुभ पंक्तिके प्रथम (ग्रहकोष्ठक) में अशुभैक्य का चतुर्थांश स्थापन करै । होरादिक षड्वर्ग में ग्रहस्थापित फल का आधा लिखे । फिर वर्गेशों के पृथक् २ शुभाशुभ के योग करके उससे पृथक् इष्ट कष्टको गुना करै तो मध्यम शुभाशुभ होता है । फिर वर्गेश तथा वर्गस्थ दोनों ग्रहों के शुभाशुभ के घात के मूल से गुना करने से स्पष्ट शुभाशुभ होता है ॥१५॥

विशेष—जो राशि स्वोच्च और मूलत्रिकोण तथा स्वग्रह तीनों होता हो वया कन्या बुधका, अथवा स्वग्रह और मूलत्रिकोण दो होता हो वहाँ किसप्रकार बल लेना चाहिये, इस विषयमें उदाहरण चक्रमें २४ चक्रके नीचे सारावलीके वचन देखो ।

च० दी—रविरविशत्रुगृहेऽतो रूपस्य द्वात्रिंशद्भागो ग्रहशुभम् ००।०१।५२। अथ होरादिषड्वर्गेषु ग्रहवच्छुभमानीय तद्वर्धं स्वस्वशुभं स्यात् । यथा—रविः स्वहोरायां तेन ग्रहवत् शुभम् ००।३०।०० एतद्वर्धं होराशुभम् ००।१५।०० एवं रविः शत्रुद्रेष्काणे तेन ग्रहवत्षोडशांशशुभम् ००।०३।४५ एतद्वर्धं द्रेष्काणशुभम् ००।०१।५२ एवं रविः सप्तममांशे तेन ग्रहवदष्टमांशशुभम् ००।०७।३० एतद्वर्धं सप्तमांशशुभम् ००।०३।४५ एवं रविरविशत्रुनवमांशे तेन ग्रहवद्द्रदांशशुभम् ००।१।५२ एतद्वर्धं नवमांशशुभम् ००।००।५६ एवं रविरविमित्रद्वांशे तेन ग्रहवत् शुभं त्रिगुणितोष्टांशः ००।२२।३० अस्यार्धं द्वादशांशशुभम् ००।११।१५ एवं रवि-रविमित्रत्रिंशांशेऽतः ग्रहवच्छुभं तथैव त्रिगुणितोष्टमांशः ००।२२।३० एतद्वर्धं त्रिंशांशशुभम् ००।११।१५। अथ सर्वशुभयोगः ००।४५।५५ एवं चन्द्रादीनामपि (द्र० ६४ चक्रम्) अथ स्वस्वग्रहवत् शुभोनरूपमशुभं स्यात् । परमत्र होरादिषड्वर्गेषु तद्वलमेवाशुभं भवति । द्र० ६५ चक्रम् ।

अथ रवेर्गृहादिशुभानां योगः ००१४५।५५ अस्य चतुर्थांशो रवेर्गृह-
शुभपंक्तिः ००१११।२९ अस्वार्ध होरादिकोष्ठेषु ज्ञेयम् । एवं चन्द्रादीनामपि
(३० ६६ चक्रम्) एवमेवाशुभपंक्तयोपि ज्ञेयाः (३० ६७ चक्रम्) ।

अथ रविः शनिगृहेऽतः शनेः शुभयोगेना ००१७२९ नेन रवेर्गृह-
शुभपंक्ति ००१११।२९ गोमूत्रिकया गुणिता जाता ००१०७।१० इदं वर्गेश-
शुभयुतिगुणितशुभपंक्तिचक्रे रवेर्गृहफलम् । एवं रविः स्वहोरायां वर्त्तते
तेन स्वस्वैव शुभयोगेना ००१४५।५५ नेन स्वहोराशुभपंक्तिः ००१०५।४४
गुणिता जाता ०१००४।२३ इदं रवेर्होरेशशुभयुतिगुणितशुभहोरापंक्ति
फलम् । एवं द्रष्टव्याणां देवपि । तथैव चन्द्रादीनामपि (३० ६८ चक्रम्) ।

एवं वर्गेशशुभयोगेनाशुभतंक्तिरपि सङ्गुण्या । ३० ६९ चक्रम् ।
अथ गृहेशतत्त्वग्रहयोः शनिसूर्ययोरिष्टप्रषड्बलैक्ययो ०४।०२।२९॥
२।४९।५० रनयोर्वातः ११।१६।०२ एवं होरादावपि तथा चन्द्रादी-
नामपि । ३० ७० चक्रम् । एवं वर्गेशतत्त्वग्रहयोः कष्टप्रषड्बलैक्य-
योर्वातोपि ज्ञेयः (३० ७१ चक्रम्) ।

अथ ७०-७१ चक्रस्थफलानां मूलानि प्राङ्मानि । अत्र मूलानयन-
प्रकारः पूर्वोक्त एव बोध्यः (द्रष्टव्ये ७२-७३ चक्रे) ।

अथ रवेर्वर्गेशशुभयोगगुणितमिष्टम् (शुभपंक्तिः) ००१०७।१० इदं
वर्गेशतत्त्वग्रहयोः (शनिसूर्ययोः) इष्टप्रषड्बलैक्ययोर्वातमूलेनानेन
३।२२।५३ गुणितं जातं रवेर्गृहे स्पष्टशुभम् ००१२४।१४। एवं होरादीनां
तथा चन्द्रादीनामपि ज्ञेयम् (३० ७४ चक्रम्) ।

एवं स्वस्ववर्गेशशुभयुतिगुणितशुभपंक्तः वर्गेशतत्त्वग्रहयोः कष्ट-
प्रषड्बलैक्ययोर्वातमूलस्य च घातः स्फुटाशुभं भवति (३० ७५
चक्रम्) ॥१४-१५॥

अथ योगजायुर्दायस्यामितायुर्दायस्योदाहरणप्रदर्शनपूर्वकमंशाधुस्सा-
धनार्थं चेष्टागुणकादिकमाह—

कर्कान्द्रिज्ययुतोदये बुधसितौ केन्द्रे त्र्यरीशेतरे-
रायुर्विद्वथमितं हि योगजमिहान्यत्रोच्यतेऽथोन्मितम् ।

। त्र्यल्पाश्चेत् किरणाः सरूपकिरणाङ्घ्रिश्चेत्त्रयोध्वा विभू-

[गोऽर्धं चैष्टिकतुङ्गसम्भवगुणौ तद्वातमूलं स्फुटः ॥१६॥

व्या०—कर्कीन्तिद्वययुदये = चन्द्रगुरुग्रहिते कर्कळमे बुधसितौ
 = बुधशुक्रौ केन्द्रे स्थितौ यदि भवतस्तथा त्र्यशीशेतरैः = तृतीयषष्ठैकाद-
 शेष्वितरैः = सूर्यकुजशनैश्चरैरिहास्मिन् योगेऽमितमायुर्विद्धि = जानीहि ।
 अन्यत्र = ग्रन्थान्तरे योगजमायुर्विद्धि । अथात्रास्मिन् ग्रन्थे उन्मितं
 = गणितागतमायुरुच्यते । अथ चेश्लोचगुणकावाह—उपलब्धा इति । चेद्
 = यदि किरणाः = पूर्वोक्तचेश्लोचरश्मयउपलब्धाः = व्यूनास्तदा सरूप-
 किरणाग्निः । चेत्त्रयोर्ध्वः = त्र्यधिकास्तदा विभूगोऽर्धं = रूपोनकिरणार्धं
 चैष्टिकतुल्यसम्भवगुणौ भवतः । (चेश्लारश्मितश्चेश्लगुणकः उचचरश्मित
 उचचगुणक इति) । तद्वातमूलं = तयोश्चेश्लोचगुणकयोर्धातमूलं स्फुटः
 = स्फुटगुणको भवतीति ॥१६॥

अत्रोपपत्तिः—अमितायुःप्रमाणे वृद्धवाक्यसेव प्रमाणम् । चेश्लोच-
 गुणकोपपत्तिः—“शत्रुक्षेत्रे त्र्यंशं नीचेऽर्धं सूर्यलुप्तकिरणाश्च । क्षपयन्ति
 स्वाहायान्नास्तं यातौ रविजशुक्रौ” तथा “वक्रोचबयोस्त्रिगुणितं” इति
 लघुजातकोक्त्या त्र्यंशायुषि परमोच्चे त्रितयं गुणः, परमनीचेऽर्धहानिः ।
 तथा परमोच्चे सप्तकिरणा नीचे रूपमितो रश्मिः । नीचादमे यत्रैकर-
 श्मितुल्योपचयस्तत्र हान्यभावो यत्र रश्मिद्वयतुल्योपचयस्तत्रार्धं गुणो-
 पचयोत एवानुपातो—यदि रश्मिद्वये रूपार्धं गुणस्तदा रूपोनकिरणैः
 क इति $३ \times \frac{(\text{कि}-१)}{२} = \frac{(\text{कि}-१)}{४}$ एतेन रूपार्धमितगुणो युत
 इष्टगुणः = $\frac{(\text{कि}-१)}{४} + ३ = \frac{(\text{कि}+१)}{४}$ इति रश्मित्रयाल्पे । रश्मि-
 त्रयाधिकेरन्योऽनुपातो—यदि रश्मित्रयाधिकैश्चतुर्मितैर्द्विमितौ गुणस्त-
 देष्टैः किरणत्रयोनकिरणैः क इति $२ \times \frac{(\text{कि}-३)}{४} = \frac{(\text{कि}-३)}{२}$ अनेन
 फलेनैकमितो गुणो युतो जात इष्टगुणः = $१ + \frac{\text{कि}-३}{२} = \frac{\text{कि}-१}{२}$ । एवं
 परमवक्रस्थानेऽपि शेषम् । घातमूलस्य स्फुटता पूर्वोक्त्या स्पष्टेति ॥१६॥

भा०—जन्म समय में चन्द्रगुरुयुत कर्क लग्न हो तथा बुध शुक्र केन्द्र
 (१।४।७।१०) स्थान में हो इतर ग्रह (सूर्य मङ्गल शनि) तृतीय षष्ठ एकादश
 (३।६।११) स्थान में हो तो अमित आयु समझना । और योग सम्बन्धि आयु
 ग्रन्थान्तर से समझना । इस ग्रन्थ में केवल गणितागत आयुर्वाच कहता हूँ ।

चेष्टा उच्च गुणक साधन — पूर्वसाधित रश्मि ३ तीन से अलग हो तो रश्मि में १ एक जोड़कर उसका चतुर्थीश करना, यदि ३ से अधिक हो तो रश्मि में १ घटाकर उसका आधा करना तो गुणक (अर्थात् चेष्टारश्मि पर से चेष्टा गुणक और उच्च रश्मि से उच्च गुणक) होता है । फिर दोनों गुणक का घात करके मूल लेना वह स्फुट गुणक होता है ॥१६॥ विशेष उदाहरण चक्र में देखो ।

उ० दी०—रवेष्टेष्टारश्मयः ३ । ०६ । ४३ त्र्यधिकत्वाद्विरूपाः २ । ०६ । ४३ एतद्धर्म १ । ८३ । २१ अयं रवेष्टेष्टागुणकः । अथ भौमस्य चेष्टारश्मयो २ ४३ । २१ त्र्यहनास्तेन रूपयुताः ३ । ४३ । २१ एतच्चतुर्थीशः ०० । ५५ । ५० अयं भौमस्य चेष्टागुणकः । एवमुच्चरश्मित उच्चगुणकः साध्यः (द्र० ७६ । ७७ चक्रे) अथ उच्चगुणकचेष्टागुणकयोर्घातमूलं स्फुटगुणक इति पुर्वप्रकारेणैव सुगमः । द्र० ७८ चक्रम् ॥१६॥ ❀

❀ अथात्र प्रसङ्गाद् ग्रहाणां सप्तवर्गजगुणकचक्रं श्रीपतिप्रकारेण किञ्चित्प्रमुदाहरणकर्त्ता तदानयनप्रकारस्तु—

“वर्गोत्तमे स्वभवने स्वनवांशके च त्र्यंशके च गुणको द्वितयं निरुक्तः ।

अध्यर्धस्वमभिन्नग्रहे सुदृढे त्र्यंशकं समग्रहे खलु रूपमेव ॥ १ ॥

त्र्यंशोनितं रिपुग्रहेष्वरिमे दलं स्यादेभ्यो गुणो भवति यः खलु कश्चिदेकः ।

वेदोद्धृतः स भगुणो गणकैर्निरुक्तो होरादिवर्गगुणकस्तु भवेत्तद्धर्मम् ॥ २ ॥”

अथ रविरविशशुग्रहे तेन दलम् ३ वेदोद्धृतम् ३ अयं रविग्रहे गुणकः । अथ गृहगुणकस्या ३ स्य दलम् ३ अयं होरादिवर्गगुणकः स्यादिति । अथान्यान्योपि विशेषः—

“नगांशका रुद्रमिता अभीष्टराशौ सुदृढेभ्यो मूर्छनांशाः ।

नवाश्विनो रूपमुदासराशौ कुद्वयंशका विश्वमिता द्विषन्ते ॥ १ ॥

त्रयो नगांशा ह्यविशश्वराशवेते भसंशा निजराशिर्वर्जम् ।

वर्गोत्तमात्मीयनवांशदकस्त्विते ग्रहे तु द्वितयं गुणः स्यात्” ॥ २ ॥

अथ चन्द्रस्य स्वनवांशके स्थितत्वात् रूपद्वयं चतुर्भक्तम् ३=३ गृहगुणः । परं गृहगुणः भसंशगुणेना ३३ नेन गुणितः ३३ अयं चन्द्रग्रहे गुणकः । परमत्र गृहगुणस्या ३ स्य दलम् ३ अयं होरादीनां गुणकः । नात्र भसंशगुणनं कार्यम् । एवं कुजादीनां गुणकः साध्यः (द्र० ७९ चक्रम्)

अथ ग्रहाणां सप्तवर्गजान्तरताडकचक्रानयनार्थस्तु—

“गृहादिके वर्गगणे स्वकीये द्विको गुणस्त्र्यंशविधिवितः सः ।

अभीष्टमे मित्रग्रहे नवांशा विश्वे च रूपं च समस्य गोदे ॥ १ ॥

अथाश्रयगुणक्रमाह —

यः स्वाधीष्टसुहृत्समार्थधिरिषोर्वर्गे धृतिश्चेष्टिला-

विश्वाङ्केषुगुणा गृहे द्विगुणिता योगः क्रमात्तं हरेत् ।

तद्धे षड्वसुर्गोऽशुमद्धृतिजिनैः षड्भैश्च वर्गोत्तम-

स्वांशत्र्यंशगते सदा रसगुणैः स्यादाश्रयाख्यो गुणः ॥१७॥

व्या०—यो ग्रहः स्वाधीष्टसुहृत्समार्थधिरिषोर्वर्गे = गृहादिसप्तवर्गे-
स्थितस्तस्य क्रमात् धृतिः, इष्टिवाचिश्वाङ्केषुगुणाः (अर्थात् स्वगृहे धृतिः
१८, अधीष्टभे इष्टिलाः १५, मित्रभे विश्वे १३, समभे अङ्काः ९, अरिभे
इषवः ५, अधिशत्रुभे गुणाः ३) अङ्काः (गृहादिसप्तवर्गेषु) स्थाप्याः ।
तत्र गृहे=गृहवर्गे द्विगुणिताः स्थाप्याः, होरादौ यथा पठितांका एवेति ।
यथा स्वगृहे षट्त्रिंशत्, (३६) स्वहोरादावष्टदशै (१८) च । एवं अधिमित्र-
गृहे त्रिंशत् (३०) अधिमित्रहोरादौ षष्ठदशै (१५) वेत्यादि ज्ञेयम्) एवं
सप्तवर्गस्थापिताङ्कानां योगः कार्यस्तं योगं तद्धे = तेषां स्वाधीष्टसुहृत्स-
मादीनां भे = गृहे ग्रहे सति क्रमात् षड्वसुर्गोऽशुमद्धृतिजिनैः षड्भैः
= षड्गुणितैर्हरेत् (अर्थात् स्वगृहे षड्गुणितषड्भिः ३६, अधिमित्रगृहे

नवांशकाः पञ्च विरोचिराशौ गुणांशकाः स्यादधिवैरिणो मे ।

पूर्वं भपूर्वा गुणका य उक्ता वर्गेषु सप्तस्विह गुण्यसंज्ञा ॥२॥

गुण्या गुणैः स्वैरधिकारकब्धैरुक्तैर्गुणैः स्यादथ मिश्रितैस्तैः ।

स्मृतो बुधैराश्रयसंज्ञितोय' मिति ॥

अथ रविरविशत्रुगृहेतः गुणांशकाः ३ अयं रविगृहे गुणः । स्वहोरादां
द्वयम् २ । शत्रुदेष्काणे नवांशकाः पञ्च ५ । समसप्तमांशे रूपम् १ । अधिशत्रु-
नवमांशे गुणांशका ३ । अधीष्टद्रादशांशे तथाधीष्टत्रिंशांशे च त्र्यंशविवर्जितद्वयम्
५ । एवं चन्द्रादीनामपि ज्ञेयम् (द्र० ८० चक्रम्) ।

अथात्र च रेवेर्गृहगुणकः २ अयमनन्तरताडकगृहगुण्येना ३ नेनांशाहतिच्छे-
दकत्वेन भक्तैत्यादिना गुणितः २ १/४ अयं रविगृहे आश्रयगुणकः । एवं होरादिष्वपि
तथा चन्द्रादीनामपि च । द्र० ८१ चक्रम् ॥

अथ रेवेर्गृहगुणकः २ १/४ अत्र १ दमनेन २४ भक्तं कब्धम् ०० शेष १
षष्ठ्या संगुण्याने २४ न भक्तं कब्धम् २ पुनः शेषम् १२ षष्ठ्या संगुण्य ७२०
चतुर्विंशत्या भक्तं कब्धम् ३० अतः क्रमात्कब्धन्यासेन ० । २ । ३० एवं होरा-
दीनाञ्चन्द्रादीनामपि षड्भिर्भक्तावयवाभयगुणकः (द्र० ८१ चक्रम्) ।

षड्भ्रवसुभिः ४८, मित्रगृहे षड्गुणितनवभिः ५४, समराशौ षड्गुणित-
द्वादशभिः ७२, शत्रुभे षड्भ्रवृतिभिः १०८, अधिभ्रवृते षड्गुणितजिनैः
१४४ भजेदिति । च (तथा) वर्गोत्तमस्वांशत्रयंशगते ग्रहे सति
सदा रसगुणैः = षट्त्रिंशत् तं = योगं भजेत् लब्धिराश्रयाख्यो गुणः
स्यात् ॥ १७ ॥

अत्रोपपत्तिः—अत्र गृहादिसप्तवर्गेषु होरादयः षड्वर्गास्तुल्यभागा एव ।
तथा “होरादिवर्गाद् द्विगुणं गृहं यत्” इति यवनवचनेन राशेर्द्विगुण-
त्वादष्टौ वर्गास्तेनाष्टभक्तो गुणो होरादिवर्गेषु भवितुमर्हति । तथा गृहस्थाने
द्विगुणिताष्टमांशः $\frac{१ \times २}{८} = \frac{२}{८}$ स्थाप्यः । अथ “वर्गोत्तमे स्वभवने स्वन-
वांशके च स्वत्रयंशके च गुणको द्वितयं निरुक्तः” ❀ इत्यादिश्रीपति-
वचनेन स्वभवने गुणः २ पूर्वोक्त्याऽष्टभक्तः $= \frac{२}{८}$ तथायं “गृहादिके
वर्गगणे स्वकीये द्विको गुणः..... \times इत्याद्युक्त्या द्विगुणितः $\frac{२}{८} = \frac{३}{८}$
 $=$ स्वहोरादौ गुणः । तथा” “वर्गोत्तमे स्वभवने” इत्यादिनाऽधि-
मित्रगुणकेन $\frac{३}{८}$ अनेन गुणितः $\frac{३}{८} \times \frac{२}{८} = \frac{६}{६४}$ = अधिमित्रहोरादिगुणकः । एवं मित्र-
गृहे गुणः १ अष्टभक्तः $\frac{१}{८}$ अयं “गृहादिके वर्गगणे स्वकीये” इत्यादिनाऽधि-
मित्रगुणकेन $\frac{३}{८}$ अनेन गुणितः $\frac{१}{८} \times \frac{३}{८} = \frac{३}{६४}$ = मित्रहोरादौ गुणः । एवं सप्तवर्ग-
गुणांका हराध्नोत्पद्यन्ते राशिस्थाने यवनवाक्यबलाद्द्विगुणः कार्य्य
एवेति । अथ वर्गोत्तमस्वांशत्रयंशगते ग्रहे पूर्वोक्त्या गुणः २ चतु-
र्भक्तः $\frac{२}{४}$ । अतोऽनुपातो यदि तत्तद्गृहगुणेन तत्तद्होरादिगुणो लभ्यते
तदानेन ($\frac{२}{४}$) किमिति गुणास्तावन्तः (पाठपरिठातः) एव हरस्थाने
षट्त्रिंशत् ३६ अंका भवन्त्यतः “सदा रसगुणैरित्युपपद्यते ॥ १७ ॥

भा—जो ग्रह अपने वर्ग में हो उसका १८, अधिमित्र के वर्ग में १५ मित्र
के वर्ग में १३ सम के वर्ग में ९, शत्रु के वर्ग में ५, अधि शत्रु के वर्ग में ३ होरादि
षड्वर्ग में अंक लिखना केवल गृहस्थान में द्विगुणित करके स्थापन करना । फिर
सब अंकों का योग करके यदि ग्रह स्वग्रह में हो तो ३६ से, अधिमित्र की राशि
में हो तो ४८ से, मित्र की राशि में हो तो ५४ से, सम की राशि में हो तो ७२
से, शत्रु की राशि में हो तो १०८ से, तथा अधिशत्रु की राशि में हो तो १४४ से,

उपरोक्त योग में भाग देने से लब्धि आश्रय गुणक होता है । यदि ग्रह स्वनवांश, वा वर्गोत्तम नवांश, वा स्वद्रेष्काण में हो तो योगाङ्क को सर्वदा ३३ से भाग देने से आश्रय गुणक होता है ॥१७॥

उ० दी०—अथ रविरविशत्रुगृहे वर्त्तते तेन गुणा द्विगुणिताः (अर्थात् षट्) । एवं रविः स्वहोरायामस्ति तेन घृतिरष्टादश । एवं शत्रुद्रेष्काणे तेन पञ्च । समस्तमांशे तेन नव । अविशत्रुनवमांश तेन त्रयः, अविमित्रद्वादशांशे तथाविमित्रत्रिंशांशे च इष्विला (पञ्चदश) रवेर्गृहादिसप्तवर्गेषु क्रमात्संस्थाप्य तेषां योगः = ६ + १८ + ५ + ९ + ३ + १५ + १५ = ७१ । अथ रविरविशत्रुगृहेऽतः जिनाः २४ षड्गुणिताः १४४ अयं हरः । अथ चन्द्रकुजयोः स्वांशत्रयंशगत्वाद्हरः षट्त्रिंशदेव । एवं सर्वेषामित्यलं पल्लवितेनेति (द्र० ८३ चक्रम्) । अथ रवेः पूर्वान्तीयोगः ७१ स्वहारेण १४४ अनेन भक्तो जातः रवेराश्रयगुणकः ००।२९।३५ एवं चन्द्रादीनामपि (द्र० ८४ चक्रम्) ॥१७॥

अथाश्रयगुणके संस्कारविशेषं, कर्मयोग्यगुणकमंशाद्युर्दायोपयोगिनो दायांशांश्चाह —

चेद्वर्गोत्तमपूर्वगोऽव्ययसिंहद्वे तद्गृहाङ्कात् त्रिषड्-
लब्धो नो युगरीष्टमेऽब्धिनवकाप्त्या स्वे समे केवलः ।

कार्यस्त्वाश्रयकः स तत्स्फुटहतेर्मूलं स योग्यो गुणः

खेटानां च तनोर्लवाः स्रयुगहृच्छेषा इहांशायुषः ॥१८॥

व्या०—चेद् = यदि ग्रहो वर्गोत्तमपूर्वगो = वर्गोत्तमनवांशस्वनवांश स्वद्रेष्काणेऽव्ययन्यतमस्थो भवेत् तदा तद्गृहाङ्कात् = गृहवर्गस्थापिताङ्कात् त्रिषडलब्ध्या = त्रिषष्टिभक्तफलेन क्रमेणाश्रयगुणक ऊनो युक् (अविशत्रु-राशौ ग्रहे ऊनोऽविमित्रराशौ स्थिते युक्तः) कार्यः । एवं अरीष्टमे ग्रहो (वर्गोत्तमपूर्वगश्चेत् शत्रुमित्रगृहे) भवेत् तदा गृहाङ्कात् अब्धिनवकाप्त्या = चतुर्नवस्था लब्धफलेन क्रमादूनयुक् आश्रयगुणकः कार्यः । तथा वर्गोत्तमपूर्वगः स्वे = स्वराशौ, समे = समराशौ वा ग्रहो भवेत् तदा केवलः = पूर्वसाधित एवाश्रयगुणको ज्ञेयः । तत्स्फुटहतेराश्रयगुणकस्पष्ट-गुणकघातान्मूलं स योग्यः = कर्मयोग्यो गुणो भवति । अथ दायांशान् कथयति—खेटानामिति । इहात्र खेटानां = ग्रहाणां, तनोः = लघस्य च लवाः = अंशाः स्रयुगहृच्छेषा अंशायुषो दायांशा भवन्ति ॥१८॥

अत्रोपपत्तिः—यदि बर्गोत्तमादित्रिकान्यतमस्थितो ग्रहोऽधिःशत्रु-
राशौ तदा पूर्वोक्तेन “यः स्वाधीष्टेत्यादिना” गृहगुणकः

= $\frac{\text{गृहांक}}{३६}$ तथा “नगांशका द्धमिता अधीष्टराशौ” ❀ इत्यादिना अधि-

शत्रु राशौ त्रयोनगांशाः $(\frac{३}{१})$ त्रिगुणितसप्तमांशो वास्तवगुणः
 $\frac{\text{गृहांक} \times \frac{३}{१}}{३६} = \frac{\text{गृहांक}}{३६} = (१ - \frac{४}{९}) = \frac{\text{गृहांक}}{३६} - \frac{\text{गृहांक} \times ४}{३६ \times ९} = \frac{\text{गृहांक}}{३६}$

— $\frac{\text{गृहांक}}{६३}$ एतेन अध्यरिभे गृहांकात् त्रिषष्टिब्ध्योऽन इत्युपपन्नम् ।

तथा “नगांशका द्धमिता अधीष्टराशौ” इति वचनेनाधिभिन्न-
राशौ वास्तवगुणः = $\frac{\text{गृहांक}}{३६} \times \frac{११}{९} = \frac{\text{गृहांक}}{३६} (१ + \frac{४}{९}) = \frac{\text{गृहांक}}{३६}$

+ $\frac{\text{गृहांक} \times ४}{३६ \times ९} = \frac{\text{गृहांक}}{३६} + \frac{\text{गृहांक}}{६३} \therefore$ अविमुहद्वे “गृहांकात्त्रिषष्टिब्-
ब्ध्या युक्त” इत्युपपद्यते । तथा ‘हृद्वेदमनि मूर्च्छनांशा नवाधिनः

$\frac{३९}{१}$ ” इति वचनेन मित्रभे वास्तवगुणः = $\frac{\text{गृहांक}}{३६} \times \frac{३९}{१} = \frac{\text{गृहांक}}{३६}$

$(१ + \frac{२९}{३६}) = \frac{\text{गृहांक}}{३६} + \frac{\text{गृहांक} \times ८}{३६ \times २९} = \frac{\text{गृहांक}}{३६} + \frac{\text{गृहांक} \times २}{१८९}$

$\frac{\text{गृहांक}}{३६} + \frac{\text{गृहांक}}{९४३} = \frac{\text{गृहांक}}{३६} + \frac{\text{गृहांक}}{९४}$ स्वल्पान्वरात् । एवं

“कुद्व्यंशका विश्वमिता द्विषद्वे” इत्यनेन शत्रुराशौ अविनवकाप्योन

इत्युपपद्यते । वस्तुतोऽत्राविनवकस्थाने सार्धचतुर्णवतिर्भवत्यतो “द्विगु-

णगृहांकान्नवाष्टैकाप्तोनयुगाश्रयगुणः कार्यः” इति ८५ चक्राधःस्थगद्येऽपूछ-

शर्मणाप्युक्तं युक्तमेव । समभे स्वराशौ च रूपगुणत्वात् “केवलः” यथा

गत एवाश्रयगुणः कार्य इत्यपि साधु समुदितम् । घातमूलस्य-
स्फुटता प्रागेव प्रदर्शिता । अथ द्वायांशोपपत्तिः—बराहमिहिरादि-
वचनेन “ग्रहभुक्तनवांशराशितुल्यं” आयुर्वर्षप्रमाणं भवत्यतो भुक्तन-
वांशज्ञानार्थमनुपातो यदि त्रिशदंशैर्नव नवांशसंख्या तदा ग्रहलभ-
भुक्तांशैः किमिति ग्रहलभभुक्तनवांशसंख्या सा च राशीनां द्वादश-

त्वाद् द्वादशतष्टा $\frac{\text{भुक्तांश} \times ९}{३० \times १२} = \frac{\text{भुक्तांश}}{४०}$ शेषराश्यादितुल्या अंशायुषो
(दायंशाः) भवन्त्येवेत्युपपन्नम् ॥१८॥

भा०—यदि ग्रह वर्गोत्तमनवांश, स्वनवांश वा स्वद्रेष्काण में स्थित होकर अधिघनु के घर में हो तो गृहांक को ६३ से भाग लेकर लब्धि को आश्रय गुणक में घटाने से, यदि अधिमित्र के घर में हो तो उसी लब्धि को आश्रय गुणक में जोड़ने से वास्तव (संस्कृत) आश्रय गुणक होता है । यदि घनु की राशि में हो तो गृहांक को ९४ से भाग देकर लब्धि को ॐ आश्रय गुणक में घटाने से, मित्र के घर में हो तो जोड़ने से वास्तव (संस्कृत) आश्रय गुणक होता है । यदि सम की राशि में वा स्वगृह में हो तो केवल पूर्वतांघत आश्रय गुणक ग्रहण करना । इस आश्रय गुणक और पूर्वोक्तस्फुट गुणक का घान (गुना) करके नूढ लेना तो कर्मयोग्य गुणक होता है । ग्रह अथवा लग्न को अंशात्मक बनाकर उसको ४० से भाग देकर शेष आयुभाग (दायंश) होता है ॥१९॥

उ० दी०—अथ चन्द्रकुत्रयोः स्वांशत्र्यंशगतत्वादाश्रयगुणके पुन-
रन्योऽपि संस्कारः । यथा शत्रुगृहगतस्य चन्द्रस्य गृहाङ्का १० दस्मादब्धि-
नवकाप्तेना ००।०६।२३ नेन पूर्वानीतोऽय २।१६।४० माश्रयगुणको रहितो
वास्तवाश्रयगुणको जातः २।१०।१७। वस्तुतस्तु “शत्रोगृहे पूर्णपक्षा नवाष्टे-
न्दुहृता ऋण” मित्यनेन चन्द्रस्य संस्कृताश्रयगुणकः २।१०।१९ अयमेव
प्राह्यः । एतदर्थं ८५ चक्राब्धःस्थितगद्यमवलोक्यम् । अथ कुत्रस्याधिमित्र-
गृहगतत्वाद्गृहाङ्कस्या ३० स्य त्रिषष्ट्यंशेना ००।२८।३४ नेन पूर्वानीतोऽ
२।३५।०० यमाश्रयगुणको युक्तो जातः संस्कृताश्रयगुणकः ३।०३।३४।
अन्येषां वर्गोत्तमादिस्थानराहित्यात्पूर्वानीत एवेति (द्र० ८५ चक्रम्) ।

अथ रवेः स्फुटगुणकः १।२८।३६। आश्रयगुणकः ००।२९।३५ अनयो-
र्युतिः ००।४३।४१ अस्या मूलम् ००।५१।६ अयं कर्मयोग्यगुणः । एवं
सर्वेषाम् (द्र० ८८ चक्रम्) ।

अथ राश्यादिस्पष्टो रविः १०।१२।५७ ३८ अस्यांशाः ३१२।५७।३८
चत्वारिंशद्भक्ताः शेषमिद् ३२ । ५७ । ३८ मंशायुरंशात्मकम् । यद्यस्यैव
कलाः क्रियन्ते तदा तु अंशायुकलाः १९७७ । ३८ एवं सर्वेषाम्
(द्र० ८९—९० चक्रे) ॥१८॥

ॐ गृहांक को २ से गुणाकर १८९ का भाग देने से वास्तव लब्धि होती है ।

अथ चक्रार्धहानिमाह—

षड्भाल्पे सति खेचरोन उदयेऽस्यांशोद्धृतैः खाग्रिभि-
स्त्वेकाल्पेऽस्य च खाग्रिभाजितलवैः सौम्योनिते त्वर्धितैः ।

ऊना भूर्गुण एकमे द्विवहुषु त्वेकस्य बहोजसः

कार्यस्तद्गुणिताः स्वदायजलवाश्चक्रार्धहानिस्त्वियम् ॥१९॥

व्या०—खेचरोने=ग्रहोने तदये=उग्रमे षड्भाल्पे सति अस्य=षड्भा-
ल्पस्य उग्रमेखेचरस्यांशोद्धृतैः खाग्रिभिरूना भूरेको गुणः स्यात् ।
(षडधिके ग्रहोनेदये हानिनैवेत्यर्थात् सिद्ध्यति) च=तथा ग्रहोने-
दये एकाल्पे सति अस्य खाग्रिभाजितलवैः=त्रिंशद्भक्तशैरूना भूर्गुणो
भवति । सौम्योनिते=शुभग्रहोने उदये तु अर्धितैः=द्वितैरंशोद्धृतैः
खाग्रिभिः, अर्धितैः खाग्रिभाजितलवैर्वा ऊना भूर्गुणो भवति । तुर्बि-
शेषार्थः । एकमे=एकराशौ द्विवहुषु=द्विद्वयादिषु ग्रहेषु सत्सु एकस्य बहो-
जसः=अधिकबलस्य गुणः कार्यः । न सर्वस्य । तद्गुणिताः स्वदायजलवाः
कार्याः, इयं चक्रार्धहानिर्भवेत् ॥१९॥

अत्रोपपत्तिः—“सर्वाध्रत्रिचरणपञ्चषष्ठभागाः क्षीयन्ते व्यय-
भवनादसत्सु वामम् । सत्त्वर्धं ह्रसति तथैकराशिगानामेकोऽंशं
हरति बली तथाह सत्यः” इति सयुक्तिवृद्धवाक्येन लग्नाद्द्वादशे
पापग्रहे आयुषः सर्वांशः क्षीयते, शुभग्रहे त्वर्धभागो नश्यति तत्र
खेचरोनोदय एकराशिः । एवमेकादशे पापेऽर्धांशो नश्यति तत्र खेचरो-
नोदयो राशिद्वयतुल्यः, दशमे च राशित्रयमन्तरं तत्र त्र्यंशहानिः,
नवमे पापे राशिचतुष्टयमन्तरं तत्र चतुर्थांशहानिरेवं यथा यथा-
न्तरवृद्धिस्तथा तथाऽऽयुर्हानिहरवृद्धिरतोऽनुपातो यदि त्रिंशदंशैरेको
हरस्तद्वेष्टखेचरोनोदयांशैः क इति इष्टहर = $\frac{\text{इअं} \times १}{३०}$ अनेनायुर्लवा

भक्ता जाता हानिलवाः = $\frac{\text{आअं} \times ३०}{\text{इ अं}}$ एभिर्हीना आयुर्लवा

जाता इष्टायुरंशाः = आअं - $\frac{\text{आअं} \times ३०}{\text{इ अं}} = \frac{\text{इअं} \times \text{आअं} - \text{आअं} \times ३०}{\text{इअं}}$

= $\frac{\text{आअं} (\text{इअं} - ३०)}{\text{इ अं}} = \left(१ - \frac{३०}{\text{इअं}} \right)$ । एकभाल्पे (त्रिंशद-

भाल्पे) खेचरोनोदये तदंशभक्तत्रिंशतो रूपाधिकत्वात् रूपान्नं शुद्ध्य-

तीति व्यस्तत्रैराशिकेन खाग्रिभाजितलवैरित्युपपद्यत इति सर्व
निरवद्यम् ॥ १९ ॥

भा०—लग्नमें ग्रहको घटाकर यदि ६ राशि से न्यून हो तो उसका अंश बना
कर उस अंशसे ३० में भाग देकर लब्धि को १ एक में घटा कर गुणक होता है ।
लग्न में ग्रहको घटाने से १ राशिसे अल्प हो तो अन्तरांश को ३० से भाग देकर
लब्धि को १ में घटावे तो गुणक होता है । इस प्रकार पात्र ग्रह हो तो गुणक होता
है । यदि शुभ ग्रह हो तो लब्धि के व्याघा को १ में घटाकर गुणक होता है । यदि
एक राशि में दो वा दो से अधिक ग्रह हो तो उनमें सबसे बड़ी जो हो उसीका
गुणक करना सब ग्रह का नहीं । फिर उस गुणक से दायंश को गुना करना तो
चक्रार्धहानि होती है । ग्रहोन कम यदि ६ राशि से अधिक हो तो चक्रार्धहानि
गुणक नहीं करना ॥१९॥

उ० दी०—अथ गुरुः १ । १९ । ५७ । ३० लग्नम् ६ । १८ । ३४।४६
अतो गुरुनोदयः ४ । २८ । ३७ । १६ अस्यांशौ १४८ । ३७ । १६
रेभिस्त्रिंशद्वाज्या । अत्र सवर्णनार्थं भाज्यहारी वारद्वयं षष्ठ्या
गुण्यौ । एवं भाज्यः = $३० \times ६० \times ६० = १०८०००$ । एवमेव हारः
= (१४८ । ३७ । १६) = ५३५०३६ । अथ भाज्येऽ १०८००० स्मिन्
हारेणा ५३५०३६ नेन भक्ते लब्धम् ०० । १२ । ०६ । ४० । ४९ शुभ-
ग्रहत्वादेतदर्धेना ०० । ०६ । ०३ । २० । २४ नेनैको हीनः ०० ।
५३ । ५६ । ३९ । ३६ अयं गुरोश्चक्रार्धहानिगुणकः । एवं शनेरपि
तत्र पापग्रहत्वादध्यांशो रूपाज्ञ शोध्यः । किन्तु सम्पूर्णांश एव
शोध्यः । एवमन्येषां खेचरोनोदयस्य षड्भाधिकत्वाच्चक्रार्धहानिर्न जातः
(द्र० ९२ चक्रम्) ‡ ।

अथ गुरोर्द्वयांशाः ९ । ५७ । ३० स्वचक्रार्धहानिगुणकेनानेन
०० । ५३ । ५६ । ३९ । ३६ गुणिताः ८ । ५७ । ११ । ४४ । २१ = ८ । ५७ । १२
अर्धाधिकग्रहणाज्जाता गुरोश्चक्रार्धहानिसंस्कृतायुरंशाः । एवं शनेरपि ।
अन्येषां संस्काराभावात्प्रागानीता एवांशाः (द्र० ९४ चक्रम्) ।

‡ अत्र ९१ तमचक्रानयनार्थं तच्चक्रावस्थिता नीलकण्ठपद्धत्युक्तिर्द्वेष्टव्या । यथा
गुरुनोदयस्यांशाः १४८ । ३७ । १६ द्वाभ्यां गुणिताः २९७ । १४ । ३२ खरसै-
भक्ताः ४ । ५७ । १४ । ३२ शुभग्रहत्वादिगुणिताः ९ । ५४ । २९ । ०४ अयं
गुरोश्चक्रार्धहानिहरः । एवं शनेरपि परमत्र खरसङ्कता एव प्राज्ञा न ह्य द्विगुणिता इति ।

अथात्रांशास्त्रिशता सकृदुप्य यदि कलास्थाने प्रक्षिप्यन्ते तदा ९३ तमश्चक्रं सिद्धयति (३० ९३ चक्रम्) ॥१९॥

अथ वर्षाद्यंशायुरानयनमाह—

दायांशोत्थकलाः स्वयोग्यगुणकज्ञाः स्वाभ्रनेत्रोद्धृता
अंशायुर्दुसदां समादि तु तनोर्दायांशकास्त्याहताः ।
दिग्भक्ता हि समादि चेत्तु बलवच्छ्रं तदा लग्नभै-
स्तुल्याब्दैः सहितं द्विनिघ्नशरहृद्भागादितो मासयुक् ॥२०॥

व्या०—युसदां=प्रहाणां दायांशोत्थकलाः=चक्रार्धदानिसंस्कृतदायां-
शानां कलाः स्वयोग्यगुणकज्ञाः=स्वकीयकर्मयोग्यगुणकेन गुणिताः
स्वाभ्रनेत्रोद्धृताः=द्विशत्या भक्ता लब्धं समादि=वर्षाद्यमंशायुर्भवति ।
तु=पुनः तनाः=लग्नस्य दायांशकाः त्याहताः=त्रिभिर्गुणिता दिग्भक्ताः
फलं लग्नस्य समादि=वर्षाद्यमंशायुर्भवति । चेत्तु=यदि तु बलवच्छ्रं
=षड्रूपाधिकबलं लग्नं तदा लग्नभैः=लग्नभुक्तराशिभिस्तुल्याब्दैः सहितं
कार्यम् । तथा द्विनिघ्नशरहृद्भागादितो मासयुक् (द्विगुणिताद् लग्नवर्त-
मानराश्यशादितः पञ्चभक्तालम्बमासाद्यं मासादौ युक्तं कार्यमित्यर्थः)
एवं लग्नायुः स्फुटं भवति । लग्नबलं यदि षड्रूपाल्पं तदा “दायांशका-
स्त्याहता दिग्भक्ताः” एव लग्नायुः स्यादिति ॥२०॥

अत्रोपपत्तिः—“प्रहमुक्तनवांशराशितुल्यम्” इति वचनेन यद्येक-
नवांशकलाभिः स्वाभ्रनेत्रमिताभिः (२००) रेकं वर्षं तदा स्वयोग्यगुणक-
गुणितदायांशकलाभिः किमिति प्रहाणामंशायुर्वर्षाद्यम् ।

= $\frac{\text{दायांश.} \times \text{यो गु.}}{२००}$ । अथ लग्नायुरानयनार्थमनुपातो यदि त्रिंश-

दंशैर्नव वर्षाणि तदा लग्नदायांशैः किमिति लग्नांशायुः = $\frac{९ \times \text{ल. दा. अं}}{३०}$

= $\frac{३ \times \text{ल. दा. अं}}{१०}$ । तथा “वीर्यान्विता राशिसमं च होरा” इति

बराहमिहिरोक्तेन “लग्नभैस्तुल्याब्दैः सहित” मित्यपि समुचितमेव ।
अंशादिकलमनुपातेन—यदि त्रिंशदंशैर्द्वादशमासा लभ्यन्ते तदा
लग्नांशैः किमिति मासादिकलेन $\frac{१२ \times \text{ल. अं}}{३०} = \frac{२ \times \text{ल. अं}}{५}$ अनेन युक्तं

स्फुटं लग्नायुर्वर्षाद्यं स्यात् । लग्नस्य चक्रार्धान्यादि संस्काराभावात् ।
अतः सर्वमुपपन्नम् ॥२०॥

भा०—चक्रार्धहानि संस्कृत दायंश को कलात्मक करके अपने अपने कर्म योग्य गुणक से गुना कर उसमें २०० का भाग देने से वर्षादिक ग्रहों की अंशायु होती है । और लग्न के दायंश को ३ तीन से गुना करके १० का भाग देने से लग्न वर्षादिक लग्न की अंशायु होती है । यदि लग्न का बल ६ से अधिक हो तो लग्न की भुक्तशितुल्य वर्ष और जोड़ना तथा लग्न के अंशों को २ से गुना कर उसमें ५ का भाग देने से लग्न मासादिक फल मासादिक में जोड़ना तो लग्न की स्पष्ट आयु होती है ॥२०॥

उ० दी०—अथ रवेश्चक्रार्धहानिसंस्कृतदायंशकला १२७७३८ स्व-
कर्मयोग्यगुणकेना ००५११०६ नेन गोमूत्रिकया गुणिताः १६८४१७
द्विशत्या भक्ताः लब्धिवर्षाणि ८, शेष ८४१७ मिदं द्वादशभिर्गुणितम्
१०११२४ द्विशत्याऽऽप्तं मासाः ५ शेषं ११२४ त्रिशता गुणितम् ३४२१००
द्विशत्या भक्तं लब्धं दिनं १ शेषम् १४२ षष्ठ्या गुणितं ८५२० द्विशत्या
लब्धम् घट्यः ४२ शेषं १२० षष्ठ्या गुणितं ७२०० द्विशत्याप्तं पलानि
३६। अथ वर्षादीनां क्रमान्यासेन रवेरंशायुवर्षाद्यम् ८५१०१४२३६
एवमन्येषां ग्रहणाम् । अथैवं लग्नस्य दायंशाः ३८३४१४६ त्रयाहताः
११५४४१८ दशभक्ताः लब्धं वर्षाद्यम् ११०६२६३४३८ अथ
षड्गुणाधिकं लग्नबलमतः लग्नराशितुल्येन वर्षेना ६ नेन युक्तम् १७०६१
२६३४४८ पुनर्लग्नस्य भागादिकं १८३४४६ द्विनिर्ग ३७०९१३२
पञ्चभिर्भक्तं लब्धेन मासाद्येना ७१२१५७१२ नेन युक्तं जातं लग्नस्यांश-
युर्वर्षाद्यम् १८०२१०९३२१०० (द्र० ९५ चक्रम्) ॥२०॥

अथ पिण्डनिसर्गजीवशर्मायुर्दायोपयोगिनो दायंशानाह—

स्वोच्चो नो द्युचरोऽङ्गभात्समधिको ग्राह्योऽल्पको नार्कर्म

तद्भागा द्युचरोऽरिभे यदि गुणांशो ना विना वक्रम् ।

द्वयाप्ता अस्तमिते विना शनिसितौ हानिद्वयेऽत्राधिकै-

काथो पिण्डनिसर्गजीवगदिते चक्रार्धहानिर्भवेत् ॥२१॥

व्या०—स्वोच्चो नो द्युचरः=स्वकीयोच्चेन विहीनो ग्रहोऽङ्गभात्
=षड्गुणभ्यः समधिको ग्राह्यः । राशिषट्कारत्वाच्च तदा अल्पको ना-
र्कर्म (रसभास्यं द्वादशराशिभ्यो विशोभ्य शेषं) ग्राह्यम् । तद्भागाः

= तदीयांशाः कार्याः । ते पिण्डनिसर्गजीवायुर्भागा ज्ञेयाः । यदि वक्रगं (वक्रगतिग्रहं) विना द्युचरो (मार्गगतिग्रहः) अरिभे = छत्रुराशौ स्थितस्तदा तद्भागा गुणांशोनाः = स्वतृतीयांशेन हीनाः कार्याः । वक्रगतिग्रहः स्वच्छं नैवापहरतीत्यर्थः । तथाऽस्तामिते = धातं गते ग्रहे शनिलितौ विना तद्भागा दूषाप्ताः = अधिताः कार्याः । शनिशुक्रावस्तं प्राप्तावपि स्वार्धं नापहरत इत्यर्थः । अत्र हानिद्वये प्राप्तेऽधिका सहत्तरैकैवार्धहानिरेव कार्या । नैव हानिद्वयं कार्यम् । अथानन्तरं पिण्डनिसर्गजीवगदितेऽपि चक्राधं हानिर्भवेत् । अत्र शत्रुनैसर्गिको ग्राह्यो न तु तत्कालिक इति ॥ विशेषार्थमुदाहरणे (१००) चक्राधःस्थगद्यं विडोक्यम् ॥२१॥

अत्रोपपत्तिः—“नीचेऽतोर्ध्वं हसति हि ततश्चान्तरस्थेऽनुपातः” इति बृहज्जातकवचलेन स्वोच्चस्थे पठितायुःप्रमाणं, नीचे तदर्धम् । अतो नीचात् षड्भान्तरिते (उच्चस्थे) ग्रहे आयुरर्धतुल्य उपचयो भवति । अतोऽनुपातो—यदि षड्राशितुल्येन नीचग्रहान्तरेणायुरर्धतुल्य उपचयस्तदेष्टनीचग्रहान्तरेण किमिति = $\frac{\text{आ०} \times (\text{प्र}-\text{नी})}{२ \times ६} = \text{इष्टोपचयः}$, अनेन युतं नीचस्थानभवमायुरर्धमिष्टायुः = $\frac{\text{आ.}}{२} + \frac{\text{आ.} (\text{प्र}-\text{नी})}{१२}$
 = $\frac{(६ \times \text{आ.} + \text{आ.} \text{प्र}-\text{नी})}{१२} = \frac{\text{आ०} \times (६ + \text{प्र}-\text{नी})}{१२}$
 = $\frac{\text{आ०} \times (\text{प्र}-३)}{१२}$, एवमत्र “यदि द्वादशराशिभिः पठितायुस्तदोच्चोत्तमग्रहाराशिभिः किम्” इति त्रैराशिकभवं फलं दृश्यते । तत्राचार्येणाज्ञानुपात एव कृतो यथा—यदि द्वादशराश्यंशैरे (३६०) भिः पठितायुः (आ०) इति लभ्यते तदोच्चोत्तमग्रहाराशैः किमिति अत एव “द्वारांशाः स्वगुणैर्हता हि भगणांशाप्ता” इत्यग्रे बक्ष्यति । तथा चात्र $६ < ६ + \text{प्र}-\text{नी} = \text{प्र}-३$, अतः षड्राश्यधिकेनोच्चग्रहान्तरेण भवितव्यमतः अङ्गभात् समधिको ग्राह्योऽल्पकोनार्कभम्” इत्युपपन्नम् । “हित्वा वक्रं रिपुगृहगतैर्हीयते स्वत्रिभागः सूर्योच्छिन्नद्युतिषु च दलं प्रोक्ष्य शुक्रार्कपुत्रौ ।” इत्यादिहोरागमप्रमाणेन त्र्यंशार्धहानिरुपपद्यते । तथा “वक्रोच्चयोः क्षिगुणितम्” इति वक्रगतिग्रहस्य सबलत्वाच्च त्र्यंशहानिरिति समुचितमेव । सूर्यः शनिशुक्रयोः छत्रुरतस्तेनास्तमितयोरपि तयोर्नायुर्हानिरिति । तथा—“बहुघ्नतायामेकं तु यद्गूरि तदेव कार्यम्”

इति बचनादिना “अधिकैका हानिः कार्या” इति, तथा “पूर्वोक्तं चिन्तयेत् सर्वम्” इति सारावलीवाक्येन “चक्रार्धहानिर्भवेदिति” च साधु समुदितम् ॥२१॥

भा०—ग्रह में अपने उच्च को घटाकर शेष ६ राशि से अधिक हो, उसका अंश बनाना, ६ राशि से अलग हो तो उसको १२ में घटाकर शेष का अंश करना तो पिण्डादित्रिकायुर्भाग होता है । यदि ग्रह शत्रु गृह में हो तो आयुर्भाग में तृतीयांश घटा देना । यदि ग्रह वक्र गति हो तो शत्रु गृह में भी त्र्यंश हानि नहीं करना तथा यदि ग्रह अस्त हो तो आयुर्भाग में आधा कम करना । यदि शुक्र और शनि अस्त भी हो तो अर्ध हानि नहीं होती है । जिस ग्रह की अर्ध हानि और त्र्यंश हानि दोनों की सम्भावना हो तो वहाँ केवल अर्ध हानि करना । और पिण्डादित्रिकायु (पिण्ड निसर्ग-जीवायु) में भी चक्रार्ध हानि करना । यहाँ शत्रु नैसर्गिक विचार करै तात्कालिक नहीं ॥२१॥

उ० दी०—अथ रविः १०।१२।५७।३८ स्वोच्चोना ००।१० नेन रहितः १०।०२।५७।३८ अस्यांशाः ३०२।५७।३८ एते पिण्डादित्रिकायुरंशा जाताः । एवं सर्वेषां सिद्धयन्ति (द्र० १०० चक्रम्) ।

अथोच्चोत्तरवेर्यदि कलाः क्रियन्ते तर्हि पिण्डादित्रिकायुष्कलाः १८१७७।३८ इति ९६ चक्रावडोक्तेनैव स्पष्टम् ।

अथात्रोदाहरणे—रविगुरु शत्रुगृहे वर्त्तेते तेन तयोः त्र्यंशहानिः स्यादेव । परं शत्रुगृहगतस्यापि शनेर्वक्रगतित्वाच्च त्र्यंशहानिर्जाता । बुधः सूर्येन सहास्तं गतस्तेनार्द्धहानिः स्यात् । गुरुशन्योस्तु चक्रार्धहानिरप्या-
दावंशायुर्दायवदेव कार्य्या ।

तद्यथा—रवेः पिण्डादित्रिकायुरंशाः ३०२।५७।३८ स्वत्र्यंशोना-
१००।५९।१२।४० नेन हीनिताः २०१।५८।२५।२० एतद्रवेः संस्कृतपिण्डा-
दित्रिकायुः । एवं बुधस्यार्धहानिः कार्य्या । गुरोस्तु प्रथमं त्र्यंशहानिः
ततः चक्रार्धहानिः कार्य्या । तद्यथा नीचोनगुरोरंशाः ३१४।५७।३०
स्वत्र्यंशोना १०४।५९।१० नेन रहिताः २०९।५८।२० एते गुरोश्चक्रार्धहानि-
गुणकेना ५३।५६।३९।३६ नेन गोमूत्रिकया गुणिता जाता गुरोस्त्यंश-
चक्रार्धहानिकृताः पिण्डादित्रिकायुरंशाः १८८।४६।४८।४० एवं नीचोन-
शनेरंशाः स्वचक्रार्धहानिगुणकेन गुणिताः शनेः पिण्डादित्रिकायुरंशाः
सिद्धयन्ति इति (द्र० १०१ चक्रम्) ॥२१॥

अथ लग्ने पापग्रहे हानिमाह—

दायांशा द्युसदां पृथक् तनुलवादिघ्नाः खषट्ज्युद्धृता
आप्त्योनास्तनुगे खले च यदि सदृष्टेऽर्धयाथापरे ।
निध्नयोग्रोदयभावजेन तनुगोग्रौ चेद्वलिष्ठस्य तत्—
साम्ये पुष्टफलेन नेति तनुपेऽस्मिन्नोशजेऽसौ क्रिया ॥२२॥

व्या०—खले=पापग्रहे तनुगे=लग्नस्थे सति द्युसदां=प्रहाणां
दायांशाः (अनन्तरानोताः) पृथक् स्थाप्याः । ते तनुलवादिघ्नाः = लग्नस्थ
राशीन् विहायांशादिना गुणिनाः खषट्ज्युद्धृताः = षष्ठ्यधिकशतत्रयेण
भाज्या आप्त्या = लघ्वेनांशादिना पृथक्स्था ऊनाः कार्याः । तनुगे खले
सदृष्टे = शुभग्रहेक्षिते सति अर्धया = अक्षफलाधेन । पृथक्स्था हीनाः
कार्याः । अथादन्तरमन्दरे आचार्याः (ह्यालुगिरामकृष्णः) उग्रोदय-
भावजेन = लग्नस्थपापग्रहस्य भावजेन फलेन निध्न्याऽऽप्त्या दायांशा
ऊनाः कार्याः । तनुगोग्रौ = लग्ने द्वौ पापौ चेत् तदा बलिष्ठस्य भावज-
फलेन । तस्मान्मे बलसाम्ये पुष्टफलेन = अधिकफलेन निध्न्याऽऽप्त्या दायां-
शा ऊनाः कार्या एवं वदन्ति । इति न (इदं तन्मतं न रमणीयमित्यर्थः) ।
अथ लग्नस्थकरे लग्नेशे द्यं हानिः कार्या न वेत्याशंकायां कथयति
'तनुपेऽस्मिन्नोति' अस्मिन् = लग्नस्थकरे तनुपे = लग्नेशे सति तथांशजे
= अंशायुर्दायेऽसौ क्रिया न कार्या ॥२२॥

अत्रोपपत्तिः—'साधोदितोदितनवांशहतासमस्ताद् भागोष्टयुक्त-
शतसंख्य उपैति नाशम् । करे बलिष्ठसहिते विधिना त्वनेन सौम्येक्षिते
दलमतः प्रलयं प्रयाति ॥' इति बृहज्जातकवचनेन करे लग्नगे हानि-
भागः = $\frac{\text{दायांश} \times \text{लग्ननवांश}}{१०८}$ । अत्र लग्ननवांशं "यदि त्रिंशदंशैर्नैव न-

वांशा लभ्यन्ते तदैष्टलग्नांशादिभिः किमिति = $\frac{९ \times \text{लग्नांशादि}}{३०}$ । अने-

नोत्थाप्य जातो हानिभागः = $\frac{\text{दायांश}}{१०८} \times \frac{९ \times \text{लग्नांशादि}}{३०}$

= $\frac{\text{दायांश} \times \text{लग्नांशादि}}{३६०}$ । अनेन हीना दायांशाः स्फुटा भवितुमर्हन्ति ।

अन्ये आचार्यास्तु "यदि रूपमितेन १ पूर्णतद्भावफलेनेयं हानिस्त-

देष्टुभावकलेन किमि” त्यनुपातोद्भवेन फलेन दायंशा उनाः कृतास्तत्र बहुसम्मतम् । शेषवासनायां स्वागम एव प्रमाणमित्यलं पल्लवितेन ॥२२॥

भा०—यदि लग्न में पापग्रह हो तो ग्रह के पिण्डादि आयुभाग को पृथक् रखकर लग्न के अंशादि से गुना करके ३६० से भाग देकर लविव को पृथक्स्थित-आयुभाग में घटावे । यदि शुभ ग्रह की दृष्टि लग्नगत पाप पर हो तो लविव के आवा आयुभाग (दायंश) में घटावे तो पिण्डायु होती है । दूसरे आचार्यों की सम्मति यह है कि, उर्रोक्त लविव को लग्नगत पापग्रह के भावफल से गुनाकर दायंश में घटावे । शुभग्रह की दृष्टि रहे तो उसका आवा घटावे । लग्न में दो पाप ग्रह हो तो अधिक बल वाले के भावफल से गुना करें । बल में समता हो तो जिसका भावबल अधिक हो उससे गुना करें । पर यह मतान्तर ग्राह्य नहीं है । और लग्नगत क्रूर यदि लग्नेश हो तथा अंशायुर्दायि में यह संस्कार नहीं होता है ॥२२॥

उ०दी०—अथात्रोदाहरणे लग्ने क्रमाभावात् तज्जनिता हानिर्नास्त्येव । अन्यद् व्याख्याबलोकनेनैव सुगममिति ॥२२॥

अथ पिण्डनिसर्गजीवशर्मायुर्वर्षाधानयनमाह—

गोऽब्जास्तत्त्वतिथिप्रभाकरतिथिस्वर्गा नखाः पैण्डजे
नैसर्गे नखभूद्विगोघृतिनखाः पञ्चाशदकाद् गुणाः ।
दायांशाः स्वगुणैर्हता हि भगणांशाप्ताः समाद्यायुषी
स्वर्गाप्ताश्च समादि जैवमिमहत्स्वांशैर्धटीष्वन्वितम् ॥२३॥

व्या०—अर्कात् (अर्कमारभ्य समानां ग्रहाणां) क्रमात् गोब्जा-स्तत्त्वतिथिप्रभाकरतिथिस्वर्गा नखाः पैण्डजे=पिण्डायुषि गुणाः स्युः । नैसर्गे=निसर्गायुषि नखभूद्विगोघृतिनखाः पञ्चाशत् क्रमेणाकादिग्रहाणां गुणाः स्युः । पैण्डजे नैसर्गे च दायंशाः स्वगुणैर्हता भगणांशाप्ताः लब्ध-तुल्ये समाद्यायुषी भवतः । तथा दायंशाः स्वर्गाप्ताः=एकविंशतिभक्ता लब्धं जैवं=जीवशर्मोक्तं समाद्यायुर्भवति । तदिमहत्स्वांशैः=अष्टभक्त-दायांशैर्धटीष्वन्वितं कार्यं तदा वास्तवं स्यात् ॥२३॥

अत्रोपपत्तिः—पिण्डायुषि “नवतिथिबिषयाश्विभूतरुद्रश्च सहिता दशभिः स्वतुंगभेषु” तथा नैसर्गे “एकं द्वौ नव विंशतिर्धृतिर्धृति पञ्चा-शदेषां क्रमात्चन्द्राद्रेन्दुजशुक्रजीवदिनकृत्प्राभाकरीणां समाः ।” इति

बृहज्जातकोक्तान्येवायुर्बर्षाणि गृहीतानि । 'दायांशाः स्वगुणैर्हता हि भगणांशाः समाधायुषी' इत्यन्तस्योपपत्तिः २१) एकविंशतितमश्लोकोपपत्तौ प्रदर्शिता । अथ जैवे युक्तिः—“स्वमतेन किञ्चाह जीवशर्मा प्रहृदायं परमायुषः स्वरांशम्” इति बृहज्जातकवचनेनोक्तवस्थे ग्रहे परमायुषः सप्तमांशतुल्यमायुः (१२००/५००)

भवति, तत्र (उक्ते) दायांशाः भगणांशतुल्या अत इष्टस्थानेऽनुपातो यदि भगणांशतुल्यदायांशैः परमायुरसप्तमांशतुल्यमायुरतदेष्टदायांशैः

व. मा. दि.

व.

दि.

$$\text{किमिति } \frac{(१२००/५) \text{ दा अं.}}{७ \times ३६०} = \frac{१२० \times \text{दा अं.}}{७ \times ३६०} + \frac{५ \times \text{दा अं.}}{७ \times ३६०}$$

व.

घ.

व.

घ.

व.

$$= \frac{\text{दा अं.}}{२१} + \frac{६० \times ५ \times \text{दा अं.}}{७ \times ३६०} = \frac{\text{दा अं.}}{२१} + \frac{५ \times \text{दा अं.}}{४२} = \frac{\text{दा अं.}}{२१}$$

घ.

+ $\frac{\text{दा अं.}}{८}$ स्वल्पान्तरात् । अत उपपन्नं जैवानयनम् । वस्तुतो “लघतः

शरभ्राद् द्विवेदभागाप्तघटीभिरन्वितम्” इति सुन्दरमिश्रोक्तमेव सुष्ठु-तरमित्युपपन्नं सर्वम् ॥२३॥

भा०—(१९ । २५ । १५ । १२ । १५ । २१ । २०) ये क्रम से सूर्यादि सात ग्रहों के पिण्डायु में गुणक होते हैं । और निसर्गायु में २०, १, २, ९, १८, २०, ५०, ये क्रम से सूर्यादि ग्रहों के गुणक हैं । ग्रहों के दायांश को अपने अपने गुणक से गुणाकर ३६० के भाग देने से वर्षादिक पिण्डायु, और निसर्गायु होती है । जीवशर्मायु के द्विवे दायांश को २१ से भाग देकर लब्धि वर्षादि जीवायु होती है । उस में दायांश को ८ से भाग देकर लब्धि घट्यादि को जोड़ देने से वास्तव आयुःप्रमाण होता है ॥ २३ ॥

उ० दी०—अथ रवेः पिण्डादित्रिकायुरंशाः ३०२।५७।३८ गोब्जै-१९ गुणिताः ५७५६।१५।०२ भगणांशै ३६० रेभिर्मंक्ताः लब्धं वर्षांशं पिण्डायुः १५।११।२६।१५।०२ एवं सर्वेषां पिण्डायुः साध्यम् । परं शनिगुर्वोश्चकार्धहानिः पूर्ववदेव कार्या (द्र० ९७ चक्रम्) । एवं रवेः पिण्डादित्रिकायुरंशाः ३०२।५७।३८ नैसर्गजेन गुणेता २० नेन गुणिताः

६०५९।१२।४० एते षष्ठ्यधिकशतत्रयेण भक्ताः लब्धं वर्षाद्यं १६।०९।
२९।१२।४० निम्नर्गायुरिति (३० ९८ चक्रम्) ।

अथ रवेः पिण्डादित्रिकायुरंशाः ३०२।५७।३८ स्वर्गेना २१ नेन
भक्ताः १४।०५।०३।३६।३४ अष्टमक्तपिण्डादित्रिकायुरंशेना ३७।५२
नेन घट्यादौ युक्ता १४।०५।०४ १४।२६ जातं वर्षाद्यं जीवायुः । पर-
मिदमानयनं स्थूलम् । वास्तविकन्तु “लघतः शरणाद् द्विवेदभागात्
घटीभिराढ्यम्” इति मिश्रोक्त्या, पिण्डादित्रिकायुरंशाः ३०२।५७।३८
पञ्चगुणिता १५१४।४८।१० द्विचत्वारिंशद्भक्ताः ३६।०४ एभिर्घटीपलैः
स्वर्गाप्तदायांशवर्षादिकं १४।०५।०३।३६।३४ युक्तम् १४।५।४।१२ ३८
जातं जीवायुः (३० ९९ चक्रम्) । एवं हानिप्रयकृतदायांशेभ्यः
(१०२-१०३-१०४) चक्राणि सिद्धयन्तीत्यलं पल्लवितेन ॥२३॥

अथ सिद्धेषु पिण्डादित्रिषु लग्नायुरानयनमाह--

स्याल्लिप्ताः खनखोद्धृता विमतनोर्वर्षादि पैण्डत्रिके
लग्नायुर्निखिलैस्तदंशकसमं कैश्चिदुत्तुल्यं स्मृतम् ।
यस्येशोऽधिबलस्तदेव हि परैस्तेनाढ्यमन्यैर्यदं-
शायुर्वत्त्वथ चांशुत्तुल्यमखिलोक्तं ग्राहमेवादिसम् ॥२४॥

व्या०—विमतनोः = राशीन् विहाय लग्नस्य लिप्ताः खनखोद्धृताः
= शतद्वयभक्ताः लब्धं पैण्डत्रिके = पिण्डादित्रिके लग्नायुः स्यात् । तदंश-
कसमं निखिलैः = सर्वाचार्यैः स्मृतम् । कैश्चित् भतुल्यं = लग्नभुक्तराशि-
तुल्यं स्मृतम् । परैर्यस्येशो बली तदेव (यद्यंशेशो बली तदांशतुल्यं,
राशीशो बली चेद्राशितुल्यं) स्मृतम् । अन्यैरंशायुर्वत् यदायुस्तत्तेन
(राशिपतौ बलिनि राशितुल्यायुषा, अंशेशे बलिनि अंशतुल्यायुषा)
आढ्यं = युक्तं कार्यमिति स्मृतम् । अथ चांशुत्तुल्यमिदमखिलोक्तमादि-
ममेव ग्राह्यम् ॥२४॥

अत्रोपपत्तिः—“होरात्वंशप्रतिमम्” आयुर्ददातीति बृहज्जातकोक्त्या
लग्नभुक्तनवांशतुल्यमायुः सिद्धयति । अतोऽनुपातो—यदि शतद्वयकला-
भिरैको नवांशस्तदेष्टुर्लगांशकलाभिः कतीति लग्ननवांशसंख्या
= $\frac{\text{लग्नकला} \times १}{२००}$ । पुनरनुपातो—यदि एकनवांशेनैकं वर्षं तदा

लग्ननवांशैः किमिति लग्नायुः = $\frac{१ \times \text{लग्नकला}}{१ \times २००} = \frac{\text{लग्नकला}}{२००}$ अन्यत्
 स्पष्टमेवागममूर्त्त्वत् ॥२४॥

भा०—राशिरहित लग्न के अंशदि की कला बनाकर उसको २०० से भाग देकर लब्धि पिण्डादि त्रिक में लग्न की आयु होती है । इस अंशायु में सब आचार्यों की सम्मति है । कोई लग्नभुक्तराशि तुल्य लग्नायु कहते हैं । कोई राशीश और अंशेश में जो अधिक वशे हो तत्तुल्य कहते हैं । कोई अंशायुवत् आयु-दाय साधन करके उसमें राशीश बली हो तो राशि तुल्य यदि अंशेश बली हो तो नवांश तुल्य वर्ष और जोड़ने से लग्नायु कहते हैं । इसमें प्रथमोक्त अंशायुतुल्य सर्वाचार्यों का सम्मत है इसलिये वही ग्रहण करना चाहिये ॥ २४ ॥

उ० दी०—अथ राशिरहितलग्नं लवाद्यम् । १८।३४।४६ अस्य विभाः १११४।४६ द्विशत्या भक्ताः लब्धं पैण्डत्रिके लग्नायुः ५।६।२६।३४।४८ (द्र० १०२—१०४ चक्राणि) ॥२४॥

अथ चतुर्णामायुषां कर्तम कदा प्राह्यमित्याह—
 अंशायुश्च तनाविनेऽधिकबले पैण्डं निसर्गं विधौ
 स्याच्चेत्तुल्यबलं द्वयोर्युतिदलं तज्जायुषोश्चेत् त्रयः
 त्र्यायुषि त्रिबलैर्निहत्य च युतिर्वीर्यैक्यहृद्वा त्रिजा-
 युर्युत्यास्त्रिलोऽथ जैवमुदितं चेद्धीनवीर्यास्त्रयः ॥२५॥

व्या०—तनौ अधिकबलायां (“स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूः” इत्यमरो-क्तेस्तनुशब्दस्य नित्यस्त्रीलिङ्गत्वादधिकबलेऽत्र लिंगविपरिणामेनाधिक-बलयामिति तनुविशेषणं ज्ञेयम्) लग्नेऽधिकबलेऽशायुः साध्यं, इने=सूर्ये-ऽधिकबले पैण्डं=पिण्डायुस्तथा विधौ=चन्द्रेऽधिकबले निसर्गं=नैसर्गिकं साध्यम् । चेद्द्वयोः (लग्नार्कचन्द्राणामन्यतमयोः) तुल्यबलं तदा तज्जायुषोर्युतिदलं प्राह्यम् । चेत्त्रयः समबलास्तदा त्र्यायुषि त्रिबलै-र्निहत्य (लग्नबलेनांशायुः सूर्यबलेन पिण्डायुः, चन्द्रबलेन निसर्गायुः संगुण्य) युतिः (तेषां योगः) वीर्यैक्यहृत् तदायुर्भवति । वा त्रिजायु-युत्यास्त्रिलोः=तृतीयांश आयुर्भवति । अथ चेत्त्रयो हीनवीर्यास्तदा जैवं=जीवशर्मायुर्मुदितं=कथितम् ॥२५॥

अत्र युक्तिः—“अंशोद्भवं बिलग्नत् पैण्डं मानोर्निसर्गजं चन्द्रात् ।
 यत्तेषां यो बलवानेकतमं तस्य चिन्तयेदायुः ॥ लग्नविवाकरचन्द्रा-

अथोऽपि बलरिक्ततां यदा याप्ति । परमायुषः स्वरांशं ददति स्वगा जीवशर्मोक्तम् ॥” इति पारवर्णवचनेन बलवशादायुर्ग्रहणं यदुक्तं तद्युक्तम् । यदि द्वौ तुल्यबलौ तदा बलत्रयवशादायुर्द्वये प्राप्ते सत्येक-तरायुरबलम्बनं न समुचितमित्येवायुर्द्वययोगार्थं ग्राह्यमिति पर्यवसितम् । परमत्र तत्तद्बलवशात्प्राप्तेर्द्वयोर्वचन्योरेकाकारतायां तत्तदायुषोऽर्थमयुक्तं विलक्षणयोर्द्वयोर्वचन्योरेकाकारता योगार्थं विश्रान्ता । अतस्तस्फुटतार्थ-मनुपातः—यदि बलद्वययोगार्थेनैतदायुर्ध्वं लभ्यते तदायुःप्रापकौनद्वलेन किमिति = $\frac{\text{आ} \times \text{इव}}{२ \text{ वयो}} = \frac{\text{आ} \times \text{इव}}{\text{वयो}}$ । एवं द्वितीयस्य $\frac{\text{आ} \times \text{इव}}{\text{वयो}}$ । अन-

योर्योगः = $\frac{\text{आ} \times \text{इव} + \text{आ} \times \text{इव}}{\text{वयो}} = \text{वास्तवायुः}$ । एवं त्रिषु तुल्यबलेषु

तदादायुस्तदाद्वलेन संगुण्य तद्योगं बलत्रययोगेन भजेत्तद्वधं मिश्रायुः स्यादित्युपपन्नम् । अत्र बलतुल्यता हीनत्वं मध्यत्वमधिकत्वमादाय मन्तव्या । न च विषष्ट्यंशपर्यन्तबलसमत्वं ग्राह्यम् । विशेषार्थ (१०९) चक्राधस्थगद्यं विलोक्यम् ॥२५॥

भा०—छग्न, सूर्य और चन्द्रमा इन तीनों में यदि छग्न अधिक बल हो तो अंशायु, यदि सूर्य अधिक बल हो तो पिण्डायु, यदि चन्द्रमा अधिक बल हो तो निसर्गायु ग्रहण करना चाहिये । यदि इनमें किसी दो का बल तुल्य हो तो दोनों की आयु के योगार्थ आयु ग्रहण करना चाहिये (अर्थात् छग्न रवि तुल्य बल हो तो अंशायु पिण्डायु के योगार्थ, यदि छग्न चन्द्र तुल्य बल हो तो अंशायु निसर्गायु के योगार्थ, और रवि चन्द्र तुल्य बल हो तो पिण्डायु निसर्गायु के योगार्थ करना) यदि छग्न, रवि, चन्द्र, ये तीनों तुल्य बल हो तो तीनों आयु को अपने २ बल से गुना कर सबका योग कर उसमें तीनों के बल के योग से भाग देकर जो छग्न हो अथवा तीनों आयु के योग का तृतीयांश आयु ग्रहण करना चाहिये । यदि तीनों हीन बल हो तो जीवशर्मोक्त आयु ग्रहण करना । वहाँ बल की तुल्यता में यदि दोनों अधिक बल हो अथवा दोनों मध्य बल हो तो तुल्य बल समझे जाते हैं ॥२५॥

उ० दी०—अथात्रोदाहरणे लग्नचन्द्रयोर्वलं षड् पादिकमतो लग्न-बलप्रदिनीकृतांशायुषश्चन्द्रबलप्रदिनीकृतनिसर्गायुषश्च योगः तयोर्वलयोगेन भक्तः तदा मिश्रायुः स्यादिति । तद्यथा रवेर्दिनीकृतांशायुः ३०३१।४२।३६ इदं लग्नबलेना ८।०१।३७ नेन गुणितम् २४३३५।२२।०४ एवं सर्वेषां

(द्र० १०५ चक्रम्) । एवं रवेर्दिनीकृतनिसर्गायुः ४०३९।२८।२७ चन्द्र-
बलेना ७'४८।१८ नेन गुणितम् ३१५२८।०५।४५ एवं सर्वेषाम् (द्र०
१०६ चक्रम्) । अथ लग्नवल्लदिनीकृतांशायुषश्चन्द्रवल्लदिनीकृतनिस-
र्गायुषश्च योगः ५५८६३।२७।४९ सवणितः २०११०८४६९ एवं सर्वेषाम्
(द्र० १०७ चक्रम्) । अयं लग्नचन्द्रयोर्वैद्ययोगेना १५।४९।५५ नेन
सवणितेन ५६९९५ भक्तः ३५२८।३१।४२ इदं दिनादिमिश्रायुः (द्र०
१०९ चक्रम्) ॥२५॥

अथ हीनबलत्वादिलक्षणं तथांशायुषो बहुसंमतत्वं तथा केषा-

मिदमायुर्घटत इत्याह—

त्र्यल्पे हीनबलो बली षडधिके वीर्ये ग्रहश्चोदयो
भिन्नं स्वस्वमते स्मृतायुरिति यत्प्राज्ञैर्व्यवस्थापितम् ।

अंशायुर्वहुसंमतं भवति यत्सत्यं च सत्योदितं

स्याद्वर्मिष्ठसुशीलपथ्यसुभुजां न स्यादिदं पापिनाम् ॥२६॥

व्या०—त्र्यल्पे = रूपत्रयारूपे वीर्ये सति ग्रह उदयो = लग्नं च हीन-
बलः स्यात् । षडधिके = षड्रूपाधिके वीर्ये बली । त्र्यधिके षडल्पे च
बले मध्यबल इत्यर्थत एव सिद्ध्यति । इति स्मृतायुः प्राज्ञैः स्वस्वमते
भिन्नं यद् व्यवस्थापितं तत्र सत्योदितं = सत्याचार्योक्तमंशायुर्वहुसंमतं
स्यात् । इदमायुः धर्मिष्ठसुशीलपथ्यसुभुजां जनानां सत्यं स्यात् । न
पापिनाम् । पापिनां न घटते इत्यर्थः ॥२६॥

अत्र युक्तिः—बलानि षडेव सन्ति तत्र प्रत्येकं यदि पूर्णात्मकं
रूपतुल्यं गृह्यते तदा षड्रूपाणि भवन्त्यतः षड्रूपबलवान् सम्पूर्णबलो-
पपन्नो बली स्यादिति समुचितमेव । तथा षड्रूपावःसंनिहितं मध्यबलः
षड्रूपाणामधः सान्निध्यं तद्वर्षात्मकरूपत्रयपर्यन्तम् । मध्यबलावःसंनिहिते
रूपत्रयारूपे हीनबलत्वमित्यपि युक्तमेवेत्यलं पल्लवितेन । तथा च पाप-
कर्मणाऽऽयुःक्षयत्वात्स्वबधर्मनिष्ठेष्वेव तत्सत्यता भवितुमर्हतीति ॥२६॥

भा०—ग्रह अथवा लग्न का षड्बल रूपत्रय ३ से अल्प हो तो हीन बली
यदि ३ से अधिक हो तो बली होता है । यहाँ ३ से अधिक, और ६ से अल्प
बिसका षड्बल हो वह मध्य बली अर्थ से ही सिद्ध होता है । पूर्वोक्त चतुर्विध
आयु आचार्यों ने अपने अपने मत से भिन्न भिन्न कही है उनमें सत्याचार्योंक
अंशायु बहुत आचार्यों से स्वीकृत और सत्य होती है । यह आयु धर्मिष्ठ, सुशील

और पथ्य भोजनादि करने वालों को सम्पूर्ण मिलती है । पापियों को पूरी आयु नहीं होती है ॥२६॥

उ० दी०—स्पष्टम् ॥ २६ ॥

अथ शिष्यसन्देहनिराकरणार्थमाह—

हानिर्यास्तमितेऽरिभेऽल्पनुमतांऽशोत्थेऽल्पबुद्ध्या न तद्
यस्माच्चैष्टिक आश्रयेऽस्ति निखिलैः पिण्डादिषूक्ता ततः ।

आयुः सौरमिदं यतोऽद्गणना सौरात्ततः सूरिभिः

प्रोक्तं सत्यमसद्यदल्पकथितं नाक्षत्रकं सावनम् ॥२७॥

व्या०—अस्तमितेऽरिभे प्रहे या हानिः “स्वोच्चो नो द्युचर” इत्यादिनाऽर्धत्रयंशतुल्या कथिता सा केनचिदाचार्यैर्भांशोत्थे अंशायुर्दायेऽल्पबुद्ध्याऽनुमता=स्वीकृता, तन्न=तन्मतं न समीचीनमित्यर्थः । यस्मात् सा हानिश्चैष्टिके, आश्रये गुणकेऽस्ति; ततो निखिलैः=सर्वैः पिण्डादिषूक्ता न चांशायुषीत्यर्थः । इदमायुः (वर्षादि) सौरं स्यात् यतोऽद्गणना सौराद् भवति । यथोक्तं भास्करेण—“वर्षायनर्तुयुगपूर्वकमत्र सौरात्” इति । ततः सूरिभिः प्रोक्तं सौरं सत् । अल्पकथितं=नुच्छज्जनेन कथितं यन्नाक्षत्रं सावनं वा तदसत् ॥२७॥

अत्र युक्तिः सुगमगममूलैव ॥ २७ ॥

मा०—अस्त में, अर्धशनि, और शत्रुग्रह में व्यंशहानि जो कही गई है उसको कोई २ अल्प बुद्धि वाले अंशायु में भी मान लिये हैं किन्तु यह ठीक नहीं है । क्योंकि अर्धव्यंशहानि चेष्टा गुणक और आश्रय गुणक में है इसलिये सब आचार्य पिण्डादित्रिकायु में कहे हैं अंशायु में नहीं । और यह आयु वर्षादि सौर होता है । क्योंकि वर्ष की गणना सौर से ही होती है । इसलिये ‘जो आचार्य सौरमानसे आयु कहे हैं वह सत्य (माननीय) है । और जो अल्पज्ञ नाक्षत्र अथवा सावन मान से कहे हैं वह असत् (मानने योग्य नहीं) है ॥ २७ ॥

उ० दी०—स्पष्टम् ॥ २७ ॥

अथ प्राणिनां परमाःपुरस्सरं मनुष्येतरायुरानयनमाह—

पञ्चाहं नखभूसमा नृकरिणां व्याघ्राद्यजादेर्नृणां

गोकाल्योश्च जिनास्तथोष्ट्रखरयोस्तत्त्वानि सूर्याः शुनाम् ।

अश्वायुः परमं रदा नृवदिहानीयायुरेषां परा-
युर्निघ्नं नृपरायुषा च विहृतं तेषां स्फुटायुर्भवेत् ॥२८॥

व्या०—पञ्चाहं नखभूसमाः (पञ्चदिनाधिकविंशत्यधिकशत-
वर्षाणि) नृकरिणां (मनुष्याणां गजानां च) परममायुः स्मृतम् । व्याघ्रा-
द्यजादेर्नृपाः=षोडशवर्षाणि, गोकाल्योः=गोमहिष्योर्जिनाः=चतुर्विंशतिः,
तयोष्ट्रधरयोः तत्त्वानि=पञ्चविंशतिः, शुनां=कुक्कुराणां सूर्याः=द्वादश,
परमं अश्वायु रदाः=द्वात्रिंशत् समा वर्षाणि परमायुः स्मृतम् । अथैषां
स्फुटायुःसाधनम्—नृवदिति । इहैषां=व्याघ्रादीनां नृवत्=मनुष्यायुर्वदा-
दुरानीय तेषां परायुर्निघ्नं नृपरायुषा विहृतं तेषां स्फुटायुर्भवेत् ॥ २८ ॥

अत्रोपपत्तिः—परमायुषि तु प्रत्यक्षमुपलब्धिरेव प्रमाणम् । मनु-
ष्यपरमायुषा मनुष्यवदानीतमश्वदीनामायुर्लभ्यते तदा स्वस्वपरमायुषा
किमिति तत्तत्स्फुटायुः स्यादेवेत्युपपन्नम् ॥ २८ ॥

भा०—एक सौ बीस १२० वर्ष पँच दिन मनुष्य और हस्ती की परमायु,
तथा व्याघ्र मेढ्रा आदि की १६ वर्ष, गार्ग और भैंस की २४ वर्ष, ऊँट और गदहे
की २५ वर्ष, तथा कुत्ते की १२ वर्ष, घोड़े की ३२ वर्ष परमायु होती है । घोड़े
आदि की भी मनुष्यवत् आयु साधन करके उसको अपनी अपनी परमायु से
गुना कर मनुष्य की परमायु से भाग देकर लब्ध वर्षादि अपनी अपनी स्फुटायु
होती है ॥ २८ ॥

३० दी०—व्याख्यावच्छोकनेनैव सुगमं पद्यम् ॥ २८ ॥

—:०:—

अथ दशाध्यायः ।

तत्रादौ दशास्वरूपं तच्छुभाशुभफलं चाह—

यस्यायुर्यदसौ दशास्य च शुमेशोच्चस्वभांशे तथा-
ऽऽरोहा नीचपरिच्युतस्य यदि सा कष्टारिनीचांशमे ।
त्यक्तोच्चे त्ववरोहिणी भवति सा मध्योच्चमित्रस्वभां-
शे सद्दृष्टयुतस्फुरत्कारबलिष्ठेष्टाधिके स्याच्छुभा ॥२९॥

व्या०—यस्य प्रहस्य यदायुरसौ अस्य=प्रहस्य दशा भवति ।

इष्टोच्चस्वभांशे (मित्रस्योच्चस्य, स्वस्य वा भांशे राशौ नवांशे वा) स्थितस्य ग्रहस्य दशा शुभा भवति । तथा नीचपरिच्युतस्य ग्रहस्य दशा आरोहा शुभफला भवति । यदि नीचपरिच्युतो ग्रहोऽरिनीचांशभे स्थितस्तदा सा-
ऽऽरोहा दशापि कष्टा स्यात् (मिश्रफलदा भवतीत्यर्थः) । त्यक्तोच्चे ग्रहे मित्रस्वभांशे स्थिते सावरोहादशापि मध्या मिश्रफलदा भवति । सद्दृष्टेष्टयुतस्फुरत्करवल्लिष्टेष्टाधिके त्यक्तोच्चे ग्रहे सति सावरोहिणी दशापि शुभा स्यादिति ॥२९॥

अत्र युक्तिः सुगमाऽऽगममूला च ॥२९॥

भा०—जिस ग्रह की जितनी आयु है उतनी ही उसकी दशा होती है । यदि ग्रह मित्र की राशि वा नवांश में हो अथवा अपनी राशि वा नवांश में हो किंवा अपनी उच्च राशि में वा उच्चराशि के नवांश में हो तो दशा शुभफल देने वाली होती है । यदि ग्रह अपनी नीच राशि को छोड़कर आगे हो तो (उच्चाभिमुख होने के कारण) उसकी दशा आरोहिणी (शुभफलदात्री) होती है । यदि नीच-
च्युत ग्रह शत्रु नीच राशि वा नवांश में हो तो आरोहा दशा भी शुभ फल देती है । यदि ग्रह उच्च राशि को छोड़ कर नीचाभिमुख हो तो उसकी अवरोहिणी (अशुभ-
फला) दशा होती है । यदि त्यक्तोच्चग्रह उच्च, मित्र राशि नवांश में वा अपनी राशि वा नवांश में हो तो मिश्र फल देती है । यदि त्यक्तोच्चग्रह शुभ ग्रह से दृष्ट, युत हो वा देदीप्यमान किरण तथा इष्ट अधिक हो तो अवरोहिणी दशा भी शुभ होती है ॥२९॥

उ० की०—अथात्र यस्य ग्रहस्य यदायुर्वर्षाद्यं तदेव दशावर्षाद्यं भवति (उ० ११३ चक्रम्) अत्र दशाक्रमो वक्ष्यमाणप्रकारेणैव ज्ञेय इति ॥२९॥

अथ दशाक्रममाह—

स्यादाद्या हि दशाधिकौजस इहाङ्गार्काब्जकानां तत-
स्तत्केन्द्रादियुजामथ द्विवहत्रो वीर्यक्रमेणैव हि ।

चेदोजःसमतायुषोधिकतयायुस्तुल्यता चेदशा

मौल्यात् स्यादुदितक्रमात्क्रमविधौ वीर्यं हि तत्रोच्यते ॥३०॥

व्या०—इह=अत्र अङ्गार्काब्जकानां=लभ्यविचन्द्राणां मध्येऽधिकौज-
सः=अधिकबलस्याद्या=प्रथमा दशा स्यात् । लभ्यार्कचन्द्राणां द्वयोस्तयाणां वा
चेदोजःसमता = बलसाम्यं तदाऽऽयुषोधिकतया = यस्यायुर्वर्षाण्यधिकः नि

तस्य, प्रथमा दशा ज्ञेया आयुस्तुल्यताऽपि चेत्तदा पूर्वपठितानां प्रथमा दशा भवितुमर्हति । यथा—छमार्कयोर्वलायुषोः साम्ये पूर्वपठितत्वात् प्रथमा छमस्य, एवं छमचन्द्रयोरप्याद्या छमस्यैव । तथा कर्कचन्द्रयोर्वलायुषोः साम्ये प्रथमं पठितत्वात् सूर्यस्यैवाद्या दशा स्यात् । कुत्रचित् पुस्तके “इहार्केन्दूद्यानाम्” इति पाठो दृश्यते तदसङ्गतम् । सर्वेषु जातकग्रन्थेषु “छमार्कचन्द्राणामिति” क्रमस्यैव पठितत्वात् । ततोऽनन्तरं तत्केन्द्रादियुजां छमार्कचन्द्राणां यस्याद्या दशा तस्मात् केन्द्रपणफरापोक्लिमस्थितानां ग्रहाणां दशा भवन्ति । पूर्वं केन्द्रस्थस्यानन्तरं पणफरस्थस्य तत आपोक्लिमस्थस्य दशा भवतीत्यर्थः, इहास्मिन् केन्द्रादौ चेद् द्विवहवः=द्वित्रयादयो ग्रहा भवेयुस्तदा वीर्यक्रमेणैव दशा ज्ञेया । यस्य वक्ष्यमाणं वीर्यमधिकं तस्य प्रथमा दशा ततस्तदल्पबलस्य ततोऽपि तदल्पबलस्येत्यर्थः । चेदोजः समता तदा आयुषोऽधिकतया (यस्य ग्रहस्याधुरधिकं तस्याद्या दशा ततो तदल्पायुष इति) चेदायुस्तुल्यतापि स्यात् तदा मौढ्यात्=सूर्यसंनिध्येनास्तमयात् उदितक्रमात् दशा ज्ञेया तत्र क्रमविधौ वीर्य=बलमुच्यते ॥३०॥

अत्रापि युक्ताबागम एव प्रमाणम् ॥३०॥

भा०—छम, रवि और चन्द्रमा इनमें जो अधिक बली हो उसकी प्रथम दशा होती है । यदि छम रवि चन्द्र इन तीनों के वा दो के बल तुल्य हो तो जिसका दशावर्ष अधिक हो उसकी प्रथम दशा होती है । दशा वर्ष में भी समता हो तो श्लोक पाठक्रम में जो पूर्व पठित है उसकी दशा प्रथम होती है । इस प्रकार जिसकी प्रथम दशा सिद्ध हो अनन्तर उस ग्रह से केन्द्रस्थित ग्रह की, तदनन्तर पणफरस्थ ग्रह की, बाद आपोक्लिमस्थ ग्रह की दशा होती है । यदि केन्द्रादि स्थान में दो अथवा दो से अधिक ग्रह हों तो उनमें जो अधिक बली हो उसकी प्रथम दशा, यदि बल में तुल्यता हो तो अधिक वर्ष वाले की, यदि वर्ष में भी तुल्यता हो तो सूर्य संनिध्य से अस्त होकर जिसका प्रथम उदय हुआ हो उसकी प्रथम दशा होती है । अब आगे श्लोक में दशाक्रम में बल को कहते हैं ॥३०॥

स० दी०—अथात्र दशाक्रमज्ञानं ११२ — ११३ चक्रसम्बन्धिगद्य-पद्याबलोकनेनैव स्फुटं भवति किं वृथाविस्तरेणेति ॥३०॥

अथ दशाक्रमबलं तथा रिष्टकरिष्टहरबलं चाह—

चेष्टग्राह्यदशा स्वभावजफलमौजांसि पाकक्रमे—

ऽर्केन्द्रोद्योत्प्रथमा खगोदयबलांघ्रिर्भेज्यवर्गेऽधितः ।

स्वैर्वर्गेश्वलैर्हता बलमिहैक्यं मूलितैक्यं परे-

ऽथैवं रिष्टदमंक्तृजे बहुबलो भङ्क्ता तदा रिष्टहत् ॥३१॥

व्या०—चेदू=यदि लग्नाद्यदशा स्यात् तदा स्वभावजफलप्रौ-
जांसि=पूर्वसाधितस्वभावफलेन गुणितानि षड्दलैक्यानि पाकक्रमे
=दशाक्रमे बलानि भवन्ति । चेदूर्केन्द्रोः प्रथमा दशा स्यात् तदा खगो-
दयबलाग्निग्रहाणां लग्नस्य च षड्बलैक्यचतुर्थांशः भे=गृहे स्थाप्यः ।
अन्यवर्गं=होरादौ स चतुर्थांशोऽर्धितः स्थाप्यः । ते स्थापितांकाः=स्वै-
र्वर्गेश्वलैर्हतास्तेषां एक्यं इह=पापक्रमे बलं भवति । परे=अन्ये मूळि-
तैक्यं=मूळितं च तदैक्यमिति बलं वदन्ति । अथैवं रिष्टदमंक्तृजे=रिष्टक-
ररिष्टहरयोर्वले साध्ये तत्र भंक्ता=रिष्टभंक्ता चेद्बहुबलस्तदा रिष्टहत्
=रिष्टनाशको भवति ॥३१॥

अत्रोपपत्तिः—तत्र बलेन दशाक्रमविचारे समभावफलेषु सर्वेषु
ग्रहेषु यस्याधिकं बलं तस्य पूर्वं ततस्तदल्पबलस्य ग्रहस्य दशेति
यथास्थितबलेन निर्णयः । तत्र रूपतुल्यं समभावफलं प्रकल्प्यानु-
पातः—यदि सकलग्रहाणां रूपतुल्ये समभावफले ग्रहस्ये तद्बल-
तुल्यं बलं लभ्यते तदेष्टभावफले किमिति लब्धं दशाक्रमबलम्

$$= \frac{\text{प्रब} \times \text{इभाफ}}{१}$$

अथ रविचन्द्रयोश्चेदाद्या दशा तदा तत्र 'होरादिवर्गाद् द्विगुणं गृहं
यत्' इति यवनवाक्येन राशेद्विवर्गात्मकत्वाद्दष्टौ तुल्यवर्गास्तत्र रिष्टकर-
रिष्टहरयोर्ग्रहयोर्वलं अष्टसु स्थानेषु स्थाप्यमत्र स्थानद्वयं गृहसम्बन्धि,
स्थानषट्कं च होरादिसम्बन्धिकम् । अत्रापि सुगमार्थमेकक्रमलाभार्थ-
मष्टतुल्यं समबलं प्रकल्प्यानुपातो यदि राशीशस्याष्टतुल्ये समबले राशि-
स्थग्रहोदयबलतुल्यबलं लभ्यते तदेष्टराशीश्वले किमिति दशाक्रमबलम्

$$= \frac{\text{ग्रहोदयब०} \times \text{राशीशब०}}{८} \quad । \quad \text{इदं द्विगुणितं राशिस्थानीयबलम्}$$

$$= \frac{\text{ग्रहोदयब०} \times \text{राशीशब०}}{४} \quad । \quad \text{गृहाद् होरादेरर्धमितत्वा "द्वयवर्गोऽर्धित"$$

कैवहुषु पुस्तकेषु "भंक्तृजेऽधिकबले" इति प्रामादिकपाठोऽनभिज्ञैः प्रक्षिप्तः ।

इत्युक्तम् । ततश्चैवामेक्यं सर्वबलमित्यपि समुचितम् । तथा च यद्वल-
मधिकं तन्मूलमप्यधिकमेवेति सर्वबलस्य मूलग्रहणेऽपि न कापि हानिः ।
यत्तु मूलानामैक्यं (प्रत्येकं मूलभादाय तदैक्यं) बलमिति कैश्चिद्
व्याख्यातं तन्निमूलत्वादसङ्गतमिति सुवीभिर्विभाज्यम् । अन्यत्स्पष्टमेव ॥

भा०—यदि लग्नी प्रथम दशा हो तो स्व स्व भावफल से ग्रहके षड्वलैक्य
को गुना करने से दशाक्रम में बल होता है । यदि रवि अथवा चन्द्रमा की प्रथम
दशा हो तो ग्रह तथा लग्नके षड्वलैक्य का चतुर्थीय करना उसको ग्रहस्थान में
लिखना, तथा उसीका भावा होरादि षड्वर्ग में लिखना फिर उन सबको अपने
वर्गों के बलसे गुना करके सबका योग करना तो दशाक्रम में बल होता है ।
कोई आचार्य योग के मूल लेकर दशाक्रम में बल मानते हैं । कोई प्रत्येक का
अलग अलग मूल लेकर उनके योगको दशाक्रम में बल मानते हैं किन्तु वह युक्ति-
शून्य मालूम होता है । इसलिये सबका योग अथवा सर्वयोग का मूल ही वास्तव
बल है । इस प्रकार रिष्टकर, रिष्टहर दोनों ग्रहके बल साधन करें । यदि रिष्टहर
अधिक बली हो तो रिष्टभंग करता है ॥१६॥

च० दी०—अथात्रोदाहरणे लग्नबलाधिकत्वाल्लग्नस्यैव प्रथमा दशा
तनात्र स्वस्वग्रहभावजफलेन (१० चक्रस्थेन) ग्रहस्य स्वानि स्वानि
षड्वलैक्यानि गुणितानि दशाक्रमबलानि भवन्ति । तद्यथा—रवेर्भाव-
फलेना ००।२८।३३ नेन रवेः षड्वलैक्यं ५।४६।२५ गुणितं जातं रवेर्द-
शाक्रमबलम् २।४४।५० एवं सर्वेषां ग्रहाणां साध्यम् (३० ११२ चक्रम्) ।

अथ रिष्टकरहरस्योदाहरणम्—रवेः षड्वलैक्यम् ५।४६।२५ एतदग्निः
१।२६।३६ रविः शनिगृहे वर्त्तते तेन शनिषड्वलैक्येना ६।१२।५२ नेन
गुणितः (१।२६।३६) × (६।१२।५२) = ८।५८।१० इदं रवेर्गृहसम्बन्धि-
रिष्टकरहरबलम् । एवञ्च होरायां रविबलांघ्रघर्षम् ००।४३।१८ रविः
स्वहोरायां वर्त्ततः स्वघलेना ५।४६।२५ नेन गुणितम् (००।४३।१८)
× (५।४६।२५) = ४।१०।०० इदं होरासम्बन्धिरिष्टकरहरबलम् । एवं
द्रेष्काणादी बलांघ्रघर्षं द्रेष्काणादिस्वामिबलेन निम्नं स्वस्वबलं ज्ञेयम् । तत्र

गृहादिबलानां योगः योगबलं भवति (द्र० १११ चक्रम्) 'मूलितैक्यं परे' एतदर्थमेतच्चक्राद्यो गद्यपद्यमलोक्यमिति ॥३१॥ ❀

अथ रिष्टकरहरप्रत्ययेर्वलघ्नान्ये निर्णयमाह—

भङ्क्तू रिष्टकृतो हिताहितशुभासत्त्वं च नीचोच्चभा-
स्ताद्यस्याश्रयतां विचार्य मतिमान् रिष्टस्य भङ्गं भदेत् ।
श्रेष्ठं रिष्टहतौ दशाक्रम इहौजः श्रीधराद्योदितं
कष्टेष्टन्नबलान्तरात्क च कृतं तद्युक्तिशून्यं त्वसत् ॥३२॥

व्या०—भङ्क्तू रिष्टभंगकरस्य, रिष्टकृतः=रिष्टकरस्य चेति महद्वय-
स्यापि हिताहितशुभासत्त्वं=हितमिष्टमहितं कष्टं शुभत्वमशुभत्वं च
पुनर्नीचोच्चभास्ताद्यस्य सकलस्याप्याश्रयतां विचार्य मतिमान् रिष्टस्य
भंगं भदेत् । इह=अत्र रिष्टहतौ दशाक्रमे श्रीधराद्योदितमोजः=बलं
श्रेष्ठम् । क च=कुत्रापि (श्रीपत्यादिपद्धतौ) कष्टेष्टन्नबलान्तरात् दशाक्रम-
बलं कृतं तद् युक्तिशून्यमसत्त्वं ज्ञेयमिति ॥३२॥

अत्र श्रीधराद्योदितबलस्य श्रेष्ठत्वं, श्रीपत्याद्योदितबलस्य युक्ति-
शून्यत्वमसत्त्वं चोदाहरणदीपिकायां स्फुटं प्रदर्शितमलमत्र लेख-
प्रपञ्चेनेति ॥३२॥

❀ अत्र प्रसङ्गाच्छ्रीपतीयरिष्टकरहरचक्रस्योदाहरणम् । तत्र तावत्तदानयनपद्यम् ।

“यच्छुभाशुभबलान्तराद्वलं रिष्टमङ्गकरखेटयोः पुनः ।

सैश्वर्यगद्वलद्वन्द्वसंशकं तद्वलं भवति शेषवर्गजम् ॥ १ ॥

मादिवर्गपतिवीर्यसंगुणं जायते बलमरिष्टकारिणः ।

रिष्टभङ्कुरपि सप्तवर्गजं तद्धि सर्वबलसंयुतिस्तयोः ॥ २ ॥

अथात्रेष्टगुणितं रवेः षड्वलैकम् ०२।४९।५० तथा कष्टगुणितञ्च २।३७।०३
अनयोन्तरम् ००।१२।४७ चतुर्भक्तं ००।०३।१२ इदं गृहकोष्ठके भसंशकं
जातम् । एतदर्धम् ००।०१।३६ होरादिषड्वर्गेषु भसंशकं ज्ञेयम् । अथ गृहकोष्ठस्य
भसंशकं ००।३।१२ गृहस्वामिषड्वलेना ६।१२।५१ नेन गुणितं जातं
००।१९।५३ एवं होराकोष्ठस्यभसंशकं ००।१।३६ होरास्वामिबलेना ५।४६।२५
नेन गुणितं ००।०९।१४ एवं स्वत्वभसंशकं स्वत्वस्वामिबलेन गुणितं स्वस्वकोष्ठके
लेख्यम् । तेषां गृहादिकोष्ठस्थानां योगः १।२४।५९ इदं रवेःरिष्टकरहरबलम् ।
एवं सर्वेषां (द्र० ११० चक्रम्) ।

भा०— रिष्टकर और रिष्टहर दोनों ग्रहों के इष्ट, कष्ट, शुभत्व, अशुभत्व तथा नीच, उच्चराशि, अस्त, आदि शब्द से मूल त्रिकोण, अत्रिमित्र, मित्र, सम, शत्रु, अघिशत्रु की राशि और जय, पराजयके आश्रय विचार करके मतिमान् रिष्टभंग कहे । यहाँ रिष्टभंग में और दशाक्रम में श्रीवर आदि से कथित ग्रहादिकों का बल श्रेष्ठ है । श्रीपति आदि किसी किसी आचार्यों के ग्रन्थ में कष्ट इष्ट से गुणित षड्वलैक्य के अन्तर पर से बल साधन किया है वह युक्तिशून्य और असत् है ॥

उ० दी०—अथ श्रीरत्याद्युक्तवद्व्याख्यतत्त्वमुक्तं तद्यथा—रिष्टकर्तुवा रिष्टहर्तुर्ग्रहस्य वलपरिणामस्य यत्र तच्चवलं रूपार्धं ००।३० चेष्टावलञ्च रूपार्धं ००।३० तदा इष्टं कष्टं सममेव ०।३० तदेष्टकष्टवलसाम्यात्तदन्तर-वलं शून्यं स्यात् । तदा षड्वलपूर्वोऽपि ग्रहः शुभाशुभवलान्तरात्साधि-तबलेन शून्यवलः श्रीपतिमते रिष्टकर्त्ता रिष्टहर्त्ता वा न भवति । न चैतद्युक्तम् । तथान्या युक्तिः—यत्रोच्चवलं शून्यं चेष्टावलञ्च शून्यं तदेष्टं शून्यं कष्टं रूपं स्यात् । तदा इष्टवलं शून्यं कष्टवलं यथावत्स्यात् । तदा शुभाशुभवलान्तराद्बलमिति कष्टवलशेषाद्बलमुत्पद्यते । तदा तद्बलाधिको-रिष्टहर्त्ता अस्तं गतो नीचगतश्च कथमरिष्टं हरति । अतश्च यच्छुभाशुम-बलान्तराद्बलमिति कृतं तत्सर्वथैवायुक्तमुक्तमिति सुधीभिर्भूषं विचिन्त्यम् ॥३२॥

अथान्तर्दशाक्रममाह—

अर्धस्यैकभगत्रिकोणगृहगस्त्र्यंशस्य चास्ते नगां—

शस्यांग्रेथतुरस्रगौ निजगुणैः पक्तैकमे स्याद्बली ।

अंशादौ कुरु रूपमत्र समतां कृत्वा च नाशं छिदा-

मंशनाः स्वदशाः पृथक् खलु लवैकयाप्ताः स्युरन्तर्दशाः ॥३३॥

व्या०—मूलदशापतरेकभग एकराशिगतो ग्रहो लग्नं वाऽर्धस्य = दशापतिदत्तदशार्धस्य निजगुणैरारोहावरोहोच्चनीचादिभिः पक्ता = पाचको भवति । त्रिकोणगृहगः = पञ्चमनवमस्थानगतो ग्रहस्त्र्यंशस्य, अस्ते सप्तमस्थानस्थितो ग्रहो नगांशस्य = सप्तमांशस्य, चतुरस्रगश्चतुर्थाष्ट-मस्थानस्थोऽग्रेष्वतुर्थांशस्य पाचको भवति । एकमे = एकराशौ द्वौ, बहवो वा ग्रहाश्चेददा तन्मध्ये यो बली सर्वतो बलाधिकः स (निजगुणैरर्ध-श्र्यांशादिकपैरारोहावरोहादिभिश्च) एक एव ग्रहः पक्ता = अन्तरदशा-

पाचकः भवति । अत्रांशदौ रूपं (१) कुरु, च पुनश्चिह्नां = छेदानां समतां कृत्वा नाशं कुरु, ततः स्वदशाः पृथक् पृथगंशत्रा लवैक्याप्ता अंशयोगेन भक्ता अन्तर्दशाः स्युरित्यर्थः ॥३३॥

अत्रोपपत्तिः—येऽर्धत्र्यंशान्तर्दशानां पाचकास्तेषां सर्वेषामन्तर्दशयोगो दशाब्दतुल्य एव । तस्मात्सर्वांशयोगेन दशाब्दतुल्यान्तर्दशा भवितुमर्हति । तत्र “योगोन्तरं तुल्यहगंशकानाम्” इत्युक्तेः समच्छेदविधानं कृत्वैव योगोऽन्तरं वा कार्यमिति । यथाऽत्र क्रमेण दशापत्यादीनामंशाः ३ । २ । १ । १ । ३ समच्छेदीकृता यदि $\frac{अं}{ह} \mid \frac{अं}{ह} \mid \frac{अं}{ह} \mid \frac{अं}{ह}$

एषां योगः $\frac{अंयो}{ह}$ अतोऽनुपातो यदि सर्वांशयोगेन $\left(\frac{अयो}{ह} \right)$ नेन दशातुल्यान्तर्दशा लभ्यते तदा पृथक् पृथगंशेन किमिति = $\frac{दशा \times अं}{अयो. ह}$

= $\frac{दशा \times अं}{अंयो}$ एवं पृथक् पृथगन्तर्दशामानं स्यात् । अत उपपन्नम् ।

शेषयुक्तिः स्फुटैव ॥३३॥

भा०—दशापति के साथ (एक राशि) में रहनेवाला ग्रह मूल दशा के भावे का पाचक (अन्तर्दशा पति) होता है । दशापति से त्रिकोण ५।९। में रहने वाला दशा के तृतीयांश का पाचक होता है । सप्तम ७ स्थान में रहनेवाला सप्तमांश का, चतुरस्र (४।८) में रहनेवाला चतुर्थांश का पाचक होता है । सब ग्रह अपने अपने गुण आरोहावरोह उच्च नीच आदि) के अनुसार शुभाशुभ फल का पाचक होता है । यदि एक राशि में अधिक ग्रह हो तो उन में जो सब से बड़ी हो वही एक अपने गुणानुसार अन्तर्दशा पाचक होता है । यहाँ प्रत्येक अन्तर्दशा पाचक के अंशस्थान में रूप (१) लिखकर बया प्राप्त अर्धत्र्यंशादि लिखे । फिर सब का समच्छेद करके छेदों को त्याग कर दे । फिर मूलदशापति की दशा को पृथक् पृथक् अंश से गुना करके सब अंशों के योग से भाग देने से कवि पृथक् पृथक् अन्तर्दशा होती है ॥ ३३ ॥

अन्तर्दशाक्रम—

प्रथम दशापति की अन्तर्दशा फिर पठितक्रमस्थानस्थित ग्रहकी दशा होती है । कहा भी है—

“आदावन्तर्दशापाकपतेस्तत्क्रमतोऽपराः” इति ।

४० वी०—अथ लघुदशायामन्तर्दशाविचारस्तत्र प्रथमान्तर्दशा लघु-
स्यैवातः रूपांशतले रूपहरो देयः १ । अथ दशापतेर्नवमस्थानस्थितानां
मध्ये बुधो बलाधिकस्तेन स त्र्यंशपहारकोऽतः रूपांशतले हरत्रयं
देयम् ३ । अत्र सप्तमस्थाने ग्रहाभावत्वात् नगांश इति । चतुरस्रगो
गुरुस्तेन चतुर्थांशपहारकः ३ । अथैषां लघुबुधगुरुणामंशयोगार्थं
न्यासः ३ । ३ । ३ अत्र “अःयोः पदोराभिहतौ हरांशौ राश्योः समच्छेद-
विधानमेवम्” इत्यनेन समच्छेदिता अंशाः १३ । १३ । १३ एते समच्छेद-
दीभूताश्छेदविहीनाश्च १२ ॥ ४ ॥ ३ एते गुणकाराः एकीकृता १९ एष
भागहारः । अथ दशापतिदायः । ११ । ११ । १९ । ५४ । ०० द्वादश-
गुणितः १४३ । ७ । २८ । ४८ । ०० अयं भागहारेणा १९ नेन भक्तः
७ । ६ । २२ । २ । ३२ इयं मूलदशापतेर्लग्नम्यान्तर्दशा । पुनरपि
मूलदशापतिदायस्यास्य ११-११-१९-५४-०० चतुर्गुणितस्य एकोनविंश-
त्याभागनपहृत्याप्तम् २ । ६ । ७ । २०-५० इयं त्र्यंशपाचकस्य बुधस्या-
न्तर्दशा । पुनरपि मूलदशापतिदायस्यास्य ११-११-१९-५४-०० त्रिगुणि-
तस्य ३५-१०-२९-४२-०० एकोनविंशत्या भागनपहृत्याप्तम् १-१०-२०-
३०-३८ इयं चतुर्थांशपाचकस्य गुरोरन्तर्दशा (२०-११४ चक्रम्) । एवं
११५-१२१ चक्राणि ज्ञेयानि) ॥३३॥

अथ विदशादिकमाह—

इत्याभ्यो विदशास्ततोऽप्युपदशास्ताभ्यश्च सूक्ष्मं फलं

पञ्चांशोनदिनद्वयं तु कलयेत्यायुः कृतं दृश्यते ।

पक्षैः खेटलवान्तरेण च भवेन्मासान्तरं चायुषः

प्रोक्तं यैस्तु दशादिलग्नजफलं तेभ्योऽतिदृग्भ्यो नमः ॥३४॥

व्या०—इत्यनेन विविना आभ्यः = अन्तर्दशाभ्यो विदशाः साध्याः ।

यथा—अन्तर्दशा एव दशाः करण्यः अन्तर्दशापतिरेव दशापतिः
करण्यः ततोऽर्धस्यैकभाग इत्यादिनाऽन्तर्दशामध्ये विदशा भवन्तीति ।
ततस्ताभ्यो विदशाभ्य उक्तप्रकारेणोपदशाः साध्याः । ताभ्यः सूक्ष्मं
फलं भवति । शिष्यावधानार्थं ग्रहाणां स्पष्टतरं साधनं कार्यमित्याह-
पञ्चांशोनदिनद्वयमिति । कलया = एकया कलया कृतं साधितमायुः
पञ्चांशोनदिनद्वयं = अष्टचत्वारिंशद्वघटिकाधिकैकदिनमित्यर्थः, दृश्यते ।
पक्षैर्ब्राह्मसौरार्यादिभिश्च खेटलवान्तरेण ग्रहाणामंशाद्यन्तरेण

आयुषो मासान्तरं भवेत् । तथा सत्यपि यैः श्रीपत्यादिभिर्दशादिल-
प्रज्ञफलम्प्रोक्तं तेभ्योऽतिहृग्भ्यो दूरदृष्टिभ्यो नमो नमस्कारोऽस्तु ।
इत्युपहामवचनम् ॥३४॥

एककलातुल्येन ग्रहान्तरेणायुषः पञ्चांगोनदिनद्वयमन्तरं भवति
तद्यथा—यदि नवांशकलाभिरेकं वर्षं लभ्यते तदैककलाया किमिति

$$= \frac{१ \times १}{३००} = \text{वर्षात्मकमायुः षष्ठ्यधिकशतत्रयेण संगुण्य दिनारमकमायुः}$$

$$= \frac{३६०}{२००} = २ - \frac{१}{५} । \text{तथाऽशाद्यन्तरेण मासाद्यन्तरं भवति यथा—यदि}$$

नवांशकलाभिः २०० द्वादशमासा लभ्यन्ते तदैकांशकलाभिः किमिति

$$= \frac{१२ \times ६०}{२००} = \frac{१८}{५} = ३ + \frac{३}{५} = \text{मासाद्यायुः । अत आचार्योक्तं सुष्ठुतरम् ।}$$

भा०—जैसे अन्तर्दशा साधन किया है इसी प्रकार अन्तर्दशा से विदशा का
साधन करे और विदशा से उपदशा साधन करे उस से सूक्ष्म (स्पष्ट) फल होता
है । ग्रह में एक कलातुल्य अन्तर होने से आयुर्दार्श्यों में एक दिन ४८ घटी अन्तर
होता है क्योंकि एक कला पर से आयुर्दार्श्यों बनाते हैं तो १ दिन, ४८ घटी होती
है । और भिन्न भिन्न पञ्च (ब्राह्म सौर आदि से) ग्रह माधन करने से अंशादिक
अन्तर होता है । इसलिये आयुर्दार्श्यों में मासादि अन्तर हो सकता है । तब भी
उसी रीति से बनाये हुये ग्रहादिक से जो श्रीपति आदि आचार्य दशा फल लगन-
फल आदि कहे हैं उन दूरदर्शियों को मेरा नमस्कार है ॥३४॥

उ० ही०—अथात्रान्तर्दशावर्षादय एव दशाः कल्प्याः । अन्तर्द-
शाधीशो दशाधीशः कल्प्यः । ततोऽर्द्धस्यैकभाग इत्याद्युत्तरीत्यान्तर्दशा-
मध्ये विदशा ज्ञेयाः । तद्यथा—गुरोर्दशान्तर्दशामध्ये प्रथमा गुरोर्वि-
दशा । तेन गुरोरंशस्या ३ स्य । तथा सप्तमस्थानस्थितचन्द्रस्यां ३
शस्य । तथा चतुरस्रगतशुक्रस्या ३ स्य च । पूर्वोक्तरीत्या समच्छेदिता-
शाश्वेद्विहीनाश्च २८ ॥ ४ ॥ ७ एते गुणकाराः, एकीकृताः ३९ एष
भागहारः । अथ दशापत्तिदायः ४ । ५ । ८ । २९ । २८ अष्टाविंशति-
गुणितः १२४ । ०३ । २७ । ४५ । ०४ भागहारेणा ३९ नेन भक्तः ३ ।
'२ । '७ । ३८ । '४ इयं गुरोर्दशान्तर्दशामध्ये गुरोर्विदशा । अथ दशा-
पत्तिदायस्या ४ । '५ । '८ । २९ । २८ स्य चतुर्गुणितस्यै १७ । '९ । '३ ।
५७ । ५२ कोनचत्वारिंशद्भागमपहृत्याप्तं ०० । ५ । १३ । ५६ । ५२ इयं

चन्द्रम्य विदशा । अथ दशापतिदायस्या ४ । ५ । ८ । २९ । ३८ स्य
सप्तशणितस्यै ३१ । ०० । २९ । २६ । १६ कोनचत्वारिंशद्भागमपहत्याप्तं
०० । ९ । १६ । ५४ । ३१ इयं शुक्रम्य विदशा (द्र० १२२ चक्रम) ।
एवं विदशा एव दशाः कल्प्याः । विदशापतिर्दशापतिः कल्प्यः । ततो-
ऽर्द्धस्यैकयग इत्याद्युक्तपकारेण विदशास्थये उपदशाः साध्याः किमत्र
लेख्यपञ्चनेन (द्र० १२३ चक्रम) ॥३४॥

अतः सूक्ष्मदशाफलार्थं दशाप्रवेशकालिकलग्नसाधनमाह—

शाकोऽब्दा जनिमध्यमार्कभमुखं मासादि तद्यगदशा-
ऽब्दाद्यं तत्र शके स भादितरणिर्मध्यो दशादौ भवेत् ।
घस्त्रीभूतदशा पृथक् त्रिकुहता खाङ्गाष्टहत्तद्यता
सा स्यात्सावनिका दशाब्दपल्युक्तद्यगजनिद्युव्रजः ॥३५॥
तस्मात् सावयवाद्गणात्स्वकरणात् साध्या दशादौ खगाः
क्षेपान् जन्मखगान् प्रकल्प्य यदि वा साध्या दशा सावनात् ।
ते स्पष्टाश्च तिथिश्च संक्रमवशान्मासो दशादौ तनुः
पूर्वोक्तं जडकर्म चात्र तु मया तल्लाघवं दर्शितम् ॥३६॥

व्या०— शाको = जन्मकालिकशाकोऽब्दाः कल्प्याः, जनिमध्यमार्क-
भमुखं = जन्मकालीनार्कराश्यादिकं मासादिकं कल्प्यम्, तद्यगदशा-
ब्दाद्यं (तेनाब्दादिना युक्तं दशाब्दाद्यं) कार्यम् । एवं यः शाको यश्च
राश्यादिकमुत्पद्यते तत्र = तस्मिन् शके दशादौ = अग्रिमदशाप्रवेशकाले
स मध्यो भादितरणिः = मध्यमः सूर्यो भवेत् । तत्र शाके तत्तत्स्यो मध्यम-
सूर्यो यदा भवति तदैवाग्रिमदशाप्रवेशो भवतीत्यर्थः । अथ तात्कालिक-
मासाधानयनमाह—घस्त्रीभूतदशेति । घस्त्रीभूतदशा = दिनीकतदशा पृथक्
= स्थानान्तरे स्थाप्या सा त्रिकुहता = त्रयोदशगुणा खाङ्गाष्टहत् तद्यता
= तेन लब्धेन विनाशेन युक्ता, पृथक्स्था कार्या (तथा) दशाब्दपल्युक्
(दशाब्दतुल्यैः पलैर्युक्ता कार्या) एवं सा सावनिका = सावनदिनात्मिका
दशा भवति । तद्यगजनिद्युव्रजः (तया सावनात्मिकया दशया युक्तो जन्म-
कालिकोऽहर्गणः) कार्यः स दशाप्रवेशकालिकोऽहर्गणो भवति । जन्मदिनीय-
सूर्योदयकालिकोऽहर्गणस्तूर्योदयाद्गतेष्टघटीपलयुतो जन्मकालिकोऽहर्गणः

सावयवो भवतीति ज्ञेयम् । तस्मात् सावयवाद् गणाद्वर्गणात्, स्वक-
रणात् (जन्मकाले यस्मात् करणान् साविता प्रहस्तस्मादेव करणमन्यात्)
दशादौ खगाः साध्याः । यदि वा जन्मखगान्—जन्मकादिकदरदेशा-
न्तरादिसंस्कृतसध्यप्रहान् क्षेत्रान् प्रकल्प्य दशानावनात् (दशाना-
वनदिनाद्यमेव सावयवाहर्गमं प्रकल्पयेत्यर्थः) स्वकरणाद्प्रहाः साध्याः ।
(अत्र दशासावनं जन्मसावनपरम्य व्यतीतदशासावनयुक्तं प्राह्यतिष्ठि
ध्येयम्) । यद्वा केवलदशासावनतत्पूर्वदशाववेशकालप्रहान् क्षेत्रान्
प्रकल्प्य प्रहाः साध्याः ।) ते च साविता प्रहाः रश्मिः कार्वाः । तथा
स्पष्टार्कचन्द्राभ्यां तिथिश्च साध्या । तथा दशमवशान्मासो ज्ञेयः दशादौ
तनुः साध्या । ततः फलं वाच्यमिति शेषः । पूर्वोक्तं (पूर्वाचार्यैः
श्रीपत्यादिभिरुक्तं) जडकर्म अस्ति । अत्रास्मिन् ग्रन्थे तु मया तल्लघवं
दर्शितम् ॥ ३५-३६ ॥

अत्रोपपत्तिः—सौरवर्षादावेव शाकारम्भो भवति, तथा रवेरेक-
राशिभोगकालश्चेकः सौरो मासो भवतीति 'शाकोऽब्दा इत्यादि स
भादितरणिर्मध्यो दशादौ भवेदित्यन्तं "सयुक्तिकमेव । परञ्चैवं दशा-
द्विबसाः सौरा एव । अतस्तेषां सावनीकरणाद्यनुपातो—यदि
युगसौरदिनैर्युगसौरसावनयोरन्तरं लभ्यते तदेष्टदशादिनाद्यैः किमि-

$$\text{विष्टान्तरम्} = \frac{\text{दशादि} \times २२७१७८२८}{१५५५२०००००} = \frac{\text{दशादि} \times १३}{८८९ + १६५०२७५}$$

$$= \frac{\text{दशादि} \times १३}{८९०} \text{ स्वल्पान्तरात् । एतेन पृथक्स्था युक्ता सावनिका}$$

दशा भवितुमर्हति । किञ्चात्र हरः किञ्चिदधिको गृहीतोऽतः फले-
ऽल्पत्वं जातम् । अतो युगसौराक्षयोदशगुणिताः खाङ्गाष्टभक्ता लब्ध-
युता युगसौरा युगसावनेभ्योऽल्पा भवन्ति तेषां युगसावनानां
चान्तरं = १४२३ । अतोऽनुपातो—यदि युगसौरवर्षदि १४२३ दिना-
त्मकमन्तरं लभ्यते तदेष्टदशावर्षैः किमिति दिनात्मकमन्तरं

$$= \frac{१४२३ \times \text{दशाव}}{४३२००००} \text{ । षष्ठिवर्गगुणितम्पलात्मकमिष्टान्तरम्}$$

$$= \frac{\text{दशाव} \times ५१२२८००}{४३२००००} = \text{दशाव । स्वल्पान्तरात् । पूर्वसावितसावने-}$$

वेतावती न्यूनताऽऽसीदती दशाब्दतुल्यं पदं योग्यमेवेत्युपपन्नम् ।

स्पष्टार्कस्य प्रतिक्षणं बिलक्षणत्वान्मध्यमार्क एव दशमासादि योजनं समुचितम् । शेषवासना सुबोधा ॥३५-३६॥

भा०—जन्मकालिक शाके को वर्ष, और मध्यम सूर्य के राश्यादि को मासादि मानकर पूर्वदशा वर्षादि में जोड़ने से वर्ष स्थान में जो संख्या हो उस शाकान्द में अग्रिम दशा प्रवेश समय में मासादि तुल्य राश्यादिक मध्यम सूर्य होते हैं । तथा दशा को दिनात्मक बनाकर दो जगह रखे एक स्थान में दिनात्मक को १३ से गुना कर ८९० का भाग देकर लब्धि दिनादि को पृथक् स्थित दिनात्मक दशा में जोड़े और उसमें दशावर्ष संख्या तुल्य एक जोड़ने से सावनात्मक दशा होती है । उसको जन्मकालिक अहर्गण में जोड़े तो अग्रिमदशा प्रवेशकालिक सावयव अहर्गण होता है ॥३५॥

जन्मदिन के सूर्योदयकालिक अहर्गण में इष्ट घटीपल जोड़ने से जन्मकालिक सावयव अहर्गण होता है । उस दशाप्रवेशकालिक सावयव अहर्गण से जन्मकाल में जिस करण ग्रन्थ से ग्रहादिक साधन किया हो उसी करण ग्रन्थ से दशारम्भ काल में ग्रह साधन करें । अथवा सावन दशा को अहर्गण मानकर जन्मकालिक ग्रह का क्षेपक मान कर स्वकीय करण ग्रन्थ से ग्रह साधन करें । फिर उस ग्रह को स्पष्ट क्रिया से स्पष्ट करें । और स्पष्ट सूर्य चन्द्रमा पर से तिथि साधन करें । और सक्रान्ति के वक्ष से मास का ज्ञान करें । फिर दशारम्भ काल से लग्न साधन करें । पूर्वाचार्य (श्रीरति आदि) इस सावनाकरण का विस्तरता पूर्वक कहे हैं । परञ्च मैं यहाँ उससे लाघव से किया हूँ ॥ ३६ ॥

उ० दी०—अत्र जन्मकालिकशकाब्दे १७८० स्मिन् जनिमध्यमार्क-
भमुखं १० । ११ । ११ । ४३ मासादितुल्यं युक्तं १७८० । १० ।
११ । ११ । ४३ इदं लग्नदशाब्दाद्येना ११ । ११ । १९ । ५४ । ०० नेन
च युतं जातः शनिदशारम्भकालिकशकाब्दः १७९२ मध्यमार्कश्च
१० । १ । ५ । ४३ अत्र “शाकोनबाद्रीन्दुकशानुयुक्त” इत्यादिना
कल्लिगताब्दा ४९७१ । लग्नदशारम्भकाले जन्मकालिकः शकाब्दा
एव प्रसिद्धाः । अथ गुरुदशारम्भकाले शनिलग्नयोदशादियोगेन
२६ । ११ । २ । ५२ । १६ नेन जन्मकालिकशकाब्दादयः १७८०
१० । ११ । ११ । ४३ युक्ता जाताः शकाब्दाः १८०७ मध्यमार्कश्च ९ ।
१४ । ३ । ५९ अत्रापि पूर्ववत्कल्लिगताब्दा ४९८६ एवं सर्वेषाम्
(इ० १२४ पक्षम्) ।

अथ गुरुदशारम्भकाले लङ्घनैश्वरयादशा व्यतीताऽतस्तयार्योगः
 (११।११।१५।५४।००) + (१४।११।१२।५८।१६) = २६।११।
 २।५२।१६ दिनीकृताः ९६९२।५२।१६ अयं पृथक् स्थाप्यः ।
 एकत्र त्रयोवृत्तगुणः १२६००७।१९।२८ खाङ्काष्ट ८९० भिभक्तः १४१।३४।
 ५३ अन्तर् द्वितीयस्था युतः ९८३४।२७।५ अयं दशावृत्तुल्यं २६ राभः
 पलैयुता जाता सावानका दशा ९८३४।२७।३५ अथात्र जन्मकालिकाहग-
 णज्ञानार्थं (१२४) चक्रावः स्थितम् "देशान्तरग्रामप्राप्त्य" त्याद् पथम-
 बलाक्यम् । तत्र माथलादेशान्तर १।२५ चालनघाटिका च ३।३१ ऋणा-
 त्मकयारनयार्योगः ५।६ पूर्वानाताहगणभ्यः १८११६३४ शाब्द्या जाता
 जन्मकालिकाहगणः १८११६३३।५४।५४ । अथ सावानका दशा जन्म-
 कालिकाहगणययागे कृते दशारम्भकालिकाहगणा जातः (९८३४।२७।३५)
 + (१८११६३३।५४।५४) = १८२।४६८।२२।२९ । अस्मात् (सावयवाद-
 हर्गणात्) पूर्ववद्ग्रहादयः साब्द्याः । तत्र १२४-१२५-१२६-१२७ चक्र-
 सम्बन्धगद्य विशेषा द्रष्टव्यश्चक्राणि च द्रष्टव्यानीत्यलं पक्षावतेन ३५-३६।

अथ दशाशुभाशुभफलमाह—

चन्द्रः प्राप्तदशेश्वरस्य सुहृदुच्चस्वक्षेसंस्था दशा-

नाथाद् धानवसप्तमापचयगा दद्याच्छुभानाति च ।

यास्मिन्मेऽत्र विधुः स जन्मानं तनुस्वायादमावा यदा*

तत्तद्वाद्दकराऽथ तत्क्षयकरः प्रोक्ततरस्थानगः ॥३७॥

व्या०—प्राप्तदशेश्वरस्य सुहृदुच्चस्वक्षेसंस्था वर्त्तमानदशास्वामनः
 सुहृदुर्मे वा तस्याच्चभडाव वा स्वक्ष = ककटे स्थितश्चन्द्रः शुभानं शुभ-
 फलानि दद्यात् । वा दशानाथात् धानवसप्तमापचयगश्चन्द्रः शुभानि
 दद्यात् । इत्येव=शुभफलप्रदं सति अत्र = दशाकाले विधुः = चन्द्रा यास्मि-
 न्नाशा स्थितः स राशिजन्मानं तनुस्वायादमावा (तनुधनसहजसुहृदित्या-
 दिदकः) यो भवाति तत्तद्वाद्दकरा भवति । यथा—याद् चन्द्राक्रान्तराशि-
 स्तनुभावे तदा जनस्य दृढसौख्यं, याद् जनभावे तदा जनवृद्धारित्यादि
 ज्ञायम् । किन्त्वत्र "कथयात विपरीतं रिष्कषष्टमेयु" इति बराहवाक्येन
 याद् शत्रुमृत्युव्ययभावेऽपि स्थितस्तदा तद्भावस्य नाश एव भवति । अथ
 याद् प्रोक्ततरस्थानगश्चन्द्रा भवाति तदा तत्तद्भावनाशः स्यात् । अत्रापि

❀ "तनुस्वायादिभावेऽपि यः" इति पाठान्तरं साधु ।

शत्रुमृत्युव्ययेषु चन्द्राक्रान्तराशिस्तदा तत्तद्भाववृद्धिरेवेत्युक्तमपि
बुद्धिमता श्रेयम् ॥३७॥

अत्र युक्तिः सुगमागममूलैव ॥३७॥

भा०—चन्द्रमा यदि वर्तमान दशापति के भिन्न की राशिमें वा उच्चराशिमें
वा अपनी राशि (दक) में हो अथवा दशानाथ से ५।९।७।३ ६।१०।११ न
स्थान में हो तो शुभफल देते हैं । ऐसे शुभफल होने पर चन्द्रमा वर्तमान दशा-
काल में जिस राशि में हो वह राशि जन्म समय में तत्त्वादिक जिस भाव में हो
उन उन भावों को पुष्ट करता है । जैसे अनुभाव में हो तो शरीर सुख की वृद्धि
इत्यादि समझना । परञ्च शत्रु मृत्यु व्यय भाव में हो तो उस भाव फलका नाश
समझना । जैसे—शत्रुभाव में हो तो शत्रु का नाश इत्यादि । यदि उक्तस्थान से
भिन्नस्थान में चन्द्रमा हो तो चन्द्राक्रान्तराशि जन्म समय में जिस भाव में हो
उसका नाश होता है । यहाँ भी शत्रु मृत्यु और व्यय इन तीनों भाव में विपरीत
फल समझना ॥३७॥

उ० दी०—स्पष्टम् ॥३७॥

अथान्यविशेषमाह—

यद्द्रव्यं खचरस्य भावगृहद्वयोर्गादि सर्वं फलं
योज्यं वृत्तिकृतिर्बलादिह दशायां चाथ यो वैरयुक् ।

पापः पापदशां विशेषतः च विपत्कर्त्ताऽथ तद्भङ्गद-

स्तत्काले बलवान् खगः शुभसुहृद्दृष्टेष्वङ्गगः ॥३८॥

व्या०—खचरस्य=ग्रहस्य यद्द्रव्यं=“ताम्रं स्यान्मणिहेमेत्यादि”
ग्रन्थान्तरोक्तं तथा भावगृहद्वयोर्गादि (भावफलराशिफलदृष्टिफल-
योगादिकं) सर्वं फलं बलाद् (बलमवलम्ब्येति त्यब्बोपे पञ्चमी)
दशायां योज्यम् । पूणबले ग्रहे यथोक्तं फलं पूर्णं, मध्यबले मध्यं,
हीनबलेऽल्पमित्यर्थः । तथा वृत्तिकृतिः=आजीविका च दशायामनुयोज-
नीया । अथात्र यो ग्रहो वैरयुक्=वैरेण शत्रुतया युक्तः (पापस्य मूल-
दशापतेः शत्रुः) वा पापः=पापग्रहो यदि पापदशां विशेषतः (पापवशा-
मन्ये तच्छत्रुः, पापग्रहो वा यद्यन्तदशां कुर्यात्तदा) स विपत्कर्त्ता
स्यात् । अथ तत्कालेन्तर्दशाकाले कश्चित् बलवान् खगः शुभसुहृद्दृष्टे-
ष्वङ्गगस्तदा स तद्भङ्गदो=रिष्टभङ्गकारको भवति ॥३८॥

अत्रापि युक्तिरागममूलैव ॥३८॥

भा०—जित ग्रह का जो द्रव्य (बृहजातक आदि में कहा) है और भाव फल राशिकल-दृष्टिकल, योग (राजयोग आदि) तथा आजीविका इत्यादि सब फल ग्रह के बलानुसार दशा में विचार करे। जैसे यदि ग्रह पूर्ण बली हो तो उक्त फल पूर्ण, मध्यबल हो तो मध्यम, हीन बल हो तो अल्प फल कहना। तथा पापग्रह की दशा में यदि पापग्रह की शत्रु की वा पापग्रह की अन्तर्दशा हो तो उसमें विपत्ति होती है। यदि दशा काळ में कोई ग्रह बलवान् होकर शुभग्रह-मित्र से दृष्ट हो वा शुभग्रह के वा मित्र के षड्वर्ग में हो तो विपत्ति का नाशकारक होता है ॥३८॥

च० दो०—सुगमम् ॥३८॥

अथाष्टवर्गफलस्याल्पत्वाधिकत्वकल्पनामाह—

खेटस्तस्य यदष्टवर्गजफलं पूर्णं शुभं जन्मत-

न्विन्द्रोर्वृद्धिषु च स्वभोचमसुहृद्भस्वत्रिकोणेऽस्ति यः ।

दुष्टं मध्यफलं विपर्ययगतस्यानिश्चमत्युत्कटं

शस्तं स्वरातरं खगस्य च वदेज् ज्ञात्वा बलं तत्त्वतः ॥३९॥

व्या०—यः खेटो जन्मतन्विन्द्रोः = जन्मकालिक जन्मचन्द्रयोर्वृद्धिपूष-
चयभवनेषु च (तथा) स्वभोचमसुहृद्भस्वत्रिकोणे (स्वराशौ स्वोच्चराशौ
मित्रराशौ, स्वमूलत्रिकोणे एष्वन्यतमे) अस्ति = वर्तते तस्य = ग्रहस्य यत्
शुभमष्टवर्गजफलं तत् पूर्णं भवति । यद् दुष्टं = अशुभं तन्मध्यफलं (उक्त-
ग्रहस्याशुभाष्टवर्गजफलं मध्यं भवतीत्यर्थः) तथा विपर्ययगतस्य = जन्म-
लग्नचन्द्रयोरुपचयभिन्नस्थानेषु शत्रुनीचराशिषु च स्थितस्य ग्रहस्य ।
यदनिष्टमष्टवर्गजफलं तदुत्कटं = पूर्णं, यच्च शस्तं = शुभमष्टवर्गजफलं
तत्स्वरूपतरं भवति । अतः खगस्य बलं तत्त्वतो ज्ञात्वा फलं वदेत् ।
गणक इति शेषः । अन्यदपि स्वबुद्ध्या विचारयेत् ॥३९॥

अत्रापि युक्तिः—स्फुटाऽऽगममूलैवेति ॥३९॥

भा०—जो ग्रह जन्मलग्न तथा जन्मकालिक चन्द्रमा से उपचय (३ । ६ ।
१० । ११) स्थान में होकर अपनी राशि, स्वोच्चराशि, मित्रराशि वा अपने मूल-
त्रिकोण इनमें किसी स्थान में हो तो उस ग्रह के शुभ अष्टवर्गज फल पूर्ण, और
अशुभाष्टवर्गजफल मध्यम होता है। तथा जो ग्रह जन्मलग्न और जन्मकालिक
चन्द्रमा से उपचयमित्र (१२ । ४ । ५ । ७ । ८ । ९ । १२) स्थान में हो और शत्रु नीच
राशि में हो तो उस ग्रह का अशुभ अष्टवर्गज फल पूर्ण, तथा शुभाष्टवर्गज फल अल्प
होता है। अतएव ग्रहों के बल को सम्यक् प्रकार से जानकर अष्टवर्गज फल
कहना चाहिये। इसमें विशेष विषय भी अपनी बुद्धि से विचार करना चाहिये ॥

स० टी०—स्पष्टम् ॥३९॥

अथ क्वचित् फलस्य व्यभिचारे किं करणीयमित्याह—

जीवेत्कापि विभङ्गरिष्टजशिशू रिष्टं विना मीयते-

ऽथाद्योऽब्दः शिशुदन्तरोऽपि च परौ कार्येषु नो पत्रिका ।

कार्या पञ्चनिमित्तपूर्वशकुनैर्मानं विद्या रक्षता- *

होराज्ञेन सवृद्धिनाऽत्र बहुघोदकश्च कालो बली ॥४०॥

व्या०—कापि = क्वचित् विभङ्गरिष्टजशिशू = विगतो भङ्गो यस्य तच्च न रिष्टं चेति विभङ्गरिष्टं तत्र ज्ञानः शिशूः (प्रवृत्तरिष्टज्ञानोऽपीत्यर्थः) जीवेत् ! तथा कापि रिष्टं विनाऽपि मीयते (म्रियते इत्यर्थः) अथाद्यः = पञ्चमोऽब्दः शिशुदन्तरः परौ = द्वितीयतृतीयावत्यब्दौ शिशोर्दन्तरोऽपि = दर्ल्यौ । अत्र प्रवैषु = पञ्चमादित्रिषु वर्षेषु पत्रिका = जन्मपत्रिका नो कार्या । अथ यदि कश्चिदापहशीलो वर्षत्रयमध्य एव पत्रिका कियतामिति बदेन , तदा तत्र सवृद्धिना होराज्ञेन पञ्चनिमित्तपूर्वशकुनैर्विद्या = स्ववृद्ध्या स्वमानं रक्षता (महमनश्च जन्मकालादिकं प्रश्नलग्नाद्यं शमशक्तानां ज्ञात्वा) पत्रिका कार्या । यत्र चरको = भाविफलं बहुधा कालश्च बली भ्यात् । “चरको फलमनश्च” इत्यमरः । अथवा बहुघोदको यत्र स बहुघोदक इति कालस्य विशेषणं ज्ञेयम् ॥४०॥

अत्र शक्तिः— ज्योतिःशास्त्रविचारभ्यानन्यात्कुत्रचित् ज्योतिर्विदापि भङ्गो नोपलब्धं शक्यते । कुत्र चिद् रिष्टाभङ्गेऽपि भङ्गप्रभो भवितुमर्हति । अत्र एव रिष्टं विना मरणं रिष्टमन्तेऽपि जीवनं भवितुमर्हति । तथा सर्वेषु होराग्रन्थेषु पञ्चमादित्रयस्य बहुवारिष्टान्युक्तान्यत्र एव तत्र पत्रिकाकरणनिषेध इति सम्बन्धितमेवेति ॥४०॥

भा०—कहीं प्रवृत्तरिष्ट रहने पर भी बालक जीता है और कहीं बिना रिष्ट के भी मर जाता है । बालकों के लिये पहला दूसरा तीसरा ये वर्ष हुस्तर (कठिन) होते हैं इसलिये जन्म से तीन वर्ष पर्यन्त पत्रिका नहीं बनाना चाहिये । यदि आग्रह वश कोई बनाने को कहे तो अपनी बुद्धि से अपनी मर्यादा की रक्षा करते हुए होरा शास्त्र को जानने वाले सहज जन्मकाल से स्पष्ट ग्रहादिक, तथा प्रश्न से शुभाशुभ, और पूर्णकलश आदि शुभ शकुन देखकर पत्रिका बनावे । क्योंकि भाविफल बहुत प्रकार के हैं और काल यह बली है ॥४०॥

* “रक्षन्स्वमानं विद्या” इति पाठान्तरं बहुषु पुस्तकेष्वस्ति ।

८० दी०—व्याख्यावलोकनेनैव स्पष्टमलं प्रपञ्चेनेति ॥४०॥
इति घोंघयानिवासि—ज्यौ० ती० पं० ठक्कुरोपाह्वश्रीरामाधीनशर्म—

मैथिलकृता जातकपद्धतेरुदाहरणदीपिका ।

मिथिलादेशमध्यस्थ—घोंघयाग्रामबासिनः ।

ठक्कुरोपाभिधानश्री—भाइजीशर्मणः सुतः ॥

रामाधीनः सुवीरेतां स्फुटां जातकपद्धतेः ।

कृतवान् बालबोधार्थ—मुदाहरणदीपिकाम् ॥

अथ ग्रन्थालङ्करणमाह—

नन्दिग्रामे केशवो निप्रवर्यो योऽभूद्वोराशास्त्रमङ्गं विलोक्य ।

तैनोक्त्यं पद्धतिर्जातकीया चत्वारिंशद्वृत्तवद्धा सुबोधा ॥४१॥

व्या०—नन्दिग्रामे निप्रवर्यो यः केशवोऽभूत् तेन होराशास्त्रसंघं
विलोकयेयं चत्वारिंशद्वृत्तवद्धा सुबोधा आशङ्क्या नृद्धतिरुक्ता ॥४१॥

भा०—नन्दिग्राम तै ब्राह्मणों में श्रेष्ठ जो केशवाचार्य हुये । उन्होंने अनेक
होराशास्त्र ग्रन्थों को देखकर यह चालिस श्लोकों से बद्ध अतिसरल जातकपद्धति
बनाई है ॥४१॥

अथ ग्रन्थप्रशंसामाह—

ये सुबोधां पठन्तीमामग्र्यां जातकपद्धतिम् ।

होरावित्पद्धवीं यान्ति लोके मानं यशश्च ते ॥४२॥

इति श्री केशवदैवज्ञविरचिता जातकपद्धतिः समाप्ता ॥ शुभम् ॥

व्या०—ये जना इमां अग्र्यां=श्रेष्ठां सुबोधां जातकपद्धतिं पठन्ति
ते होरावित्पद्धवीं यान्ति । तथा लोके मानं यशश्च यान्ति=प्राप्नु-
वन्ति ॥४२॥

भा०—जो इस परम श्रेष्ठ और सुबोध जातकपद्धति को पढ़ता है वह गणको
की प्रतिष्ठा और लोक में मान तथा यश को पाता है ॥४२॥

इति श्रीबल्लरनशर्मात्मजज्यौतिषाचार्य-मैथिल-पण्डितश्रीवीताराम—

शर्मकृता सर्वमनोरमाख्या श्रीकेशवदैवज्ञकृतजातकपद्धतेः

सोपपत्तिसंस्कृतभाषाव्याख्या सम्पूर्णा ॥ सिद्धिरस्तु ॥

—३—३—३—३—३—

अथ टीकाकारस्य संक्षिप्तपरिचयः ।

मिथिलादेशमध्यस्थो विप्रमण्डलमण्डितः ।
 पूर्वस्यां दरिभङ्गातः सप्तक्रोशान्तरे शुभः ॥
 प्रामोऽस्ति चौगमा-नाम तत्र मत्प्रपितामहः ।
 भरद्वाजकुले श्रीमानभूत्सर्वगुणान्वितः ॥
 गूनाख्यो शोपसंज्ञोऽस्य पुत्रः सर्वजनप्रियः ।
 मोहनो नाम धर्मज्ञस्तत्सुतः सर्वविस्सुधीः ॥
 विज्ञो बल्लरनो नाम सर्वलोकहिते रतः ।
 तस्य पञ्चाभवन् पुत्रास्तेषु सर्वानुजोऽल्पधीः ॥
 सीतारामोऽहमुत्पन्नो द्वयेकाष्टैकमिते १८१२ शके ।
 माघकृष्णतृतीयायां बुधे भे भगदैवते ॥
 शुभे कर्कोदये लग्नात् केन्द्रसंस्थे बृहस्पतौ ।
 ततो दुर्दैवसंयोगादपूर्णे पञ्चमेऽब्दके ॥
 मदप्रजाय विज्ञाय गृहभारं पिता मम ।
 रामप्रसादसंज्ञाय दत्त्वा ज्ञानपुरस्सरम् ॥
 पीत्वा गङ्गाजलं ध्यात्वा श्रीपतिं तत्पदं गतः ।
 अथोक्तेनाप्रजेनाहं पाळितो ङाळितस्तथा ॥
 जनन्या ज्ञानकीदेव्या पठने च नियोजितः ।
 निजग्रामसमीपस्थ — जरिसोग्रामवासिनः ॥
 गुरोर्व्योतिर्विद्वद्य — श्री — कपिलेश्वरशर्मणः ।
 संनिधौ ज्यौतिषप्रस्थान् कांश्चित् सम्यगधीत्य च ॥
 प्रथमायां परीक्षायां समुत्तीर्णस्ततः परम् ।
 “ज्यौतिषाचार्यवर्येण श्रीश्रीनन्दनशर्मणा ॥
 कन्हौलीसंज्ञके स्वीये ग्रामे पाठालयः कृतः ।
 छात्राध्यासंख्यकास्तत्र पाठयन्ते यत्नतोऽनिष्टम् ॥
 तथा च कछात्रवर्गेभ्यो दीयते भोजनादिकम् ।
 तत्रत्यैः सद्रूपोपेतैः सुजनैरेव सादरम् ॥”
 श्रत्वेति तत्र गत्वा च मया दृष्टं यथाश्रुतम् ।
 कन्हौली नगरो तेन गुरुणा समलङ्कृता ॥
 सहिता छात्रवृन्देन दृष्टा देवपुरीव सा ।
 तत्रोक्तगुरुपादाब्जमूलेऽहं पठितुं स्थितः ॥

मद्भोजनादिभारश्च पत्न्या क्षिगुरशर्मणः ।
 सहर्षं स्वीकृतः सर्वः सुमत्या शुभशील्यः ॥
 पठंस्तत्र विचिन्तोऽहं तथा मात्रेव ललितः ।
 अन्योऽपि देशदेशेभ्यः श्रुत्वा श्रीमद्गुरोर्गुणम् ॥
 आगतास्तत्पदं पद्मं वनेभ्यो मधुपा इव ।
 वर्द्धयन्ती मिथः प्रीतिं छात्राश्च सहजा इव ॥
 पाठिता गुरुणा तेन गुरुणा त्रिदशा इव ।
 कः समर्थो जगत्यस्मिन् प्रवक्तुं मद्गुरोर्गुणम् ॥
 मयाऽप्यल्पधियाऽज्ञेन यत्पदाब्जकृपाबलात् ।
 लब्ध्वा बोधलवं दत्त्वा मध्यमां च तथोत्तमाम् ॥
 राजकीयपरीक्षां च लब्ध्वा तीर्थपदं ततः ।
 काव्ये स्वमातृभाषाया मिथिलेशप्रवर्तिताम् ॥
 परीक्षां हि समुत्तीर्य तत्प्रतिष्ठामवाप्य च ।
 तेनैव गुरुणाज्ञतो नत्वाऽहं तत्पदाम्बुजम् ॥
 आचार्याख्यपरीक्षां च दातुं कार्शी समागतः ।
 राजकीये प्रधानेऽत्र क्स्याते विद्यालये शुभे ॥
 प्रधानाध्यापकस्य श्री—सुरलीधरशर्मणः ।
 महादिकमहोपाध्या-याप्रगण्यस्य सन्मतेः ॥
 भूपालजनमान्यस्य सर्वज्ञस्य जगद्गुरोः ।
 चरणं शरणं लब्ध्वा पठित्वा तत एव हि ।
 सर्वानभीप्सितग्रन्थान् तत्पदाब्जानुकम्पया ।
 लब्धवान् ज्योतिषे शास्त्रे “आचार्यपदवीं” ततः ॥
 गोविन्दानन्द-संज्ञीश्च स्वामिभिर्मण्डलेश्वरैः ।
 ज्योतिषाध्यापकस्थाने काश्यामेव नियोजितः ॥
 तत्रैव पाठयंश्छात्रानङ्गवेदाष्टभू १८४६ मिते ।
 शकाब्दे कृतवानेतां टीकां सर्वमनोरमाम् ॥
 यत्पदाब्जानुकम्पातष्टीकेयं पूर्णतां गता ।
 तानेव गुरुवर्याश्च प्रणमामि पुनः पुनः ॥

शुभम् ।

टीकाकारः ।

देशान्तरसारणी ।

	अक्षांशः	पलभाः	पलकर्णाः	मध्यरेखा तोदेशांतर नाडिकाः	श्रीकाशीतश्च देशान्तरनाडिकाः	
नगरनामानि	अं. क.	अं. व्यं.	अं. व्यं.	व. प.	घ. प.	मिनट
अजमेर	२६।२७	५।५८	१३।२४	०।१४७	१।२३५	३३ प.
अमरावती	२०।५६	४।३५	१२।५१	०।१७५	०।५२५	२१ प.
अमृतसर	३१।३७	७।२३	१४।५	०।१२५	१।२१५	३२ प.
अमेठी	२६।७	५।५३	१३।२२	०।५७५	०।१२५	५ प.
अयोध्या	२६।४८	६।४	१३।२७	१।१ प.	०।८ प.	३ प.
अजमेर	२७।३४	६।१६	१३।३२	०।४ प.	१।५ प.	२६ प.
अलीगढ़, हथुवा	२६।१२	५।५४	१३।२२	१।२३५	०।१४५	३५ प.
अलीगढ़	२७।५४	६।२३	१३।३५	०।२०५	०।४९५	२० प.
अहमदाबाद	२३।१	५।६	१३।२	०।३५५	१।४४५	४२ प.
आगरा	२७।१२	६।१०	१३।३०	०।२०५	०।४९५	२० प.
आजमेरगढ़	२६।४	५।५२	१३।२२	१।११५	०।२५	१ प.
इन्दौर	२२।४४	५।२	१३।१	०।३ प.	१।१२५	२९ प.
उज्जयिनी	२३।१०	५।८	१३।३	०।०	१।९ प.	२८ प.
वृद्धपुर	२४।३५	५।२९	१३।१२	०।२४५	१।३३५	३७ प.
औरंगाबाद	१९।५३	४।२०	१२।४३	०।७ प.	१।१६५	३० प.
कटक	२०।२८	१।२९	१२।४९	१।३८५	०।८९५	१२ प.
कपूरथला	३१।२३	७।१९	१४।३	०।७ प.	१।१६५	३० प.
कलकत्ता	२२।३२	४।५९	१३।०	२।२ प.	०।५३५	२१ प.
काशी	२।२९	२।०	१२।१०	०।१७५	०।५२५	२१ प.
काठमांडू, नेपाल	२७।४५	६।१९	१३।३४	१।३१५	०।२२५	९ प.
कानपुर	२६।२८	५।५८	१३।२४	०।४२५	०।२७५	११ प.
काशी	२५।१८	५।४०	१३।१६	१।९ प.	०।०	०
काश्मीर	३४।६	८।७	१४।२९	०।१३५	१।२२५	३३ प.
कुलक्षेत्र	२९।५५	६।५४	१३।५१	०।०	१।९ प.	२८ प.
कोचीन	९।५८	२।७	१२।११	०।२५	१।७ प.	२७ प.
कोटा	२५।१०	४।३८	१३।१६	०।२ प.	१।११५	२८ प.
कोलापुर	१६।४२	३।३६	१२।३२	०।१८५	१।२७५	३५ प.
गया	२४।४९	५।३३	१३।१३	१।२९५	०।२०५	८ प.
गाजीपुर	२५।३५	५।४५	१३।१८	१।१५५	०।६५	२ प.
गिद्धौर	२४।५१	५।३३	१३।१३	१।४२५	०।३३५	५ प.
गोरखपुर	२६।४५	६।३	१३।२६	१।१२५	०।३५	१ प.
गवाक्षियर	२६।१२	५।५४	१३।२२	०।२१५	०।४८५	१९ प.

	अक्षांशः	पलभाः	पलकणाः	मध्यरेखा तो देशांतर नाडिकाः	श्रीकाशीतश्च देशान्तरनाडिकाः	
नगरनामानि	अं. क.	अं. व्यं.	अं. व्यं.	घ. प.	घ. प.	मिनिट
चित्रकूट	२५।१२	५।३९	१३।२६	०।४८पू.	०।२१२	८ प.
छपरा	२५।४७	५।४८	१३।२०	१।२६पू.	०।१७पू.	७ प.
जगन्नाथपुरी	१९।४८	४।१९	१२।४५	१।१७पू.	०।२८पू.	११ प.
जबलपुर	२३।१०	५.८	१३।३	०।३९पू.	०।३०पू.	१२ प.
जम्बू	३२।४४	७।४३	१४।१६	०।१२२	१।२८पू.	३२ प.
जयपुर	२६।५५	६।६	१३।२७	०।२ प.	१।११पू.	२८ प.
जामनगर	२२।२७	४।५७	१२।५९	१।० प.	२।९ प.	५२ प.
जूनगढ़ सोरठ	२१।३१	४।४४	१२।५४	०।५६२	२।५ प.	५० प.
जोधपुर	२६।१८	५।५६	१३।२३	०।३०पू.	१।३९पू.	४० प.
जौनपुर	२५।४५	५।४७	१३।१९	१।६ पू.	०।३ प.	१ प.
झालरापाटन	२४।३२	५।१९	१३।११	०।१ पू.	१।८ प.	२७ प.
झांसी	२५।२७	५।४३	१३।१७	०।२५पू.	०।४४पू.	२८ प.
टेकारी	२४।५८	५।३५	१३।१४	१।२६पू.	०।१७पू.	७ पू.
हुमरांव	२५।३२	५।४४	१३।१८	१।२१पू.	०।१२पू.	५ पू.
ढांका	२३।४३	५।६६	१३।६	२।२३पू.	१।१४पू.	३० पू.
सजावर	१८।४८	२।१७	१२।१३	०।३८पू.	०।३५पू.	१२ प.
दरभङ्गा	२६।१०	५।५४	१३।२२	१।३८पू.	०।२९पू.	१२ पू.
दिछी	२८।३९	६।३३	१३।४१	०।१२पू.	०।५७पू.	२३ प.
द्वारका	२२।१४	४।५४	१२।५८	१।११पू.	२।२०पू.	५६ प.
धवलपुर	२६।४२	६।२	१३।२६	०।१८पू.	०।५१पू.	२० प.
नागपुर	२१।९	४।३९	१२।५२	०।३१पू.	०।३८पू.	१५ प.
नाथद्वारा	२४।५२	५।३४	१३।१४	०।२२पू.	१।३१पू.	३६ प.
नाभा	३०।२३	७।२	१३।५५	०।१ पू.	१।८ प.	२७ प.
नैनीताल	२९।२३	६।४५	१३।४६	०।३५पू.	०।३४पू.	१४ प.
पटना	२५।३७	५।४५	१३।१८	१।३१पू.	०।२२पू.	९ पू.
पटियाला	३०।२०	७।१	१३।५४	०।४ पू.	१।५ प.	२६ प.
पुरनियां	२५।४६	५।४८	१३।२०	१।५४पू.	०।४५पू.	१८ प.
पूना	१८।३०	४।१	१२।३९	०।२२पू.	१।३१पू.	३५ प.
पेशावर	३४।२	८।३	१४।२९	०।४५पू.	२।५४पू.	४६ प.
पोरबन्दर	२१।३८	४।४६	१२।५५	१।५ प.	२।१४पू.	५४ प.
प्रतापगढ़	२१।२	५।२१	१३।८	०।१३पू.	१।२२पू.	३३ प.
प्रयाग	२५।२८	५।४३	१३।१७	०।५७पू.	०।१२पू.	५ प.
फर्रुखाबाद	२७।२४	६।१३	१३।३१	०।३५पू.	०।३४पू.	१४ प.

नगरनामानि	अक्षांशाः	पलभाः	पलकर्णाः	मध्यरेखा तोदेशांतर नाडिकाः	श्रीकाशीतश्च देशान्तरनाडिकाः	
	अं. क.	अं. व्यं.	अं. व्यं.	घ. प.	घ. प.	मिनिट
बड़ोडा	२२ १८	४५५	१२५८	०१२८प.	११३७प.	३९ प.
बार्बई	१८५८	४७	११४१	०३२प.	१४१प.	४० प.
बरेली	२८१२२	६१२९	१३३८	०३४पू.	०३२प.	१४ प.
बर्दवान	२३१६	५१०	१३४	१५८पू.	०४९पू.	२० पू.
बलरामपुर	२७ २७	६१४	१३३२	११ पू.	०८ प.	३ प.
बांदा	२५१२८	५४३	१३१७	०४२पू.	०२७प.	११ प.
बांसवाड़ा	२३३०	५१३	१३५	०१७७.	१२६प.	३४ प.
बांकानेर	२८१	६१२३	१३३६	०१७प.	१३६प.	३८ प.
बुन्दी	२५१२७	५४३	१३१७	०४ प.	११३प.	२९ प.
बेतिया	२६४२	६१२	१३२६	१२४पू.	०१५पू.	६ पू.
भरतपुर	२७१३	६१०	१३३०	०१४पू.	०५५प.	२२ प.
भागलपुर	२५११५	५४०	१३१६	१४९पू.	०४०पू.	१६ पू.
भूपाल	२३१६	५१०	१३४	०१५पू.	०५४प.	२२ प.
मकसूदाबाद	२४१११	५१२३	१३९	२२ पू.	०५३प.	२१ पू.
मथुरा	२७३०	६१५	१३३२	०१६पू.	०५३प.	२१ प.
मदरास	१३४	२४७	१२१९	०४१पू.	०१८प.	११ प.
मिरजापुर	२५९	५३८	१३१५	१५ पू.	०४ प.	२ प.
मुगेर	२५१२३	५४२	१३१७	१४४पू.	०३५पू.	१४ पू.
मुलतान	३०१२	६५९	१३५३	०४६प.	१५५प.	४६ प.
मेसूर	१२१८	२३७	१२१७	०६ पू.	१३ प.	२५ प.
रामेश्वर	९१८	१५८	१२१०	०३२पू.	०३७प.	१५ प.
रायपुर	२११५	४४०	१२५३	०५६पू.	०१३प.	५ प.
रावलपिण्डी	३३३७	७५९	१४२५	०३१पू.	१४०प.	४० प.
रीवा	२४३१	५१८	१३११	०५२पू.	०१७प.	७ प.
लखनऊ	२६५५	६६	१३२७	०४९पू.	०२०प.	८ प.
लखनू, बिलायत	५१३१	१५६	१९१७	१२४२प.	१३५ प.	१३२ प.
लाहौर	३१३५	७२३	१४५	०१७प.	१२६प.	३४ प.
वटेवर	२६४८	६४	१३१७	०२३पू.	०४५प.	१८ प.
जिमला	३१६	७१४	१४१	०११पू.	०५८प.	२३ प.
सुरत	२११२	४३९	१२५२	०३२प.	१४१प.	४० प.
हरिद्वार	२९५८	६५५	१३५१	०२१पू.	०४८प.	१९ प.
हैदराबाद, दक्षिण	१७१२३	३४५	१२३४	०२४पू.	०४ प.	१८ प.
हैदराबाद, सिन्ध	२५.२५	५४२	१३१७	११७प.	२१६प.	५८ प.
श्रीनगर गढ़वाल	२९१३७	६४६	१३४८			

श्रीगणेशाय नमः ।

अथ जातकपद्धतेः

श्रीमदपूछशर्मकृतोदाहरणम्

श्रोपतिकेशवपद्धतिसिद्धां छाववरीतिविशेषसमेताम् ।

सविलिखामि निजां जनिपत्रीं साम्बशिक्षांघ्रियुगं णिवत्य ॥ १ ॥

शालिवाहनशके १७८० फाल्गुनकृष्णषष्ठ्यां बुधे घट्यः ९ पले
२ परतः सप्तमीं विशाखानक्षत्रघट्यः ५० पलानि ४८ ध्रुवयोगघट्यः
२२ पलानि ३३ परतो व्याघातयोगः । इह दिवसे सूर्योदयादिष्टवटि-
कासु ४० पलेषु ३६ मम जनिरभूत् तत्र कल्याणहर्गणः १८११६३४
अयनांशाः—२०।२३।५३ मिथिलाक्षभा ६ चरखण्डानि ६०।४८।२०
तात्कालिकचरपलानि ५३ मिश्रमानम् ४४।७ दिनार्धम् १४।७ रात्र्य-
र्धम् १५।५३ दिनमानम् २८।१४ रात्रिमानम् ३१।४६ देशान्तरयोजनानि
१२७ ऋणानि । चालनमृगं घट्यादि ००।०३।३१ ॥ ॐ ॥

(१)

(२)

अथ मध्यमग्रहाः सगतिकाः

श्रीघोच्चानि च ।

र.	चं.	मं.	बु.	बु.	शु.	श.	रा.	के.	मं.	बु.	बु.	शु.	श.
१०	.६	००	१०	.१	१०	.३	१०	.४	१०	१०	१०	.५	१०
११	२४	११	११	२६	११	१४	.९	.९	११	.८	११	२७	११
११	२५	१६	११	५०	११	४४	१५	१५	११	४६	११	४७	११
४३	२३	४३	४३	४३	४३	३९	४९	४९	४३	२२	४३	१०	४३
५९	७९०	३१	५९	.५	५९	.२	.३	३	५९	२४५	५९	९६	५९
.८	३५	२४	.८	००	.८	००	११	११	.८	३२	.८	.८	.८

मन्दोऽहानि च

१.	सं.	सं.	सं.	सं.	सं.	सं.
१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२०	२०	२०	२०	२०	२०	२०
३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०
४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०
५०	५०	५०	५०	५०	५०	५०
६०	६०	६०	६०	६०	६०	६०
७०	७०	७०	७०	७०	७०	७०
८०	८०	८०	८०	८०	८०	८०
९०	९०	९०	९०	९०	९०	९०
१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००

स्पष्टप्रहाः सगतिः

र.	वां.	मं.	बु.	ह.	शु.	वा.
१०	७	११	१०	.१	.८	.३
१२	.१	२४	.७	१३	२५	१८
५७	.५	२७	१७	५७	४३	.८
३८	१५	१८	१९	३०	१८	१३
३०	७३२	४४	१०८	३	३१	.५
२४	४२	७	५०	२२	१९	२९

यद्यपि हृगणितैक्यकृत्प्रकारेण साक्षितप्रहेभ्य एवादेशः कर्तव्य इति सकलाचार्यमतं तथापि केवलमकरन्दप्रकाराभिज्ञशिष्योपयोग्युदाहरण-प्रदर्शनार्थं मकरन्दोक्त्यैव साक्षिताः ।

(5)

[illegible]

रात्रौ यश्चिमतम् २६।२९ वन्नतश्च ३।३१

(७)

[illegible]

अत्र भावद्वययोगाद्धे प्रथमभावस्य विरामसन्धिरभिप्रत्यारम्भ-
सन्धिस्तथा भावद्वययोगकरणे चक्राधिकतायां चक्रं न त्याज्यम् । यदा
प्रथमभावे दशैकादश राशयोऽभिप्रभावे शून्यमेको वा राशिस्तदा शून्यै-
कस्थाने द्वादश राशयोऽधिका प्राप्ताः, उत्तरभावेन सह सन्धिकरणे तु
शून्यमेको वा राशिर्व्यथास्थित एव इत्यभिसन्धिः । अथ घनर्णलप्रा-
नयने विशेषो हायनरत्ने -

सूर्योदयाद्यातघटीषु भोग्यैर्दिवावशेषे सरसार्कभुक्तैः ।

निशागते त्वङ्गयुताकं भौग्यैर्निशावशेषे रविभुक्तभागेः । इति ॥ १ ॥

अथ प्रथमभावचतुष्टये सन्धित्रये च सिद्धे सुगमोपायेनान्यभाव-
सन्धिसाधनमुक्तं सुन्दरमिश्रपद्धतौ -

त्रिद्विभावौ क्रमाद्युक्तौ द्वाभ्यां वेदैः सुतद्विधौ ।

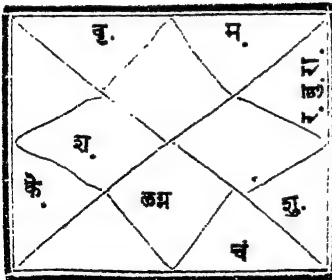
लमादिभावाः षट् षड्भ्युक्ताः सप्तमकावयः ॥

त्रिद्वयेकसन्धयस्त्वेकत्रीपुराशियुताः क्रमात् ।

संघयः स्युश्चतुर्थाद्याः सषड्भाः षडमी परे ॥

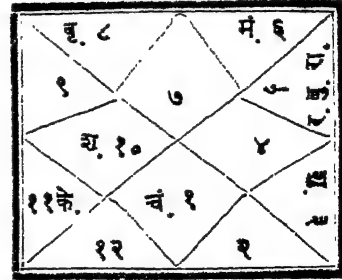
(८)

प्रहकुण्डली

(९)

भावकुण्डली

अथ भावकुण्डलीनिर्णयः । आरम्भसन्धेरधिको विरामसन्धेरल्पो
प्रहः स्वाधिष्ठितभाव एव स्थाप्यः । आरम्भसन्धेरुक्तो गतभाव एव
स्थाप्यः, विरामसन्धेरधिकोऽभिप्रभावे स्थाप्यः, सन्धिराश्यादितुल्यो
प्रहः पूर्वापरभावसन्धिरस्थरेखायासेव स्थाप्यः । अथ च भावकुण्डली
केवलं फलार्थमेवान्यः सर्वोऽपि ज्ञातकविचारो प्रहकुण्डल्यैव विधेयः—
इति प्रामाणिकप्राचीनाः ।

(१३)
अथ भावोपरि महद्विचक्रम् ।

प्र.	त.	ध.	स.	सु.	सु.	रि.	जा.	मृ.	ध.	क.	आ.	व्य.
२.	००६७११	००११४२	००१०००	००१०००	००१०००	०००३१८	००२०३७	००१४१४	००२२२४	००१७११	००५६१२	००१४१४
३.	००००००	००००००	००००००	००३५१५	००३५१५	००११३०	००३५०९	००१५०४	००३५१५	००१९४५	०००५१५	००००००
४.	०१००००	००३४५३	००१६५७	०००९२७	०००९२७	००००००	००००००	००००१२	००५४१०	००३२५४	०००३५४	००५०१४
५.	००२४२१	०००८५१	००००००	००००००	००००००	०००६०९	००२६१८	००१३१८	००१६४३	००१८३२	००५३२२	००३८५१
६.	०००२४५	००५९१४	०००४५१	०००५७३	००१४४२	००००१२	००००००	००००००	००००००	००१६३६	०००४५१	००५९४८
७.	०००३३४	००००००	००००००	००००००	००१२२५	००१३८५	००३३३४	००००६०	००१४९४	०००४७०	००३२३५	००१८०५
८.	००४४४७	००२८३४	०००८५१	०००५८१	०००४४७	००१३१२	००५९०७	००००००	००००००	००००००	०००४५१	००५९१७

अत्र सुगमोपायः कृष्णवैकृतः—“ब्रह्म ब्रजितृष्यय क्रमादेकादिभे दृष्टः । भागाद्ध तिथियुग्माभा
भागाद्धोन्नशराब्धयः । भोग्याकाः द्विगुणांशाश्च तथा षड्भाषिके क्रमात् । षष्टिः शराब्धयस्त्रिंशत्तिथयोऽद्वयोऽनितः ॥
एकमे नवमे चार्के शुक्लमोस्या द्विसंशुणः । द्विमेकादोनिता षष्टिरष्टमे स्वाभियुगल्लवाः । त्रिसप्तमे तु भौमस्य
षष्टिरत्र लबोनिता । सार्द्धांशतिथिसंयुक्ता द्विमे रूपं सदाहमे ॥ त्रिसप्तमे तु जीवस्य भागार्धं शरवेदयुक् । द्विगुणै-
स्तु द्रवैश्चोनाः शरसाश्चतुष्टमे ॥ ५ ॥ इति ॥ परमनेन प्रकारेण षण्ठ्यंशात्मिका दृष्टिः स्यात् षष्टिगत्ता सती
रूपादिका स्यादिति बोद्धव्यम् ।

(१४)

प्रहाणासुचबलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
४०	००	४१	१२	४४	२९	२९
५९	३९	११	३४	५९	३४	२३

अत्र केशवोक्तावयमभिसन्धिः—यदि नीचोनग्रहस्य सम्पूर्णाः षड्भा-
शयः स्युस्तदा रूपमितं बलं स्यात् । यदि षड्व्यास्तदा प्रथमं रूपस्थाने
शून्यं प्राह्यं षष्ट्या तद्वाश्याद्यं संगुण्यम् ततो विकल्पास्थानात्प्रतीपं
स्वस्वहारेण लब्धमुपर्युपरि संयोज्य यदूर्ध्वस्थानं भवति तत्पुनः षड्भि-
र्भाज्यं लब्धं शून्याद्यः षष्ट्यंशा ज्ञेयाः । शेषं राश्यादिस्थानीयम्, पुनः
षष्ट्या संगुण्य प्राग्वत्कृते यदूर्ध्वस्थाने निष्पद्यते तदपि षड्भिर्भाज्यं
लब्धं तद्वो विषष्ट्यंशाः एवं त्रिष्टंरूपाद्युच्चबलं भवति सुगमोपायश्च—
“नीचखेटान्तरं कार्यं यथा षड्भाल्पकं भवेत् । तदंशा रामभक्ताः
स्यान्तिताद्यं तुंगजं बलम् ॥ १ ॥

(१५)

निसर्गमित्रसमशुचकम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
मित्र	चं. मं. वृ.	र. बु.	र. चं. वृ. शु.	र. चं. मं. बु. शु. बु. शु.			
सम	बु.	मं. वृ. शु. श.	शु. श. मं. वृ. श.	श. वृ. मं. बु.	श. वृ. मं. बु.		
शत्रु	शु. श.	०	बु.	चं. बु. शु.	र. चं. र. चं. मं.		

(१६)

तात्कालिकमित्रामित्रचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
मित्र	मं. चं. वृ. शु.	र. बु. शु.	र. बु. वृ. श.	मं. चं. वृ. शु.	र. मं. बु. श.	र. मं. चं. बु.	वृ.
शत्रु	बु. श.	मं. वृ. श. चं. श.	र. श.	चं. बु. वृ. श.	र. चं. मं. बु. श.		

यत्तु शिवदासनाम्ना जातकमुक्तावल्याम्—“एवं ग्रहेभ्यस्तनुरूप-
खण्डैः सूर्याद्यथावत्समयं विदित्वा । रविद्युमानेन नतं प्रसाध्यं खर्भं
ततः प्रोक्तवदेव भावाः । यद्वा ग्रहेभ्यस्तनुरूपकेभ्यो निशाद्वैमर्कादिव
साधनीयम् ॥ तन्नाडिकाभिर्द्युचराद्विहस्रं सूर्यस्ततो भावविधिविधेयः ।
प्रयोजनन्त्वस्य दशाक्रमादौ केन्द्रादिगानामवबोधनञ्च ॥ तत्काल-
मैश्यादिषु चात्र सम्यग् ज्ञेयं बुधैर्यौक्तिकसम्मतत्वादिति” ग्रहभावसाधनं
सप्रयोजनमुक्तं तत्प्रामाणिकैर्नोळकण्ठश्रीधरादिभिरनुक्तबाहुपेक्ष्यम् ।

(१७)

अधिमित्रादिचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
अधिमित्र	चं.मं.वृ.	र.बु.	र. वृ.	शु.	र. मं.	बु.	०
मित्र	०	शु.	शु.	मं. वृ.	श.	मं.	वृ.
सम	शु.	०	चं.बु. र. चं.	चं. मं. र.	श. बु. शु.		
शत्रु	बु.	मं. वृ. श.	श.	श.	०	वृ.	०
अधिशत्रु	श.	०	०	०	शु.	०	र. चं. मं.

अत्र चण्डेश्वरः—“तत्कालमित्रञ्च निसर्गमित्रं सदाधिमित्रं कथयन्ति
सन्तः । मित्रं समो मित्रमिति ब्रुवन्ति मित्रञ्च शत्रुञ्च समम्प्रवीणाः ॥
समञ्च शत्रुर्भवतीह शत्रुः शत्रुञ्च शत्रुर्ह्यधिशत्रुसंज्ञः । विचार्यमेवं गणि-
तागमशैस्तत्कालचक्राच्च निसर्गचक्रात् ।”

(१८)

सप्तमांशखण्डकाः ।

१	२	३	४	५	६	७
४११७	८३४	१२५१	३७१९	२१२६	२५४३	३०

(१९)

नवमांशखण्डकाः ।

०१	०२	०३	०४	०५	०६	०७	०८	०९
३१२०	६४०	१०१	१३१२०	१६४०	२०१००	२३१२०	२६४०	३०१००

(२४)
सप्तवर्गबलचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	तु.	वृ.	शु.	श.
गु.	०००१५२	०००३४५	०००२२३	०००३४५	०००१५२	०००३४५	०००१५२
बो.	०००३००	०००३००	०००२२३	०००३००	०००२२३	०००३००	०००३००
दि.	०००३४५	०००३४५	०००३००	०००३४५	०००३००	०००३४५	०००३००
स.	०००३००	०००३४५	०००३००	०००३४५	०००३००	०००३४५	०००३००
न.	०००३४५	०००३००	०००३४५	०००३००	०००३४५	०००३००	०००३४५
दा.	०००३००	०००३४५	०००३००	०००३४५	०००३००	०००३४५	०००३००
त्रि.	०००३४५	०००३००	०००३४५	०००३००	०००३४५	०००३००	०००३४५

यत्तत्र गुहादिवर्गद्वामो स्वर्धोविषु यद्गुदे तदुक्त बलं प्राज्ञमिति केषा-
श्चिन्मतं तद्वद्वसुमतत्वादुपेक्ष्यम् । अथ स्वरुचत्रिकोणस्वगुहाणां त्रयाणां
द्वयोर्वा सम्भवे सति सारावर्यां निर्णय सक्तः । “त्रिशयंशाः सिंहे त्रिकोणमपरे
स्वभवनमकस्य, सत्त्वं भागतुल्यं वृष इन्द्रोः रथात्रिकोणमपरऽशाः । द्वादश
भागा मेघे त्रिकोणमपरे स्वमनु भीमस्य । सत्त्वमथो कन्यायां बुधस्य तिथ्यमकैः
सदा चिन्त्यम् ॥ परतस्त्रिकोणजातं पञ्चभिरंशैः स्वराशित्रं परतः । वृक्षमिमी-
जीवस्य त्रिकोणफले स्वभं परश्चापे ॥ शुक्रस्य तु तिथ्योऽस्त्रिकोणमपरे घटे
स्वराशित्र । कुम्भे त्रिकोणनिजमे रविमस्य रवेर्यथा सिंहे ।”

(२५) सप्तवर्गजबलम् ।

र.	चं.	मं.	तु.	वृ.	शु.	श.
१	१	१	१	१	१	१
२९	४१	४८	३	९	५६	२३
५९	१५	४५	४५	२२	१५	६

(२६) युग्मायुग्मभांशबलम् ।

र.	चं.	मं.	तु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२५	३०	२५	३०	२५	२५	२५
००	००	००	००	००	००	००

यद्येषां राशिर्नबांशश्चेति द्वयमपि सममसमं वा भवति तदा चरणद्वयं
बलमर्थतः सिद्धं प्रति निमित्तं नैमित्तिकस्य युक्तत्वादिति कुण्डलीकिरेवात्र
गरीयसी, अन्यमतं श्रौढप्रनोरमाकारेण दूषितम् ।

(२७)
केन्द्रादिबलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	ब.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	०१
१०	३०	१५	३०	३०	१५	००
००	००	००	००	००	००	००

अत्र “केन्द्रादेः खण्डका शेषाः
षष्टिर्त्रिंशच्छरेन्दवः । खण्डान्तरेण
गुणितात् पूर्वभावग्रहान्तरात् ॥
भावान्तरविभक्त्याहीनयुक्तक्षया-
द्धितः । बलं केन्द्रादिजं तत्स्याल्लिप्ता-
द्यमनुपातत” इति धर्मेश्वरोक्ति-
रग्राह्या प्रामाणिकाचार्यानुक्तेः ।

(२८)
द्वेष्काणबलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	ब.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
००	००	००	००	००	१५	१५
००	००	००	००	००	००	००

(२९)
स्थानबलम् प्र ।

र.	चं.	मं.	बु.	ब.	शु.	श.
२	२	२	२	३	३	३
५५	४१	५९	१६	३९	१०	१२
५८	५४	५६	१९	२१	४९	२९

(३०)
दिग्बलम् द्वि ।

र.	चं.	मं.	बु.	ब.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
७	३३	२०	२३	१०	५१	३०
८	१०	५८	४६	२८	२३	९

अत्र विधिः सुगमोपायश्चोष-
बलानयने वेद्यः ।

(३१)
नतोन्नतबलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	ब.	शु.	श.
००	००	००	०१	००	००	००
७	५२	५२	००	७	७	५२
२	५८	५८	००	२	२	५८

अत्र सुगमोपाय उक्तः कृष्णदै-
वज्ञेन—“शशाङ्कभौममन्दानां नतं
द्विप्रं कलादिकम् । षष्टिशुद्धं तद्-
न्येषां सदा रूपं बुधस्य तु” इति ।

(३२)
पक्षबलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	ब.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२६	३३	२६	२६	३३	३३	२६
०२	५८	०२	०२	५८	५८	०२

पद्धतौ सर्वत्र ग्रहाणां सौम्य-
पापत्वं यवनेश्वरवाक्याद्बोध्यम् ।
तद्वाक्यं यथा—“करग्रहोर्कः कुज-
सूर्यजौ तु पापौ शुभाः शुक्रशशांक-
जीवाः । सौम्यस्तु सौम्यो व्यतिमि-
श्रितोऽन्यैः पापैश्च त्वय्यप्रकृतिवमे-
तीति” । अथ गतैष्यतिथ्यानपेक्षः
सुगमोपायः कमलनयनमिश्रपद्ध-
तौ—“अर्केन्द्रोरन्तरादंशाद्रामाप्तं
पक्षजं बलम् । शुभानां तद्वलं शेषं
पापानां षष्टितश्च्युतमिति । अथ
गतैष्यतिथ्यानयनं प्रौढमनोरमा-
याम्—“सूर्योनचन्द्रस्य लवार्क-

भागो गता तिथिः षष्टिगुणावशेषात् । द्विचन्द्रलब्धं घटिकादि चान्द्रं भवेदिदं पक्षवत्स्य सिद्धयै । कृष्णे तु पक्षे खगुणाच्छयुतासौ गता तिथिः सावयवा गता स्यात् ।” इति । भक्तान्यर्कविघोर्लबा इत्यादिनानीता घटिका नात्रोपयुज्यन्ते । तासां सावनत्वादिति न साध्याः ।

(३३)

दिनरात्रिभिर्भागवत् ।

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	१	१	००
००	००	००	००	००	००	००
००	००	००	००	००	००	००

(३४) वर्षेष्टादिवत् ।

(३५) कालवत् । तृ०

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.
००	१००	००	००	००	००	००
३०	१५	००	४५	००	००	००
००	००	००	००	००	००	००

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.
१	२	१	१	१	१	१
३४१	१९	४१	४१	४१	४१	१९
४५६	००	००	००	००	००	००

अथ वर्षेशमासेशयोरानयनमुक्तं नीलकण्ठपद्धतौ—“कलिगतदिन-
वृन्दस्यद्विरामैर्विहीनो नखशरकरतष्टो द्विःस्थितोभ्रांगरामैः । स्वशि-
खिभिरथ लब्धे त्रिद्विनिघ्ने सरूपे तदनु तुरगतष्टे वर्षमासाधिपौ स्तः ॥”
इति ॥ एवं सूर्यसिद्धान्तोक्त्याऽऽनीतवर्षेशमासेशावेवागच्छतः । यत्तु
ब्रह्मसिद्धान्तमतेनानयनं केशवदैवज्ञेन स्वपद्धतिटीकायामुक्तं तत्सम्प्रदा-
यानुरोधान्नाङ्गीकृतमित्यवगन्तव्यम् । यत्र वारे रव्यादिके जन्म स
एव दिनेश इति स्पष्टम् ॥ होरेशानयनमपि नीलकण्ठपद्धतौ—“स्वर्णं
कृत्वेष्टकाले चरदलविघटीर्याम्यधौम्यार्कगोले रेखायाः प्राक्परस्तादृजमथ
च घनं स्वस्वदेशान्तरं हि । शिष्टा वारप्रवृत्तेरिह गनघटिकास्ता द्विनिघ्नाः
शराप्ता वारेशात्कालहोरा रचिसितशशिजेन्द्रार्किजीवारनाथाः इति” ॥
केचित्तु—“तत्कालार्कन्यूनलभांशपिण्डो भक्तः पञ्चक्षोणिभिर्भुक्तहोरा”
इत्यनेन होरेशमाहुस्तत्र ग्राह्यं सकलशिष्टसम्प्रदायविरोधात्, इति ।

(३६) क्रान्त्यंशः ।

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.
१०	१८	५	१२	२२	२२	१८
२७	२८	५६	२९	२६	५१	२७
२६	२२	८	५३	४६	५८	५८
६	६	६	६	६	६	६

तत्साधनं ग्रहलाघवे—“अतः

रिंशदशीतिरत्रिकुमुवः कक्षेन्दो
भूधृती षट्स्वाक्षोणि जिनाश्विनोङ्ग-
विकृती खान्धयश्विनःसायनात् ।
खेटाहोर्लबदिग्द्वयप्रमगतौकोऽसौ-

तदूनागताच्छेषज्ञाद्व्यलक्षियुगदश-
हस्तोशाद्योपमः स्यात्सर्वदिक्” इति

(३७)

आयनबलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
१६	५३	३७	४५	५८	०१	०५
५६	०५	२६	३७	००	१५	५५

अथ सुगमोपायः स्पष्टक्रान्ते-
वैलानयननिराशश्च पद्धतिप्रकाशे-
“याम्योत्तरैः स्वाग्निगुतापमांशै-
र्युतायुताः पूर्णगुणाः शनीन्द्रोः ।
व्यस्तं परेषामनिशं बुधस्य युता
भवेदायनवीर्यमेतत् । गणेशदामो-

दरसूर्यमुख्यैः स्पष्टापमास्वाधित-
मात्मतन्त्रे । उपेक्षितत्वाद् गुरुकेश-
बाधैरयुक्तमेवेति सुधीभिरुह्यम्
॥ २ ॥ इति

(३८)

चेष्टाकेन्द्रम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	१०	११	८	८	६
००	००	८	२९	१७	९	२४
००	००	१९	३१	४७	१९	४५
००	००	४४	५६	३३	३९	१५

अत्र केशवोक्तावयमभिसन्धिः
सन्धिसाधनवदेव बोध्यः ॥

(३९)

चेष्टाबलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
१६	३३	१७	००	३४	३६	५१
५६	५८	१३	०९	४	५३	४५

(४०)

स्पष्टचेष्टाबलम् । चतु०

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	१	००	००	१	००	००
३३	२७	५४	४५	३२	३८	५८
५२	३३	२९	४६	७	१८	४०

अत्र भजनविधिः सुगमोपायश्चोक्तवैलानयनवद्वगम्यः ।

(४१)

नैसर्गिकबलम् । पञ्च०

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
१	००	००	००	००	००	००
००	५१	१७	२५	३४	४२	८
००	२६	९	४३	१७	५१	३४

अत्र सुगमोपायो मयोक्त्यते ।
वियन्नागाश्चतुस्त्रिंशद्वचना एभिर्यु-
ताः पुनः । पुनरेव भवेद्वीर्यं
मन्दारादिक्रमाद्भुतमिति ॥ १॥

(४२)

हृग्वलम् । षष्ठम्

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
६	२७	००	७	९	७	४
२३	११	५	४९	४९	४०	००
व	ऋ	ऋ	व	ऋ	व	व

(४३)

षड्वलैक्यम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
५	७	५	६	७	७	६
४६	४८	५१	१०	२८	२८	१२
२५	१८	३७	२५	४	१	५०

अत्रेदं तत्त्वं यस्य हृग्वलमा-
नीयते तं प्रति या दृष्टयः सन्ति
तन्मध्ये शुभदृष्टीनां योगस्य पाप-
दृष्टीनां योगस्य च चतुर्थांशः पृथ-
क्कार्यः तयोरन्तरं हृग्वलं स्यात् ।
तच्च शुभदृष्टिचतुर्थांशात्पापहृग्वो-
गचतुर्थांशे शुद्धे घनात्मकमित-
रथार्थमिति ।

स्थानदिक्कालनिसर्गचैष्टाहृग्व-
लानां योगे कृते षड्वलैक्यं स्यात्
तदेवात्र बलशब्देन व्यवह्रियते,
अथ जन्मसमये प्रहयुद्धे विशेषः ॥
आदौ सर्वेषां षड्वलैक्यं प्रसाध्य
ययोः प्रहयोर्युद्धम्भवति तयोः षड्व-
लैक्ययोरन्तरं रूपादिफलात्मशरयो-
रन्तरेण भाज्यम् । फलं सौम्यदिक्

स्थस्य षड्वलैक्ये योज्यम्, दक्षिणदिक्स्थप्रहस्य षड्वलैक्ये शोध्यमेवंकृते
तयोः षड्वलैक्ये स्फुटे स्तः । शरान्तरन्तु समदिशोऽशरयोरन्तरेण भिन्न-
दिशोर्योगेन भवति । यस्योत्तरः शरः स उत्तरदिक्स्थो प्रहो दक्षिणशरो
दक्षिणदिक्स्थो, दिक्स्थान्ये यस्यात्पशरः सोऽन्यदिक्स्थ इति शरानयन-
प्रकारो ग्रहलाघवे—‘खाम्बुधयः खयमाः खभुजङ्गाः खङ्गमिताः खदश
क्रमशः स्युः । पातलवाः कुसुताद्बुधभृग्वोर्मध्यमचञ्चलकेन्द्रविहीनाः ।
कुद्विज्यविषयुगाश्विनो दलचयश्चत्पड्भपुष्टं चलं केन्द्रश्चक्रविशुद्धमस्य-
भमिताद्वैक्यं लभप्रागतात् । त्रिंश्लब्धयुतं कुजात् कुयमलाब्धीन्द्रविभक्तं
क्रमात्तद्वीना धृतिरिष्विळा गुणभुवो गोऽब्जा इना द्वाकश्रुतिः ॥ मन्दस्पष्ट-
खगात्स्वपातरहितात्कांत्यंशकाः केवलात्कर्णाप्तास्त्रियमाहता अथ गुरोश्चे-
ल्लोचनाप्ताः पुनः । स्वाङ्घ्रयना असृजोऽगुलादिकशरः पातोदिक् स्यादसौ
त्रिघ्नः स्यात् कलिकादिकः स्फुटतरस्तत्संस्कृतश्चापमः” ॥ इति ॥ अत्र त्रिज्यै-
कादश । अथ युद्धलक्षणं समागमास्ताभावकालोनभौमादिपञ्चकान्यतमयोः
स्पष्टप्रहयोरार्यंशकलासाम्यं युद्धम्, समागमस्तु अंशविके याम्योत्तरान्तरे
यदा द्वावपि त्रिव्याप्यकर्णका तदा भवतीति शेषम् ।

(४४)

भावानां स्वामिबलम् । प्र.

त	घ	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
७	५	७	६	६	७	५	७	६	७	५	६
११	५१	२८	१२	१२	२८	५१	१२	१०	४८	४६	१०
१३	७	४	५	५	४	३७	१	२५	१८	२५	२५

(४५)

हृग्वलम् । द्वि.

त	घ	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
००	१	००	१	००	००	००	००	००	००	१	१
१०	१	५३	५	१९	८	१६	२९	१५	४६	२९	००
२४	५३	३७	१६	२०	४६	५७	४८	००	१९	५२	३६
मृ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ

(४६)

हृग्वलम् । तृ.

त	घ	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
१	००	००	१	००	००	००	००	००	००	००	००
००	१०	१०	००	१९	४०	२९	३९	२०	००	५०	५०
००	२०	२०	००	२०	४०	१	२०	४०	००	२०	२०

नृचतुष्पदादिज्ञानं रत्नकलापे—“नृयुक्कुम्भतुलाकन्याचापाद्यार्द्धञ्च
 मालुषाः । चापान्त्यार्द्धं मृगाद्यार्द्धं गोसिंहाज्राश्चतुष्पदाः । मृगान्त्यार्द्धं
 कर्किमीनावाण्याः कीटश्च वृश्चिक” इति अत्र कुम्भो जलधरः कर्कः कीट
 इत्यबहुसम्मतत्वाद्भादरणीयम् ।

(४७)

भावानां स्फुटबलम् ।

त	घ	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
८	८	८	८	६	८	६	८	६	८	८	८
१	३	३२	१८	५१	१७	३७	२१	४६	३४	६	१
३७	५०	१	४८	३२	३०	३५	९	५	३७	३७	२१

(४८)
चेष्टाकेन्द्रम् ।

र.	०२।०३।२१।३१	र.	००।२१।०७
चं.	०८।१८।०६।३७	चं.	००।३३।५८

(५०)
उच्चरश्मयः ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
५	१	५	२	५	३	३
५	३	७	१५	२९	५७	५६
५५	५१	५	२६	५५	२७	१६

(५१)
चेष्टारश्मयः ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
३	४	३	१	४	४	०६
६	३	४३	००	२४	४१	१०
४३	४७	२१	५६	२५	२१	२५

अत्रोच्चचेष्टाबलयोरङ्कचतुष्टयं प्रगृह्य केशवोक्तोच्चचेष्टारश्मो साध्यो अन्यथा श्रीपत्युक्तानीतरश्मेस्तृतीयाङ्केन विसंवादः स्यात् । अत्र श्रीपति-प्रकारे सुगमोपाय उक्तः कृष्णदैवज्ञैः—“नीचोनितस्पष्टतरो प्रहैद्रः षड्भाधिको मण्डलतो विशोध्यः । राशौ सरूपे द्विगुणे लवाद्ये भवेयुरुच्चा-ह्यमरीचयोऽत्र । चेष्टाकेन्द्रेधिके षड्भाच्चक्रात्तत्प्रविशोद्येत् । राशौ-सैके लवाद्ये तु द्विजे चेष्टामरीचयः । पद्धतीया रश्मयश्चेष्टोच्चगुणक-साधनार्थं शेषा न तु फलादेशार्थमिति सम्यङ्निरूपितं केशवपद्धति-टीकायां श्रीधर्म्मेश्वरदैवज्ञेन ॥ इति ॥

(५२)
उच्चफलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
४०	००	४१	१२	४४	३९	२९
५९	३९	११	३४	५९	३४	२३

(५३)
चेष्टाफलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२१	३३	१७	००	३४	३६	५१
७	५८	१३	०९	४४	५३	४५

अत्र रूपोनरश्मयः पदं (गच्छमानं) ततः “सैकपदप्रपदार्धमथैकाद्यं-कयुतिः किल सङ्कलिताख्येति” लीलावत्युक्तप्रकारेण साधितसङ्कलितमेव श्रेढीफलं स्यात् । अत्र सुगमोपायस्तत्र मामकं पद्यम् । व्येकौ चेष्टोच्चकि-रणौ षड्भिर्मक्तौ तदाह्वये । फले लाघवरीत्या स्तः श्रीपत्युक्तप्रकारतः ॥ इति । वस्तुतस्तु पूर्वसाधितोच्चचेष्टाबले यवोच्चचेष्टाफले इति ।

(५४)

चेष्टोच्चबलघातः ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
१४	००	११	००	२५	१८	२५
२१	२१	४९	०२	३२	१०	२१

(५५)

चेष्टोच्चबलोनैकघातः ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
१२	२५	१३	४७	०६	११	४
१९	४५	२५	१९	२९	४४	१३

अत्र गोमूत्रिकागुणनप्रकारो मयोच्यते—“आदौ रूपाद्यवयवात्मकं गुण्यं विलिख्य तस्य षष्ठ्यंशाद्यवयवाघस्तात्तस्यैव रूपाद्यवयवान् पुनः लिखेदेवं तदधोपि-विलिख्य गुणकस्य रूपाद्यवयवैः क्रमेण गुणयेत् ततो गुणितांकानामधो रेखां कृत्वा यत्रोद्धर्त्ताधः क्रमेणाङ्कयोरङ्कानां वा पंक्तिर्भवेत् तत्र तद्योगं विधायान्यत्र यथास्थितं तदधो लिखेत् ततोऽन्याङ्के षष्ठ्या विभक्तलब्धमुपान्तिमांके योजयेत्तमपि षष्ठ्या विभज्य लब्धि स्वपृष्ठांके योजयेदेवं प्रथमांकं यावदेवं य आदितस्त्रिष्ठांकस्तद्गुणनफलं स्यात् । अत्र मत्पद्यम् । चेष्टोच्चबलयोगोना सरूपा च तयोर्द्वेतिः । चेष्टोच्चबलहीनैकघाततुल्या प्रजायते ॥

(५६)

इष्टम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२९	४२	६	१३	९	३३	३९
२५	४२	३८	३०	९	३	८

(५७)

कष्टम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२७	३९	२८	५२	१९	२६	१५
१२	१९	२३	१७	४३	३२	५४

अत्र मूळानयनविधिः सिद्धान्ततत्त्वविवेके—“षष्टिर्बर्गगुणादङ्कान्मूलं प्राप्य यदागतम् । सैकशेषं षष्टिगुणं द्विगुन्निर्गुणपदोद्धृतम् । लब्धभागत-मूलस्यावयवश्चेति तत्पदम् ।” इति षष्टिर्बर्गगुणादङ्कद्वित्यत्र प्रथमाङ्कः षष्टिगुणो द्वितीयांके युक्तः पुनरप्येवमेवेति सवर्णनं लब्धार्थं कर्तव्यम् ॥ निरममूळानयनमपि तत्रैव—“अन्त्यं यावदिहाद्यंकादुर्ध्वतिर्य्यक्स्थरे-ख्या । संज्ञा स्थानांककानाञ्च विषमाख्यसमकमात् । त्यक्तत्वाऽन्याद्विष-माद्वर्गं द्विजतन्मूलहस्तसमः । लब्धवर्गश्च विषमादाद्याच्छोभ्यः पुनः पुनः क्रियैवं सर्वमूलाङ्क यावत्तत्र पदानि च ॥ अन्त्यस्थानात्क्रमेणैवं मूलं स्वीयमुदाहृतम्” । इति अत्र मूलं न प्राप्यमिति मतं तथा चेष्टोच्चबलयो-गाङ्गमिष्टं तदूनैकं कष्टमिति च मतं सम्प्रदायविरोधाद्प्राप्यमेव ॥ इति ॥

(५८)

इष्टप्रपञ्चलैक्यम् ।

(५९)

कष्टप्रपञ्चलैक्यम् ।

र.	व.	म.	वु.	व.	शु.	श.
२००	२००	४	३	४		
५२३३	५३३	९	५२५७	२		
५०४२	५२३	२२	५४२२			

र.	व.	म.	वु.	व.	शु.	श.
२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५
२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७
२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५

इष्टप्रपञ्चलैक्यम् ।

श.	र.	व.	म.	वु.	व.	शु.	श.
र.	०० ००००	०० २० २६	०० ०२ ४९	०० ०० ००	०० २० २२	०० ०० ००	०० ०५ ०४
व.	०० ०३ ०४	०० ०० ००	०० ०० ३२	०० ०३ २७	०० ०३ ५८	०० ०० ५८	०० ०२ ४२
म.	०० ०० ००	०० २३ ४२	०० ०० ००	०० ०० ००	०० ०५ ४०	०० ०६ २३	०० २६ ०७
वु.	०० ०० ००	०० ०० २७	०० ०० २३	०० ०० ००	०० ०० ५८	०० ०० ००	०० ०० ३२
व.	०० २६ ३८	०० २४ ३०	०० ०० ००	०० २२ २२	०० ०० ००	०० ३२ २५	०० ०५ ३३
शु.	०० ०४ ४५	०० ०० ००	०० २४ ०५	०० ०३ २२	०० ०३ २२	०० ०० ००	०० २४ ५३
श.	०० ३० ५६	०० २५ ०३	०० २३ ३६	०० ३२ ४७	०० ०० ००	०० ०२ ५२	०० ०० ००

(६१)

सप्तमद्वष्टिचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	शु.	श.
र.	००।००।००	००।०९।३०	००।०२।३६	००।००।००	००।१८।४९	००।००।००
चं.	००।२५।३५	००.००।००	००।०४।२०	००।२७।२७	००।३३।०७	००।०८।०५
मं.	००।००।००	००।२५।१५	००।००।००	००।००।००	००।०६।०२	००।१७।११
बु.	००।००।००	००।१६।०४	००।०७।३७	००।००।००	००।३४।२०	००।००।००
शु.	००।०८।२३	००।०७।१८	००।००।००	००।११।१२	००।००।००	००।१५।४४
श.	००।०३।४९	००।००।००	००।१९।२०	००।०२।३३	००।०२।३३	००।००।००
श.	००।१२।३७	००.१०।१३	००।०९।३७	००।१३।२२	००।००।००	००।०४।०१

(६२)
इष्टमभावद्विषकम् ।

म.	त.	ध.	स.	सु.	सु.	रि.	जा.	सु.	ध.	क.	भा.	व्य.
र.	०० १३ १२ ००	०० ०५ ४० ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ०० ००	०० ०१ ३७ ००	०० १० ०६ ००	०० २० २७ ००	०० १० ५९ ००	०० ०८ २५ ००	०० २० ३३ ००	०० २० २७ ००
घ.	०० ०० ०० ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ५४ ००	०० ०२ ४५ ००	०० ०३ ५९ ००	०० ०२ ४६ ००	०० ०१ ३३ ००	०० ०० २५ ००	०० ०० ०० ००
मं.	०० २६ ३८ ००	०० १५ २९ ००	०० ०० ३१ ००	०० ०० ३९ ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ०० ००	०० ०५ ३४ ००	०० ०२ ४८ ००	०० ०१ ४३ ००	०० ०१ ४४ ००	०० ०२ १८ ००
सु.	०० ०० ०० ००	०० ०० १३ ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ३९ ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ०० ००	०० ०१ ४३ ००	०० ०१ २० ००	०० ०० ५८ ००
सु.	०० ०१ ४८ ००	०० ३८ ३९ ००	०० २५ ३३ ००	०० ३३ ३५ ००	०० ०९ ३५ ००	०० ०० ०८ ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ०० ००	०० ०० १२ ००	०० ०१ ०१ ००	०० ०२ ४३ ००	०० ३६ ०१ ००
सु.	०० ०१ ४८ ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ०० ००	०० ०१ २४ ००	०० ०८ २९ ००	०० ०१ २३ ००	०० ०१ २२ ००	०० ०२ ५६ ००	०० ०१ ५७ ००	०० ०० ५८ ००
का.	०० २९ ०७ ००	०० १८ ३४ ००	०० ०३ ०९ ००	०० १७ ५४ ००	०० २८ २८ ००	०० ०२ २३ ००	०० ३८ २६ ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ०० ००	०० ०० ०० ००	०० ०३ ०९ ००	०० ३८ ३२ ००

(६५)

अशुभचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	तु.	बु.	शु.	श.
गु.	००५८०८	०१००००	००३७३०	००५६१५	००५८०८	००५६१५	००५८०८
हो.	००१५००	००१५००	००१८४५	००२६१५	००१८४५	००२६१५	००२९०४
प्र.	००२८०८	००२८०८	००१५००	००२८०८	००२६१५	००२८४५	००२९०४
म.	००२६१५	००२६१५	०००२८०	००२८०८	००१५००	००१८४५	००२६१५
न.	००२९०४	००१५००	००२८०८	००२६१५	००२८०८	००२६१५	००२९०४
हो.	००१८४५	००२८०८	००१८४५	००२६१५	००२८०८	००१५००	००१८४५
प्रि.	००१८४५	००२८०८	००२८०८	००२८०८	००१५००	००१८४५	००२८०८
बो.	००३१४०	००३११६	००२५४२	००३११६	००२५४२	००३११६	००३११६

अत्र विशेषः । यत्र स्वोच्चं नीचं मूलत्रिकोणं वा सम्भवति तत्र मित्रादिजं शुभं न ग्राह्यमिति । सुगमोपायस्तु शुभैक्यं चतुर्भ्यः शोषितमशुभैक्यं भवतीति, अत्र बगेशः स्वोच्चादिषु यत्र तिष्ठति तत्रत्यं फलं ग्राह्यमिति बहुसम्मतमपि सम्प्रदायानुरोधान्नाङ्गीकृतम् । यस्तु “गृह एव स्थापितस्य शुभाशुभस्य चार्द्धं होरादौ सममेव स्थाप्यमिति सुन्दरमिश्रमतं युक्तियुक्तम्”—प्रौढमनोरमायायुक्तं तद्व्यग्राह्यं “होरादौ गृहवदागतशुभाशुभयोर्द्वलं स्थाप्यमिति” केशबोक्तेः सम्प्रदायपरिगृहीतत्वात् । यत्तु नोळकण्टपद्धतौ सुन्दरमिश्रमताभिप्रायेण शुभाशुभैक्यमभिधाय शुभाशुभपक्षौ केशबोक्तिवत् स्थापितं तद्वाचनाशून्यं सम्प्रदायविरुद्धं च ॥

(६६) शुभ-पंक्तिः ।

म.	र.	च.	मं.	सु.	वृ.	शु.	का.
गु.	००१११२५	००१२१११	००१३१२४	००८१२	००१६१२४	००१५०००	००००१२२
हो.	०००५१४४	०००६००५	०००८११२	०००४११३	०००८११२	०००७३००	००००४१४
स.	०००५१४४	०००६००५	०००८११२	०००४११३	०००८११२	०००७३००	००००४१४
स.	०००५१४४	०००६००५	०००८११२	०००४११३	०००८११२	०००७३००	००००४१४
न.	०००५१४४	०००६००५	०००८११२	०००४११३	०००८११२	०००७३००	००००४१४
वृ.	०००५१४४	०००६००५	०००८११२	०००४११३	०००८११२	०००७३००	००००४१४
शि.	०००५१४४	०००६००५	०००८११२	०००४११३	०००८११२	०००७३००	००००४१४

(६७) अशुभ-पंक्तिः ।

म.	र.	च.	मं.	सु.	वृ.	शु.	का.
गु.	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२
हो.	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२
स.	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२
न.	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२
वृ.	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२
शि.	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२	००१४१३२

अत्र सुगमोपायः—चतुर्भक्तं शुभैक्यं रूपाच्छुद्धं चतुर्भक्ताशुभैक्यं स्यादिति यद्यप्यत्र स्त्रोचचे रूपमित्यादिना गृहस्थापितस्यैव शुभाशुभस्य चतुर्थांशः स्थाप्य इति वासनासिद्धतया युक्तिमिति प्रौढमनोरमाकारोक्तिः साध्वी तथापि पद्धतिकृतामनभिमुक्तत्वान्नाम्नाभिस्तथा कृतम् । न च ये खेचरोच्चादीत्यादिना श्रीपतिना गृहशुभाशुभस्यैव चतुर्थांशः स्थापितो न तु योगस्येति वाच्यम्, तट्टीकाकृता कृष्णदैवज्ञेन खेचरोच्चादिफले शुभाशुभे इत्यस्य पूर्वोक्ते शुभाशुभयोरैक्ये इति व्याख्यानात्तथोदा-
हृतत्वाच्च ।

(६८)
वर्गशुभशुनिगुणितशुभपंक्तिचक्रम् ।

प्र.	र.	च.	मं.	कु.	बु.	शु.	श.
प्र.	००१०७।१०	००१०३।१९	००१०७।५६	००१०५।१६	००१०६।२४	००१०६।२४	००१०७।३६
दो.	००१०४।२३	००१०४।५६	००१०६।१७	००१०३।०४	००१०६।१७	००१०६।०५	००१०३।३५
त्रि.	००१०३।१३	००१०४।३९	००१०६।५८	००१०२।३८	००१०४।३७	००१०५।४४	००१०५।०७
च.	००१०५।४४	००१०६।०५	००१०५।०७	००१०४।३७	००१०८।५८	००१०४।१३	००१०४।४१
न.	००१०३।३५	००१०४।५६	००१०५।०७	००१०४।३७	००१०४।३७	००१०८।१२	००१०५।०७
छा.	००१०४।३९	००१०४।३९	००१०८।५८	००१०४।५७	००१०८।५८	००१०७।३०	००१०२।५६
मि.	००१०६।१३	००१०६।०५	००१०५।०७	००१०२।३८	००१०८।५८	००१०७।३०	००१०५।०७

(४३)

वर्गशास्त्रभयुतिगुणिताशुभपंक्तिचक्रम् ।

प्र	र.	चं.	मं.	सु.	वृ.	शु.	श.
गु.	०२।४३।४५	०२।१८।५९	०२।०६।४३	०२।५४।०३	०२।१०।४८	०२।१०।४०	०२।४।१२।४
हो.	०१।१८।२७	०१।१६।१०	०१।१०।३१	०१।२३।२४	०१।१०।३१	०१।१।४३	०१।२।५४
वि.	०१।२३।२२	०१।०९।२८	०१।०३।२२	०१।२७।०२	०१।१।५०	०१।१।२।४७	०१।१।३।४५
स.	०१।१२।४५	०१।१।४२	०१।१३।३५	०१।१।४।५६	०१।०३।२२	०१।१।७।२१	०१।१।५।५७
न.	०१।२।५१	०१।१६।१०	०१।१३।३५	०१।१।४।५६	०१।१।४।५६	०१।०५।२४	०१।१।३।३५
हं.	०१।१७।१८	०१।०९।२८	०१।०३।२२	०१।१।४।५७	०१।०३।२२	०१।०३।३०	०१।१।२।५।२७
जै.	०१।१।०२९	०१।१।१।४२	०१।०३।३०	०१।१।२७।०२	०१।०३।२२	०१।०३।३०	०१।१।३।३५

अत्र केशबोक्तौ सदा सदसद्युती स्बोच्चे रूपमित्यादिना स्थापि-
तयोः शुभाशुभयोरैक्ये इष्टाशुभे "पंक्त्योः समसु कोष्ठयोरि" त्यादिना
स्थापिते ज्ञेये । अत्र सुगमोपायो मयोक्तव्यते । अत्रत्यप्रथमचक्रियगृहा-
ङ्कस्य चतुर्युतस्य गृदेशतत्स्थप्रहयोः सद्यतेयुतेष्वान्तरं द्वितीयचक्रिय-
गृहाङ्कः स्यादेवं प्रथमचक्रियहोरादिषड्वर्गाङ्कस्य द्वियुतस्य । होरादि-
वर्गेशतत्स्थप्रहयोः सद्यत्योर्युत्यर्धायं चान्तरं द्वितीयचक्रियहोरादि-
वर्गाङ्कः स्यादिति । अत्रापि वर्गस्थवर्गेशयोरिष्टसद्यत्योर्योगाऽर्धमिष्टम् ।
अशुभासद्यत्योर्बोर्गार्द्धं कष्टमिति सुन्दरमिश्रोक्तं प्रकारान्तरं त्याज्यम् ॥

अष्ट्रेष्टकष्टबलयोर्वातः श्रीपतिसुन्दरादिविरुद्धः किन्तु केवलयोरेव
बलयोर्वातः कार्य्य इति दिवाकरोक्तिर्ह्या ।

(७०)
वर्गेशतस्थमहयोरिष्टप्रबलैक्ययोर्वातः ।

प्र.	र.	चं.	मं.	सु.	सु.	श.
गु.	११२६।०२	०१३५।२६	१२।४०।३४	००।३७।२६	१५।१९।३४	१९।१९।३४ ०२।२८।११
हो.	०८।००।४३	००।२२।२६	०७।२१।४८	०७।२६।१४	१३।४३।३४	०२।२५।२९ ११।२६।०२
ब्र.	००।२६।१४	०१।३५।२६	०६।४६।०२	००।३७।२६	००।४५।०९	१२।१३।३२ १०।३०।२९
स.	११।१३।३५	०२।२५।२९	१०।३०।२९	००।४५।०९	२३।४४।३८	००।३६।४५ १६।०१।१५
न.	११।२६।०२	००।२२।२६	१०।३०।२९	००।४५।०९	००।४५।०९	१०।०९।०३ १९।४१।००
ह्य.	०१।४३।५०	०१।३५।२६	१२।४०।३४	००।२४।०६	२३।४४।३८	१५।४३।३८ १६।१९।०२
निं.	१३।४७।३४	०१।२५।२९	१०।३०।२९	००।३७।२६	२३।४४।३८	१५।४३।३८ १९।४१।००

(७१)

वर्गेशतस्थमहयोः कष्टप्रबलैक्ययोर्वातः ।

प्र.	र.	चं.	मं.	सु.	सु.	श.
गु.	०४।१८।३९	१४।१०।४२	०६।४८।१०	०९।०१।४६	०७।४८।४९	०८।२५।२४
हो.	०६।५१।०५	२६।०९।२७	०७।१५।२३	१४।३१।०२	०६।२५।३३	१६।१७।०७ ०४।१८।३९
ब्र.	१४।२१।०२	१४।१०।४२	०७।४८।१०	०९।०१।४६	१३।२७।१२	८।२०।४ ०४।३३।५६
स.	०८।२०।०४	१६।१७।०७	०४।३३।५६	१३।२७।१२	०६।०१।१८	१७।२७।२६ ०५।१४।३९
न.	०४।१८।३९	२६।०९।२७	०७।१५।२३	१४।३१।०२	०६।१८।१८	०४।३३।३८ ०४।२२।९
ह्य.	१३।२३।१३	१४।१०।४२	२६।४८।१०	१५।११।५५	०६।०१।१८	१०।०८।२० ०२।४२।४५
निं.	०३।२५।२४	१६।१७।०७	०४।३३।५६	०९।०१।४६	०६।०१।१८	१०।०८।२० ०४।०२।२९

अत्र प्रौढमनोरमाकारेण व्यर्थमित्युक्तं धर्मेन्द्रेण तु “वस्तुतस्तु
यत्र तयोर्घातमूलं पूर्वमताभिप्रायेणोक्तं तत्र तयोर्योगार्धमेव ग्राह्यमि”
त्युक्तं तत् दुर्भयमपि सम्प्रदायविरोधात्प्रत्याख्येयम् ।

(७२)
वर्गोक्तस्थग्रहयोरिष्टग्रहवृत्तैक्ययोर्घातमूलम् ।

म.	र.	च.	मं.	सु.	वृ.	शु.	श.
गु.	०३।२२।५३	०१।१५।४०	०३।३३।३७	००।४७।२४	०४।२३।४६	०४।४६।२८	०१।३४।२८
हो.	०२।४९।५०	०३।६४।४१	०२।४२।४९	००।३९।४०	०३।४३।५०	०१।३३।२६	०३।२२।५३
त्रे.	००।३९।४०	०१।१५।४०	०२।३६।०५	००।४७।२४	००।५२।०३	०३।२१।०२	०३।१४।३०
स.	०३।२१।०२	०१।३३।२६	०३।१४।३०	००।५२।०३	०४।५२।२२	००।४६।५७	०४।००।०९
न.	०३।२२।५३	०३।६४।४१	०३।१४।३०	००।५२।०३	००।५२।०३	०३।१२।४४	०४।२६।१२
छा.	०१।१८।५६	०१।१५।४०	०३।३३।३७	००।३९।४०	०४।५२।२२	०३।५७।५८	०४।०४।२२
त्रि.	०३।४२।५०	०१।३३।२६	०३।१४।३०	००।४७।२४	०४।५२।२२	००।५७।५८	०४।२६।१२

(७३)
वर्गोक्तस्थग्रहयोः कष्टग्रहवृत्तैक्ययोर्घातमूलम् ।

म.	र.	च.	मं.	सु.	वृ.	शु.	श.
गु.	०२।०४।३५	०३।४१।५१	०२।३३।०३	००।१८	०२।४७।४३	०२।४७।४३	०२।५८।०८
हो.	०२।३७।०३	०५।०६।५२	०२।४१।३८	०३।४७।१८	०२।३३।०३	०४।०२।०८	०२।४३।१५
त्रे.	०३।४७।१८	०३।४१।५१	०२।४१।३८	०३।००।१८	०२।४७।०४	०२।५३।१३	०२।८।१२
स.	०२।५३।१३	०४।०२।०८	०२।०८।१२	०३।४७।०४	०२।४७।१८	०४।१०।४१	०२।१७।२४
न.	०२।०४।३५	०५।०६।५२	०२।०८।१२	०३।४७।०४	०३।४७।०४	०२।५८।१६	०२।००।३७
छा.	०३।३९।३०	०३।४१।५१	०३।४१।३८	०३।५३।५५	०२।३३।१४	०३।११।०३	०३।३८।४९
त्रि.	०२।३२।०४	०२।०८	०२।०८।१२	०३।००।१८	०३।४७।१८	०३।११।०३	०२।००।३७

अत्र नीलकण्ठपद्धतौ 'फलद्वययुतिः स्पष्टेष्टकष्टाभिधे' त्युक्तं तन्नित्यं श्रीपत्यादिभिरनुकृत्वात्स्फुटशुभाशुभस्य सप्तवर्गफलनिर्णयोपयोगित्वाच्च तथा चोक्तं प्रौढमनोरमायाम् श्रेष्ठोच्चबलोत्पन्नेष्टकष्टप्रकरणे—“सप्तवर्ग-फलादन्यत्सर्वमेतेन विन्तयेत् । सप्तवर्गफलं वाच्यं वक्ष्यमाणेन केवल-मिति” कृष्णदैवज्ञादिस्वरसोऽप्येवमेव ।

(७४) स्फुटशुभम् ।

म.	र.	चं.	मं.	सु.	वृ.	शु.	म.
गु.	००१२४१३	००१६४८	०१०३११	००१०४१०	०११२१०६	०११२१०	००१११५९
हो.	००१२४२४	०००३१०१	००१७०३	०००२१०८	००२३२००	०००९१२८	००१२१०७
के.	०००२१०८	०००८२१	००२३२०	०००२००५	००१३१००	००१९१३३	००१६१२५
सं.	००१२४१३	०००९२८	००१६३५	०००४१००	०००४३४२	०००३११८	००१२१०५
न.	००१२४०७	०००३१०१	००१६३५	०००४१००	०००४३४२	०००३११८	००१२१०५
का.	००१६१०७	०००८२३	००३११५	०००२१५६	०००४३४२	०००२१४५	००१११५१
मि.	००२३११६	०००९२८	००१६३५	०००४१००	०००४३४२	०००२१४५	००१२१०५

(७५) स्फुटशुभम् ।

म.	र.	चं.	मं.	सु.	वृ.	शु.	म.
गु.	०५४००१	०८४३११	०५३०३१	०८४३१०	०१०६१०५	०५३०३१	०८४३१०
हो.	०३४५११	०६२९३८	०३०९५८	०५१५५७	०२१८५३	०४४५१५	०५३०३१
के.	०५१५४९	०४२१३४	०२१५४०	०४२१३२	०४३४५४	०३०७०२	०४३०३१
सं.	०३३००२	०४४९२१	०२३७१३	०४३४५०	०२३५३०	०५२३३१	०२३५३०
न.	०२४९५७	०६२९३८	०२३७१३	०४३४५०	०२३५३०	०५२३३१	०२३५३०
का.	०४४२१५	०४२१३४	०२४५१७	०४३४५०	०२३५३०	०५२३३१	०२३५३०
मि.	०२५८३८	०४४९२१	०२३७१३	०४३४५०	०२३५३०	०५२३३१	०२३५३०

(७६)

चेष्टागुणकः

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.
०१	०१	००	००	०१	०१	०२
०३	४१	५५	३०	४२	५०	३५
२१	५३	५०	१४	१२	४०	१४

(७७)

सञ्चगुणकः

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.
०२	००	०२	००	०२	०१	०१
०२	३०	०३	४८	१४	२८	२८
५७	५८	३२	५१	५७	४३	०८

चेष्टोच्चरदिमज्ञानं बिनापि सुगमोपायेन गुणद्वयसाधनमुक्तं धर्मै-
श्वरदैवज्ञेन—“त्रिगुणचैष्टिकतुंगवलं गुणो यदि तु स्वाक्षिककाल्पवलं
दलम् । त्रिगुणमभ्रहुताशककान्वितं भवति सोऽत्र गुणः क्रियते-
ऽन्यथा” ॥ इति ॥

(७८)

स्फुटगुणकः ।

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.
०१	००	०१	००	००	०१	०१
२८	५६	२३	३८	५७	३९	५६
१६	११	०३	२६	२६	०१	५८

(७९)

कृमहाणां सप्तवर्गजगुणकचक्रम् । चन्द्रकुजशोराशिगुणो भसंहगुणितः ।

ग्र.	र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.
शु.	१	४३	५३	६	१	६	१
हो.	५६	४	४	५२	५६	५२	५६
द्र.	५६	४	४	५२	५६	५२	५६
स.	५६	४	४	५२	५६	५२	५६
न.	५६	४	४	५२	५६	५२	५६
द्रा.	५६	४	४	५२	५६	५२	५६
त्रि.	५६	४	४	५२	५६	५२	५६

ॐ अतोऽग्रे चक्रचतुष्टयं श्रीपतिप्रकारेण सिद्ध्यति, तत्प्रकारस्तु (१६) श्लोक-
सप्तसन्धिन्यां टिप्पण्यां विलोक्यः ॥ इति ॥

(८०)

प्रहाणां सप्तवर्गज्ञानन्तरताडकचक्रम् ।

प्र.	र.	व.	मं.	बु.	ब.	शु.	श.
गु.	३	२५	३	२५	३	२५	३
हो.	२	२	३५	१	३५	१	३
झ.	२५	२५	२	२५	१	१	३५
स.	१	२३	२०	२३	२	३५	१
न.	३५	२	२५	२३	१	२३	२३
झा.	३५	२५	३५	२३	२	२	२
त्रि.	३५	२३	२५	२५	२	२	२३

(८१)

अनन्तरताडकत्रगुणकचक्रम् ।

प्र.	र.	व.	मं.	बु.	ब.	शु.	श.
गु.	२४	३४५	४५	२४	२४	२४	२४
हो.	२	२	२४	२४	४५	२४	४५
झ.	२४५	३४	२	२४५	२४	२४	४५
स.	२४	३४५	३४	२४५	२	३४	२४
न.	४५	२	३४	२४५	२४	२४५	२४५
झा.	४५	३४	२४	२४५	२	२	२
त्रि.	४५	३४	३४	२४५	२	२	२४५

भागानुबन्धभागापवाहविधिर्लीलावत्याम्—“छेदत्ररूपेषु लबाधनर्ण-
मैकस्य भागा अधिकोनकाश्चेदिति” यत्र छेदद्वय भवति तत्र तद्भागाश्छेदो
लेख्यः। यत्र भाग्यच्छेदो केनापि समाङ्केन भक्तौ निश्शेषौ तत्र तेनापवर्त्यैव
लेख्यौ। भिन्नाङ्कगुणनप्रकारोऽपि लीलावत्यां, “अंशाद्विच्छेदबधेन भक्ता
कथं विभिन्न गुणने फलं स्यात्।”

(८३)

॥ आश्रयगुणकचक्रम् ॥

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
गृ.	६	१०	३०	१०	६	१०	६
हो.	१८	१८	१५	९	१५	९	३
त्रे.	५	५	१८	५	९	९	३
स.	९	१३	५	१३	१८	१५	९
न.	३	१८	५	१३	९	१३	१३
द्वा.	१५	५	१५	१३	१८	१८	१८
त्रि.	१५	१३	५	५	१८	१८	१३
चो.	७१	८२	९३	६८	९३	९२	६५
ह.	१४४	३६	३६	१०८	१४४	१०८	१४४

(८४)

॥ आश्रयगुणकः ॥

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	०२	२	००	००	००	००
२९	१६	३५	३७	३८	५१	२७
३५	४०	००	४६	४५	०६	०५

(८५)

॥ संस्कृताश्रयगुणकः ॥

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	०२	०३	००	००	००	००
२९	१०	०३	३७	३८	५१	२७
३५	१९	३४	४६	४५	०६	०६

अत्रारिष्टमेऽब्धिनवकाप्येत्यत्र बस्तुतोऽब्धिनवकस्थाने सार्द्धचतुर्नव-
तिर्भवत्यतो द्विगुणगृहाङ्काग्रबाण्टैकाप्तोनयुगाश्रयगुणः कार्यः । उक्तञ्च
कृष्णदैवज्ञैः—“मित्रगृहे करशरा नबाष्टेन्दुहता धनम् । शत्रोगृहे पूर्णपक्षा
नबाष्टेन्दुहता ऋणमिति” ॥

(८६)

ॐ काधेनैतसिद्धयर्थं सावित्री विन्यते ॐ

गृह	रव	अमि	मि	स	श	अ श
०	०१ ०० ००	०० ३७ ३०	०० २८ ५३	०० १५ ००	०० ०५ ३३	०० ०२ ३०
रव	०० ३० ००	०० २२ ३०	०० २० ००	०० १५ ००	०० १० ००	०० ०७ ३०
अमि	०० २५ ००	०० १८ ४५	०० १६ ४०	०० १२ ३०	०० ०८ २०	०० ०६ १५
मि	०० २१ ४०	०० १६ १५	०० १४ २७	०० १० ५०	०० ०७ १३	०० ०५ २५
स	०० १५ ००	०० ११ १५	०० १० ००	०० ०७ ३०	०० ०५ ००	०० ०३ ४५
श	०० ०८ २०	०० ०६ १५	०० ०५ ३३	०० ०४ १०	०० ०२ ५७	०० ०२ ५
अ श	०० ०५ ००	०० ०३ ४५	०० ०३ २०	०० ०२ ३०	०० ०१ ४०	०० ०१ १५

वर्गोत्तमादित्रितयस्थे तु

०	स्व	अ. मि	मि.	स.	श.	अ. श.
ग्रहे	०० ०० २०	२६ २३ २०	०५ २५ ००	०० ०६ ००	२३ ०३ ००	०३ २० ००
होरादौ	०० ०६ ००	०० ५६ ००	०२ २६ ००	०० ५६ ००	०६ २० ००	०० ५ ००

आनयनश्लोकौ च मदीयौ—“गृहे गृहवशादङ्का गृहहोरादिबर्गयोः ।
वशाद्धोरादिके स्थाप्यास्तद्योगो गुण आश्रयः ॥ यदि बर्गोत्तमस्वांशश्र्य-
क्षस्थो गगनेचरः । गृहे होरादिबर्गे च स्वार्थानास्थापयेत्तदा ॥ अत्र गणितं
श्रीपतीयप्रकारनिःपन्नसप्तवर्गाकस्वरूपमेवेति द्रष्टव्यम् ।

कर्मयोग्यगुणः ।

र.	चं.	मं.	कु.	बु.	शु.	श.
००	०१	०२	००	०१	०१	००
५१	२५	०३	३८	०७	११	५६
०६	३४	२८	१६	२८	१०	१७

(८९)

अंशायुःकलाः ।

(१०)

अंशायुरंशाः ।

र.	चं.	मं.	बु.	ब.	शु.	श.	क.
३२	११	३४	२७	०९	२५	२८	३८
७७	०४	२७	१७	५७	४३	०८	३४
३८	१५	१८	०९	३०	१८	१६	४६

(९५)

अंशायुर्वर्षायम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.	क.	यो.
०	०४	२१	०५	०३	०९	०५	१८	७५
०५	०८	०३	०२	००	०१	०३	०२	०३
०१	२५	०७	११	०७	२४	१५	०९	१२
४२	०८	१७	१५	१७	५७	०५	३२	१५
३६	२४	२४	००	२४	३६	२४	००	४८

अत्रायं विधिः चक्रार्धहानिसंस्कृतदायांशकलाः स्वकर्मगुणकेन गुणिता द्विशत्या भक्ता लब्धं वर्षाणि स्युः । शेषं सविकलं द्वादशभिः संगुण्य विकलास्थानात् षष्ट्याप्तं कलासु संयोज्य द्विशत्या भक्ते भासाः । पुनः शेषं सावयवं त्रिंशता गुणयित्वा विकलातः षष्टिलब्धमुपरि प्रक्षिप्य शतद्वयेन भागे गृहीते दिनानि स्युः ॥ पुनः शेषं षष्ट्या निहत्याधःस्थाङ्कं युतं द्विशत्या भजेत् लब्धं षटिका भवेयुः पुनः शेषं षष्ट्या संगुण्य द्विशत्या भक्ते पलानि भवन्त्येवं लग्नायुःसाधनेऽप्यूहनीयम् । अथ दायां-शेभ्य एवायुःसाधनमुक्तं नीलकण्ठपद्धतौ—‘दायांशा निजकर्मयोग्य-गुणकाभ्यस्तास्त्रिंशद्वा हता दिग्भिः स्यात्किल वर्षमासविवसाद्यंशोद्भवायुः स्फुटम् ॥’ इति ॥ अत्र बलबलप्रं षडरूपाधिकं बलं बोध्यम् ॥ अत्र श्रोपत्युक्ताबनुपातो यथा एकस्मिन्नाशावेकं वर्षमिह भवति तत्र राशेरंशा-स्त्रिंशद्वर्षस्य मासा द्वादश यथा त्रिंशद्भिर्भागैः द्वादश मासा लभ्यन्ते तदा लग्नस्यांशादिना किमित्यनुपातः ॥

(९६)

पिण्डादित्रिकायुः ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
१०७५११३	१०९१५१४५	१८२१२१४४	१३०३२१५१	१४९९०११३	१४११३११८	१०७५११३

(९७)

पिण्डायुर्वर्षायम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
१५	१२	१२	०७	११	१५	०९
११	०७	०७	०३	०९	०८	११
२६	१८	२३	०२	१७	०३	१३
१५	१३	१०	३४	३३	०९	५४
०२	४५	३०	१२	१५	१८	००

(९८)

निरुर्गायुर्वर्षाद्यम् ।

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	ग.
१६००	०१	०५	१४	१४	२४	
०९०६	०८	०५	०१	११	२०	
२९०१	०७	०९	१७	०४	१९	
१२५५	०५	२५	०३	२६	४५	
४०४५	३४	३९	५४	००	००	

(९९)

जीवायुर्वर्षाद्यम् ।

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	ग.
२४०८	१०	०७	१३	१२	०८	
०५०७	०५	०३	०५	०९	०६	
०४२९	१४	०२	२४	१७	१२	
१२०८	१३	३४	५४	२१	१६	
३८४८	४१	१२	३४	२५	११	

(१००)

पिण्डादित्रिकायुरंशाः ।

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	ग.
२०२५७३२	१५१५१७	२०३२३२०	२१७२२२	३१५५७३	२४२७३२	३१७०८१३

(१०१)

हानित्रयकृतपिण्डादित्रिकायुः ।

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	ग.
२०२५७३२	१५१५१७	२०३२३२०	२१७२२२	३१५५७३	२४२७३२	३१७०८१३

अत्र शुभ इत्यत्र नैसर्गिकशुद्धेयो न तु तात्कालिकः—यत्तु वक्रग-
मिति केशबोक्ता वक्रो भौम इति विश्वनाथेन व्याख्यातं तदसत् । श्रीधर-
श्रीपति-दामोदर-केशवादिभिर्वक्रगतिपर्यायपदस्य स्पष्टाभिधानात्, यच्च
अंशार्धहानिद्वितये प्राप्ते हानिद्वितये प्राप्ते हानिद्वितयमपि स्यादिति सुन्दर-
मिश्रमतं तदप्यप्राप्तम् । “खेचरो जायते योऽर्द्धअंशयोरपहारकः । आयुषः
स हरेर्द्ध अंशं शुक्रशनैश्चराविति”, यवनमुनेर्विशेषवाक्यबलात् । नेति
तनुपेऽस्मिन्निति केशबोक्ता प्रौढमनोरमाकार इति उक्तं यत्परमतं तन्न रम-
णीयमित्यर्थः, अस्मिन् लग्नो क्रुरे लग्नेशे सत्यसौ हानिरूपा क्रिया कार्यति
व्याख्यातवान् तदेव युक्तं वराहश्रीपतिनीलकण्ठादिग्रन्थपर्यालोचनया
तथैव पर्यवसानात् । अत्रोदाहरणे रविगुर्वोऽशशुगृहगतत्वात् अंशहानिः
हानिर्यद्यपि शत्रुगृहेऽस्ति तथा वक्रगतिरस्तीति न अंशहानिः, बुधस्यातङ्ग-
तत्त्वाद्धानिः, गुरुशन्योस्तु चक्रार्धहानिरप्यादाबंशायुर्दायवदेव कार्यो
लग्ने क्रुराभावात्तज्जनिता हानिर्नास्त्येवेति हानित्रयसंस्कृतायुरंशेभ्यः केश-
बोक्तानीतं पूर्वानीतवर्षाद्यायुस्यैवार्द्धहानिप्रसक्तं वा जायमायुस्यम् ॥

(१०२)

(१०३)

(१०४)

यथा पिण्डायुर्वर्षाद्यम् ।

निसर्गायुर्वर्षाद्यम् ।

जीवायुर्वर्षाद्यम् ।

र.	१०।०७।२७।३०।०१	र.	११।०२।१९।२८।२७	र.	०९।०७।१२।४८।२५
च.	१२।०७।१८।२३।४५	च.	००।०६।०१।५५।४५	च.	०८।०७।२९।०८।४८
म.	१२।०७।२३।१०।३०	म.	०१।०८।०७।०५।१४	म.	१४।०५।१४।१३।५१
बु.	०३।०७।१६।१७।०६	बु.	०२।०८।१९।४२।४९	बु.	०५।०२।०६।२०।१४
वृ.	०७।१०।११।४१।१०	वृ.	०९।०५।०८।०२।३६	वृ.	०८।११।२६।३६।२३
शु.	१५।०८।०३।०९।१८	शु.	१४।११।०४।२६।००	शु.	०२।०९।१७।११।२५
श.	०९।११।१३।५४।००	श.	२४।१०।१९।४५।००	श.	०८।०६।१२।१६।११
क.	०५।०६।२६।३४।४८	क.	०५।१२।३४।४४।४८	क.	०५।१२।३४।४४।४८
यो.	७८।०७।२०।३१।३८	यो.	७०।११।१७।००।४९	यो.	७३।०९।२५।१०।०५

अत्र सुगमोपाय उक्तो धर्मेश्वरेण—“गुणत्रयाद्यादिकदायभागैः सञ्चालितैर्यद्गुणगणदिकं स्यात् । ज्ञेयं तदेवात्र समादिकायुः सदैव विद्भिः किल दैवविद्भिः” । अयमर्थो राश्यादिकृता दायंशा आयुर्गुणकैर्गुणिताः षष्ठ्यादिहारैर्लब्धयः स्वस्वोपरिष्ठाङ्केषु योजिता एव यद्गुणगणायं तदेव वर्षाद्युः स्यात् ॥ इति ॥

तथा केशवोक्ताविमस्थाने वस्तुतोऽयं ८।२४ हर उत्पद्यते इति निरवय-
बहरसिद्ध्यर्थं भाज्यहारौ पञ्चभिर्गुण्यौ तथा चोक्तं सुन्दरमिश्रेण—“लवतः
शरणाद्द्विवेदभागाप्तघटीभिराढ्यमिति ॥ आयुःष्वथाप्येषु बलाढ्यलम्”
इत्यप्रापिशब्दो भिन्नक्रमस्तेन बलाढ्यरूपेऽपि अवले बलवत्यपि न लम्
इत्यर्थः । बलाढ्यरूपेऽपीति कथनर्मशायुर्वल्लभे बलवत्यपि किञ्चिन्नप्रायुषि
न क्षेप्यमित्येतदर्थं लम्प्रायुर्निर्मितं योज्यं संप्राप्तमित्यर्थं इति सुन्दरोक्त्या
श्रीपतिकेशववाक्ययोरेकाग्रकृता सम्यक् सम्पद्यते । अन्येषाम्मतं केशवे-
नैव प्रदृश्यं प्राप्तामुक्तं किं बहुनोक्तेन ॥ इति ॥

(१०५)

लग्नवल्लभं दिनीकृतांशायुः ।

र.	चं.	मं.	कु.	वृ.	शु.	श.	ल.
२०	१२	३३	५०	२०	३३	५०	२०
१२	३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३
३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३	५०
५०	२०	३३	५०	२०	३३	५०	२०
२०	३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३
३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३	५०
५०	२०	३३	५०	२०	३३	५०	२०
२०	३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३

(१०६)

अन्नवल्लभं दिनं कृतनिसर्गायुः ।

र.	चं.	मं.	कु.	वृ.	शु.	श.	ल.
२०	१२	३३	५०	२०	३३	५०	२०
१२	३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३
३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३	५०
५०	२०	३३	५०	२०	३३	५०	२०
२०	३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३
३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३	५०
५०	२०	३३	५०	२०	३३	५०	२०
२०	३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३

(१०७)

अनयोर्योगः सवर्णितः ।

र.	चं.	मं.	कु.	वृ.	शु.	श.	ल.
२०	१२	३३	५०	२०	३३	५०	२०
१२	३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३
३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३	५०
५०	२०	३३	५०	२०	३३	५०	२०
२०	३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३
३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३	५०
५०	२०	३३	५०	२०	३३	५०	२०
२०	३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३

(१०८)

दिनादिमिश्रायुः ।

र.	चं.	मं.	कु.	वृ.	शु.	श.	ल.
२०	१२	३३	५०	२०	३३	५०	२०
१२	३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३
३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३	५०
५०	२०	३३	५०	२०	३३	५०	२०
२०	३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३
३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३	५०
५०	२०	३३	५०	२०	३३	५०	२०
२०	३३	५०	२०	३३	५०	२०	३३

(१०९)

मिश्रायुर्वर्षाद्यस्यैवात्र प्रामाण्यमवगन्तव्यम् ।

र.	चं.	मं.	कु.	वृ.	शु.	श.	ल.	यो.
०९	०२	११	०३	०६	१२	१४	११	७३
०९	०७	०७	११	०२	००	११	११	०९
१८	२४	११	२१	०६	००	१२	१९	२५
३१	१२	३६	४३	२८	०७	५८	५४	३२
४२	४१	२७	५१	११	१५	१६	००	३३

अत्र त्रयाणां बलसाम्ये यथा त्रयायुषि त्रिवलैर्निर्दृश्येत्यादिना मिश्रा-
युक्तं तथैव द्वयोः समबलत्वेऽपि ज्ञेयम् ॥ आयुषोर्युतिदलं तु त्रिजा-
युत्युत्था त्रिलववदेव । प्रकारान्तरमुक्तं च ह्यालुगिपद्धतौ—“यदा
त्रयाणामपि वीर्यसाम्यमेषां द्वयोः स्याद्यदि वीर्य्यसाम्यम् । तदा तदायुः
स्वबलेन निम्नमेकीकृतं तद्वलयोगभक्तम् । पृथक् पृथग्बल्योपसदां तदायुः
श्रीनीलकण्ठादय आहुरेवम् । यथायुरैक्यं प्रहसंख्ययाप्तं तच्छ्राधराचाये-
मतन्निर्दृष्टमिति” किञ्च दामोदरपद्धतौ प्रथमप्रकार एवाक्तः “लघाकं चन्द्रा
यदि वीर्य्ययुक्तास्तदा बिलग्नस्य बलेन हन्यात् । अंशायुरैक्यस्य बलेन पैण्डं
नैसर्गिकं चन्द्रमसो बलेन ॥ सर्वाण्यथैकत्र विधाय तानि बलैक्यभक्तानि
समादिकं यत् । फलं विमिश्रायुरिदं द्वयोर्वा बलैक्यतश्चोभयवीर्य्यसाम्ये ।
मध्यं बुधैः स्पष्टमिदं जगाद् श्रीजीवशर्मा मतिमानथैवम् ॥” इति ॥
अस्मात् स एव मुख्यः ॥ अत्र विषष्टयंशपर्यन्तं बलसमत्वं विवक्षित-
मिति केनचिदुक्तं तदसंगतं यतस्तादृशतुल्यबलत्वे प्रकारद्वयसाधितमि-
श्रायुषस्तुल्यत्वोपालम्भेन लाघवाद्द्वितीयप्रकार एवाक्तः स्यात् तस्मा-
द्धीनत्वं मध्यमत्वमुत्तमत्वमादाय तुल्याविकता मन्तव्या वस्तुतस्तु
सर्वाण्येव बलसमत्वे लाघवाथ प्रकारान्तरेण मिश्रायुः साध्यमुत्तमत्वेन
मध्यमत्वेन वा समतायां मुख्यप्रकारेणैव साम्यमिति प्रकारद्वयं प्रातिपादय-
तामाचार्याणामाशयोऽवगम्य इत्यलं पल्लवितेन ॥ इति ॥

श्रीषतीयरिष्टकरहरचक्रम् (११०)

०	र.	चं.	मं.	सु.	बु.	शु.	श.
गु.	००११९५५३०६३५५५२००११९१००८१६३६०४२११५०११२७३७०४१४००४						
हो.	००१०९११४०४२३३३००००७२५०३५०३९०१४४४४०००४५४७००४३३३२						
मे.	००१०९११४०३१७५३००००७३१०४०८१६०१५१५००३३५२००४५०६						
स.	००११३१०४२३१०००००७५९०४५८२००२१५२५००३६१३६०२०९१०७						
न.	००१०९५७०४२३३३०००००७५९०४५८२००१५१५७००३६४२३०२१३५५						
ह्रा.	००११२२९०३१७५३३०००९३५०३५४०७०२१५२५००४४२१४००५१२७						
त्रि.	००१११५७०४०३०८००००७५९०४८१६०२१५२५००४४२१४०२२३५५						
योगबल	०१२४५९३००५०००१०७३६३४१४३६१६३६०६०५२२२०१६३७०६						

श्रीषतीयरिष्टकरहरचक्रम् (१११)

०	र.	चं.	मं.	सु.	बु.	शु.	श.	ल.	वर्ग
गु.	८५८१०११२६३१०५६२५०५३५२७१३२६३३१३२६३११२७३३१४२०५५								शु.
हो.	०४१००००३१५१०४१३४४५०००२७१९०५२३१९०७००१२८०४२९३३०४४५२								चं.
मे.	०४१९१९०५४३०१०४१७३४०४४०५४४०५४५४३०५११४६०४३३५०६१४७								क.
स.	०५११४६०७०१२७०४३३०७०५४५४५०६५८५२०५३३२०५३५३२०६१४७								श.
न.	०४१२९००७३६५१०४३३०७०५४५४५०६५८५२०५३३२०५३५३२०७२९३४								बु.
ह्रा.	०५३७५७५४३३०७०५४५४५०६५८५२०५३३२०५३५३२०७२९३४								शु.
त्रि.	०५२३२१०७०४३३०७०४४७४०६५८१२०६५८१२०६५८१२०६११३५								शु.
योगबल	३८१७३६५२०८४३६५१८१५४१०४५११५५५४३२७१२४११०२९५५३१४१०								

यथापीदमयुक्तमिति केशव-
 वैवर्णेन स्वपद्धतौ तद्दीकायाश्च
 सम्यगुक्तं तथाप्युदाहरणार्थं सावि-
 तमित्यवगन्तव्यम् ॥

यत्तु कष्टपद्धतौ “मूलमतस्ततोत्र निखिलं चैकत्र सम्पीडयेदिति” मूलितानां सप्तवर्गस्याङ्गानामैक्यं बलमुक्तं तन्नादरणीयं श्रीधराद्यति-
प्राचीनानुक्तेः ॥ तथा च श्रीधराचार्यः “गृहादिका वर्गसंख्या रूप-
युक्तार्चिता तथा । रिष्टाधिपबलं भक्तं भङ्गनाथबलञ्च यत् । स्याद्वाश्याक्यं
तथान्येषां वर्गाणां तद्वलं बलम् । राश्यादिवर्गनाथानां बलैराहत्य
तद्वलम् । सर्ववर्गबलन्तस्त्याद्रिष्टतद्भङ्गनाथयोरिति” अरिष्टकररिष्टहरयोर्व-
लसाम्ये सति भङ्गकृत् रिष्टकृत् इत्यादिना निर्णयः कार्यः । तथा
च यवनेश्वरः—“रुचनीचगुभक्ररहिताहितविचिन्तनात् । समानबलयोः
कार्यं रिष्टारिष्टादिनिश्चितम्” । इति । यत्र तु बहवो प्रहा एकमरिष्टं
जनयन्ति रिष्टमङ्गं वा कुर्वन्ति तदा तेषां बलानामैक्यं कृत्वा तद्वसाञ्जि-
र्णयः कार्यः । यद्येकप्रहो रिष्टकर्ता रिष्टभङ्क्ता च स्यात्तदा स प्रह इष्ट-
बलाधिकोरिष्टहर्ता कष्टबलाधिकोऽरिष्टकर्ता स्यादित्यपि चिन्तनीयम् ।

(११२)

प्रहाणां दशाक्रमबलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
०२	०१	०३	००	०७	०४	०४
४४	३०	५३	३२	१६	४८	५०
५१	४८	१३	२१	५२	११	४०

(११३)

वर्षादिदशा ।

क.	श.	बु.	र.	चं.	बु.	शु.	मं.
११	१४	०६	०९	०२	०३	१२	११
११	११	०२	०९	०७	११	००	०७
१९	१२	०६	१८	२४	२१	००	११
५४	५८	२८	३१	१२	४३	०७	३६
००	१६	११	४०	४१	५१	१५	२७

अत्र लघार्कचन्द्राणां मध्ये यस्याङ्कतः षड्बलमधिकं तस्याद्या
दशा । एषां त्रयाणां द्वयोर्वा षड्बलसाम्ये सति चेदोजःसमतेत्यादि-
वक्ष्यमाणक्रम एवात्र बोध्यः । यथोक्तं रामकृष्णपद्धतौ—“रवीन्दुलग्नो-
द्भवषड्बलानां तोल्यै त्रयाणामथवा द्वयोश्च । पूर्वोक्तमिश्रायुषि साधिते
स्याद्द्वयायुषः पूर्वदशा तु तत्र । तत्राब्दसाम्ये प्रथमोदितस्य ततः परं पूर्व-
विवेकः क्रमात्स्यादिति प्रथमोदितस्येत्यत्रोदयः प्रात्यहिक इति केचित् ।
वस्तुतस्तु प्रथम उदित उक्तः पठित इति यावत् । अथ केन्द्रादिगानां
सूर्यवशादुदयसाम्ये तु निसर्गबलबशाद्दशाक्रमः स्यात्तदुक्तं ह्यालुगि-
पद्धतौ—“समोदितानामप्येषां निसर्गबलिनो भवेदिति यत्तदुदय-
साम्ये पाठक्रमाद्दशा स्यादिति सम्यक् प्रौढमनोरमायामुपपादितं

तत्सम्प्रदायिका नाङ्गीकुर्वते । अत्र केन्द्रादिविचारो लग्नकुण्डल्याः
सकाशाञ्च तु भावकुण्डल्या इति विभिनोक्तः सम्प्रदायानुरोधेन
मयापि स्वीकृता, अत्र श्रोपत्युक्तदशाक्रमबलसाम्यार्थमङ्कचतुष्टयात्मक-
भावफलेन षड्वलैक्यं गुणनीयमिति तत्त्वम् ।

अधान्तर्दशा लिख्यते ।

(११४)
तत्रादौ लग्नदशायाम् ।

(११५)
शनिदशायाम् ।

(११६)
गुरुदशायाम् ।

ल. ल.	क. बु.	क. वृ. श. श.	श. मं.	श. चं. श. क.	श. बु.	बु. वृ. बु. चं.	बु. श.
०७	०२	०१	०६	०२	०२	०१	०१
०६	०६	१०	१०	०३	०३	०८	०१
२२	०७	२०	२४	१८	१८	२१	०९
०२	१०	३०	२६	०८	०८	०६	२७
३२	५०	३८	५४	५८	५८	४३	२२

(११७)
रविदशायाम् ।

(११८)
चन्द्रदशायाम् ।

र. र.	र. बु.	र. क.	र. वृ.	चं. चं.	चं. श. चं. मं.	चं. वृ. चं. बु.	यो.
०४	०२	०१	०१	०१	००	००	०२
०८	०४	०६	०२	०३	०५	०२	०७
१३	०६	२४	०३	१३	०४	०६	२४
४१	५०	३३	२५	१८	२६	११	१२
३७	४८	५२	२४	५९	२०	१७	४१

(११९)
बुधदशायाम् ।

(१२०)
शुक्रदशायाम् ।

(१२१)
कुजदशायाम् ।

बु. बु.	बु. र.	बु. ल.	बु. वृ.	शु. श.	शु. मं.	मं. मं.	मं. श. मं. चं.	मं. क.
०१	००	००	००	०८	०२	०६	०२	०१
१०	११	०७	०५	००	००	००	००	०६
२७	१३	१९	२१	००	००	२१	०७	०५
१३	३६	०४	४८	०४	०१	४३	१४	२५
५१	५५	३७	२८	५०	१२	३०	१०	३०

अत्र “मूलपाकपतिः पूठर्वन्ददात्यन्तर्दशां तत” इति गर्गोक्तेः प्रथमं दशापतेरन्तर्दशा ततो दशापतेरेकक्षीदिगतानां भवन्ति, तत्रान्तर्दशा-
क्रमः पाठक्रमेणैवावगम्यः बहुषु प्राधानिकप्रत्येषु तथा शीत्या पाठा-
दन्तर्दशाक्रमस्य प्रकारान्तर्गमविधानाच्च । यत्रैकराशौ द्वित्रयादयो भवन्ति
तदा तन्मध्ये षड्विधाधिक एव पक्षा न सर्वे, यत्तु प्रौढमनोरमायां -
“पक्षैकमे स्याद्विधी” त्यत्र पक्षैकमे तेऽखिला इति पठितव्यमित्युक्तं
तथा “दशाक्रमवशादन्तर्दशाक्रम इत्येव पक्षो ज्ञायानिति” गुडमवमुक्तं
तदुभयमपि सम्प्रदायविरोधात्प्रत्याख्येयम् । ननु “स्वचारिणस्तस्य
दशाप्रतः स्यादन्तर्दशा वा विदशाह्वया वे” त्यत्र तथा “यस्याधिकं
वोर्यमिहावशिष्टं वाक्यं दशा चान्तरजा हि तस्ये” त्यत्र च दशा-
न्तर्दशादीनां क्रम एक एवोक्तोऽस्तीति पाठक्रमेणान्तर्दशाक्रममङ्गोक्तुर्वतां
श्रीपतिविरोधः स्यादिति चेन्न ? नवमपञ्चमयोस्तथा चतुर्थाष्टमस्थितयोर्मध्ये
कस्य पूर्वान्तर्दशा कस्य परेति सन्देहे श्रीपत्युक्तेः साफल्यम् । अथ
“पाचयत्यथ फलैर्निजैर्ग्रह” इत्यत्र ग्रह इत्युपलक्षणं तेन लग्नस्याप्यन्त-
र्दशाभागीत्वम् । तथा बृहज्जातकटीकायां गर्गः “लग्नेन सहिताः सर्वे
ह्यन्योन्यं फलदायका” इति वराहोऽपि “सहोरास्त्वेवं परस्परगताः परि-
पाचयन्ति” नीलकण्ठपद्धतावपि “एकक्षेऽपि गता बिलग्नखचरा” इति ।
अथ एव यवनजातकादौ लग्नान्तर्दशाफलमप्युक्तम् यत्तु ग्रहः पाचयतीति
ग्रहशब्दाद् ग्रहा एवान्तर्दशापाचका भवन्ति न लग्नमिति विश्वनाथेनोक्तं
तदसदेवेति बोध्यम्—समच्छेदविधानं लीलावत्यां, “अन्योन्यहारा-
मिहतौ हरांशौ राश्योः समच्छेदविधानमेवमिति” । अत्र सुगमोपाय-
माह धर्मेश्वरः ‘दशापतेश्छेदगुणो बधोस्मात्स्वहारभक्ता गुणकाः परे-
षाम् । गुणैर्बिनिह्न्याः स्वदशा गुणैरुभक्ताः पृथक् चान्तरजादशाः
स्युः । यद्वा दशेशस्य विभागमेवं ज्ञात्वा ततो हारहृतात्परेषाम् ।
अन्तर्दशासाधनमुक्तमत्र बिना समच्छेदविधानमार्गमिति” । प्रकारान्त-
रेण दशेशान्तर्दशाज्ञानार्थं मत्कृतश्लोकः “वेदेभाः पक्वहारेभ्यो भक्ता
आप्तैर्युक्ताश्च तैः । वेदेभ्यो दशा भक्ता दशेशान्तर्दशा भवेदिति ।”
अस्मात्प्राग्यदेवान्येषामूह्यम् ।

बीजोक्त्या योगे युतिः स्यात्क्षययोः स्वयोर्वा घनर्णयोरन्तरमेव योग इत्युक्त्या । अथ तृतीयादिदशारम्भकालिकाहर्गणावगमे गतदशायुतिं दशां प्रकल्प्य सावनिका दशा साध्येति विशेषः । केशवोक्तसावनिका दशा दशाब्दशृङ्गागतुल्येन पलेन युता सती वास्तविककला भवतीति ज्ञेयम् । अत्र सूक्ष्मसुगमप्रकारो मदीयः—नाकघ्नपाकवेदांशैर्दिनाद्यैस्तद्दिगंशकैः । घट्याद्यैर्वासरीभूतदशा युक्ता कदाश्मिकेति । अत्र श्रीपत्युक्तौ सूर्य-भगणाः सौरसावनाश्च सूर्यसिद्धान्तीयाः “युगे सूर्यश्शुक्राणां स्वचतुष्कर-दार्णवा । उद्यादुदयं भानोर्भूमिसावनवासराः । वसुद्वयष्टाद्विरूपद्विघ्ना-द्वितियुगे” इति ज्ञातव्याः ।

(१२५)

दशारम्भकालिकमध्यमाः ।

(१२६)

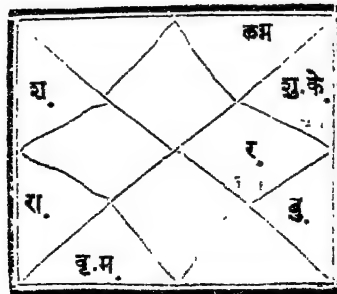
स्पष्टासगतिकाः ।

र.	चं.	मं.	बु.	बु.	शु.	श.	रा.	के.	चंड		र.	चं.	मं.	बु.	बु.	शु.	श.
०९	०६	०४	०७	०५	०३	०२	०४	१०	०९		०९	०६	०५	०८	०५	१०	०२
१४	०८	०४	२४	०४	०४	१३	२८	२८	१८		१५	१३	०१	२८	१५	११	१२
०३	४४	४३	३३	०२	००	३७	१०	१०	४७		०३	४२	३१	३०	०७	१०	३१
५९	३८	३६	०२	०७	१०	४२	३९	३९	१२		३४	४९	२७	०१	१७	३९	५३
											६१	८०२	०८	१००	००	०७	०४
											१७	५३	२१	२२	३२	०७	२२
														अ	व	व	व

मकरन्दोक्तप्रकारेण निरवयवाहर्गणात्साविता देशान्तरसंस्कृत मध्याहर्गणावयवेन चालिता इति । अथवाऽत्र विशेषः—दशारम्भसमया हर्गणः सप्ततष्टः शुक्राद्वारः स्यात् अहर्गणाधोवयवादेशान्तरसंस्कृत-राश्वर्द्ध शोध्यं शेषः सूर्योदयादिष्टकालो भवति यदि, न शुद्धयति तदा शोध्ये षष्टिघटिकाः संयोष्य शोध्यं तदा बारो निरेकः कार्यः । तिथ्यानयनं प्रहलाधवे—“भक्ता व्यर्कैर्बिघोर्लवा यमकुर्मिर्यता तिथिः स्यात्फलं शेषं यातमिदं हरात्प्रपतितं भोग्यं विलिप्तास्तयोः । भुक्त्योरन्तरभाजिताश्च घटिका यातैष्यकाः स्युः क्रमादिति ।” अत्रेक्षमवधेयम्—यातघटी दशारम्भेष्टघटीभ्यो यदि न्यूना तदा तदन्तरतुल्ययाततिथि-घटिका विलिख्य परतो वर्तमानतिथिलेख्या यद्यधिकास्तदैष्यघटीयुक्त-

दशारम्भेष्टघटीतुल्या वर्त्तमानतिथेर्घट्यो लेख्या चतुष्टयघटिकायुक्तद-
शारम्भेष्टघट्यः षष्ठ्यधिका भवन्ति तत्र षष्ट्यधिका एव वर्त्तमानतिथि-
घट्यो लेख्या, या तिथिरानीयते सा यदि पञ्चदशेभ्यो न्यूना तदा शुक्ल-
पक्षोऽन्यथा कृष्णपक्ष इति । अथ गततिथ्यूना त्रिंशदैव्यतिथिभे-
वति गतैव्यतिथिस्तु चतुःषष्ट्यंशोनवर्त्तमानयातेष्वघटीभ्यां युक्तः
क्रमेण दशारम्भसमयात् पूर्वोपरदशान्तावधिदिनाद्ये भवतः, स्पष्टसूर्यस्य
भुक्तभोग्यांशकलाः स्पष्टार्कगत्या भाज्या लब्धे क्रमेण दशारम्भसमयात्
पूर्वोपरसंक्रान्त्यवधिदिनाद्ये भवतः, आभ्यां यदि पूर्वोपरदशान्त-वधि-
दिनाद्ये क्रमेणाधिकोने भवतस्तदा यस्मिन् शुक्लादिमासे दशारम्भस्तत्र
सूर्योधिष्ठितराशिसंक्रान्तिर्भवेत् वैपरीत्ये सूर्योक्रान्तराश्यप्रिमराशि-
संक्रातिः स्यात् तथोन्यूनत्वेऽधिमासोऽधिकत्वे क्षयमासश्च ज्ञेयस्ततो मास-
ज्ञानम्—‘मेषादिथे सवितरि यो यो मासः प्रपूयते चान्द्रः । चैत्रद्यः
स ज्ञेयः पूर्तिद्वित्वेऽधिमासोऽन्त्यः’ इति ब्रह्मसिद्धान्तवाक्येन सुष्ठमम्,
परमत्रेयान्विशेषः—अनया रीत्या यन्मासीयकृष्णपक्षः सिद्धयति तद्विमा-
मासीयकृष्णपक्षोऽव्यवहारि कृष्णादिमासाभिप्रायेण स्याच्छुक्लत्वविकृत
पवेति । अथैव ज्ञातो दशारम्भसमयो लिख्यते शाके १८०७ माघकृष्ण-
षष्ठ्यां बुधे घट्यः ४३ पलानि ८ इह दिवसे सूर्योदयादिष्टघटिकासु ७
पलेसु २९ गुरुदशारम्भस्तत्र दिनमासम् २६।४३॥ रात्रिमानम् ३३।१८
अयनांशः २०।४८।०७ लग्नं राश्याद्यम् ११।१३।११।४० शुभमस्तु ॥

॥ लघुकुण्डली ॥ (११७)

अथोदाहरणोपयोगीन्यकृच्चतुष्टयात्मकानि रूपात्मकभावफलोद्भव-
वेष्टावकानि लिख्यन्ते ॥

(१२८)

र.	००२८।३३।१०।००।४०।५९।१३।००।२१।०७।१०
च.	००।११।३८।००।००।००।३८।३५।००।३३।५७।४८
म.	००।३५।४३।४४।००।४१।१०।५४।००।१७।१३।२६
उ.	००।०५।०४।४०।००।१२।३४।१७।००।००।०९।२१
दृ.	००।५८।३०।०२।००।४४।५९।१०।००।३४।४०।४८
शु.	००।४०।०१।२८।००।२९।३४।२६।००।३६।५३।०७
ष.	००।४६।४६।१८।००।२९।२२।५५।००।५१।४४।५६

दशारम्भसमयात् पूर्वार्परदशान्तर्माने दिनाद्ये २२।५८।।७।२९।०५
संक्रान्तिमाने च १४।४७।०३।।१४।४०।३

एवमन्यस्मिन्नपि दशारम्भसमये प्रहादिकं साध्यं केशवाचार्येण
दशादिछग्नफलं निरस्तमपि शिष्याणां तदीयप्रकारावगमाय मयैतत्सर्वं
प्रदर्शितम् ।

चिरन्तनोदाहरणेन रीतिं सम्यक् ज्ञा नन्ति हि पद्धतीयाम् ।

शिष्यास्ततो पूर्वविदा ततेयं शुभाऽशुभे द्वौघकरी सुयन्त्री ॥ इति ॥

यः करोति स्वनाम्नाज्ञः परस्योत्कृष्टकल्पनाम् ।

स शीघ्रफलमाप्नोति जनिः स्यादल्पजोनिषु ॥ १ ॥

इति श्रीमदपूछशर्मकृतकेशवीयोदाहरणम् ।

शुभम् ।

—०००—

दैवज्ञापूछशर्मभ्यः श्रीश्रीनन्दनशर्मभिः ।

ब्रह्मवैतज्योतिषाचार्यैः सीतारामाभिधाय मे ॥

स्वशिष्याय प्रदत्तां तन्मया नीतं प्रकाशताम् ।

शक्यवेदाष्टभूतुल्ये शक्यन्दे दैवविन्दुदे ॥

